

уметничка академија

ИСТОК

књажевац

ЧАСОПИС ЗА КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ И КУЛТУРНУ БАШТИНУ

Књажевац, број 17, година V, април–јун 2018. године

ISSN 2335-013X = Исток

ИСТОК

Главни и одговорни уредник
Обрен Ристић

Редакција

Др Стојан Богдановић, мр Срба Игњатовић, др Дејан Милутиновић, Зоран Вучић, Мирослав Тодоровић,
Драгослав Живковић, Дарко Динић, Дејан Ђорић, протојереј Синиша Ђорђевић

Издавач

УМЕТНИЧКА АКАДЕМИЈА ИСТОК Кеј Д. Туцовића 8, 19350 Књажевац, пошт. факс 58
Е-mail: istok.akademija@gmail.com

За издавача

Драган Петровић

Илустрације и слике на корици

Томислав Паунковић, сликар, из циклуса *Моја Србија*

Лектура и коректура

Милица Стојиљковић

Дизајн

Јована Банић

Технички уредник и компјутерски слог

Млађан Ранђеловић

Штампа

Галаксијанис Луково, galaksijanis@gmail.com

Пласман

УМЕТНИЧКА АКАДЕМИЈА ИСТОК КЊАЖЕВАЦ

Тел. 064/864 33 75

Е-mail: istok.akademija@gmail.com

Часопис излази четири пута годишње. Годишња претплата 2.000 динара, за иностранство 80 евра. Цена једног примерка 500 динара. Претплату слати на рачун издавача, са назнаком за *часопис Исток*, жиро рачун 200-2703160101921-09. Уплату из иностранства вршити на следећи начин: преко посредничке банке/ INTERMEDIARY INSTITUTION: DEUTSCHE BANK AG FRANKFURT, SWIFT: DEUTDEFF. На рачун/ ACCOUNT WITH INSTITUTION Banka Poštanska štedionica a.d. 11000 BEOGRAD, SWIFT: SBPORSBG. BENEFICIARY CUSTOMER – NAME & ADDRESS: RS35200270316010100347, Istok Knjaževac, Kej Dimitrija Tucovića 8, 19350 Knjaževac.

Упутство сарадницима

Радове за *Исток* достављати у електронском облику – Word, фонт Georgia или Times New Roman, величина 11, ћирилица. Текст треба да садржи име и презиме аутора, портрет (фотографија) и основне податке о себи, адресу и наслов рада, а код приказа књига, у поднаслову, име аутора и назив књиге која се приказује, издавача, годину и место издања.

Радови објављени у *Истоку* изражавају ставове аутора, који су одговорни и за стручну и фактографску страну прилога, те не морају у свим случајевима бити и ставови Уредништва.

Издавач до даљег није у могућности да хонорише објављене прилоге.

Издавање часописа финансијски су омогућили

Министарство културе и информисања Републике Србије и Општина Књажевац

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
82+7+39

ИСТОК : часопис за књижевност, уметност и културну баштину / главни и одговорни уредник Обрен Ристић. - Год. I, бр. 1 (јануар-март 2014), Књажевац : Уметничка академија Исток, 2014 - (Ниш : Галаксијанис). - 21 цм

Тромесечно
ISSN 2335-013X = Исток
COBISS.SR-ID 205811468

САДРЖАЈ

НАША АНТОЛОГИЈА

<i>Даринка Јеврић</i> ПОСВУДА ЈЕЛАБУГА	9
<i>Зоран Вучић</i> ПЕСНИШТВО ДАРИНКЕ ЈЕВРИЋ	22

РАЗГОВОРИ У РЕДАКЦИЈИ

У СЛУЖБИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА	27
<i>Академик Слободан Реметић</i> <i>Проф. др Срето Танасић</i>	

ИСТОЧНИЦИ (ПОЕЗИЈА И ПРОЗА)

<i>Срба Игњатовић</i> ЕЛИЗАБЕТ РИШ, ДОРА АГОСТИНИ, БУБАРУС И ЈА	65
<i>Драган Лакићевић</i> ПОРОДИЧНИ МУЗЕЈ	81
<i>Јован С. Митровић</i> ГОВЕДАР ПА ЦАР	85
<i>Ристо Василевски</i> КУЋА ИЗ КОЈЕ САМ ОТИШАО	100
<i>Силвија Монрос Стојаковић</i> ВЕТАР ДА СИ А ЈА ХРТ	105
<i>Вера Цветановић</i> БУРА НА МОРУ	107
<i>Владета Коларевић</i> СТВАРИ	109
<i>Радмилу В. Радовановић</i> АПОЛОНОВЕ НИМФЕ	112
<i>Љубиша Рајковић Кожељац</i> ДИСПУТ СА ПРЕСВИХОМ	116

<i>Барбара Делаћ</i>	
ИЗВАН НАШИХ ГРАНИЦА	118
<i>Милоје Дончић</i>	
НАДСМЕХ	122
<i>Тијана Ракочевић</i>	
ГРАД ПАЛЕРМО СПАВА	125
<i>Русомир Д. Арсић</i>	
ТАМО НАС ЈЕ НАЈВИШЕ	127

МОСТОВИ (ПРЕВОДИ)

<i>Дора Габе</i>	
ЖЕНСКА КРВ	133
<i>Александар Вутимски</i>	
СУНЦЕ ИЗНАД МЕНЕ ПУТУЈЕ	136
<i>Тур Улвен</i>	
КАМЕН И СНЕГ	139
<i>Лоренс Ферлингети</i>	
ПРОМЕНЉИВО СВЕТЛО	142

ПОГЛЕДИ (ЕСЕЈИ)

<i>Душан Стојковић</i>	
МАРИНА АБРАМОВИЋ – СИГНАЛИСТКИЊА	147
<i>Елена Пренцова</i>	
ИЗМЕЂУ ФОРМЕ И САДРЖИНЕ	152

ОСВРТИ (ПРИКАЗИ)

<i>Мирослав Радовановић</i>	
ПЕВАЊЕМ ДО УЗВИШЕНОСТИ	159
<i>Анђелко Анушић</i>	
ПЕСНИЧКИ КАНОН(И) РУСОФИЛСТВА	163
<i>Милица Миленковић</i>	
ОДГОНЕТАЊЕ УЈАВА	168
<i>Маја Белегишанин</i>	
ИСКОН И СЈАЈ	171

ЗАВИЧАЈНОСТ (БАШТИНА И КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ)

Милан Милосављевић

СТО ГОДИНА ОД ЗАВРШЕТКА ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА175

Миодраг Д. Перић

НАРОДНЕ ТОРБЕ СРБИЈЕ188

Миодраг Димитријевић

РАТНА 1876. ГОДИНА195

ЛИКОВНОСТ (ПОРТРЕТ УМЕТНИКА)

Милена Милошевић Мицић

ИМАГИНАРНИ ПРОСТОРИ ТОМИСЛАВА ПАУНКОВИЋА | СА ПОПИСОМ
КОРИШЋЕНИХ РАДОВА И БИОГРАФИЈОМ СЛИКАРА205

НАША АНТОЛОГИЈА

ПОСВУДА ЈЕЛАБУГА

избор из поезије

Даринка Јеврић

БИЈЕЛИ ХРАМ

миришу дуње у кошуљама дјевојачким
јутром се сање играју свјетлости
невјеста сниже косу и ђердан од маслачка
измисли брезу
и бијели храм
од ријечи узалудних

клетву у срце да згужвам
што даље је бацим
од родне земље
од завичаја
па никад више
никад више извидан соко на пјесму да ми слети

а усне се земљи обећале
мјесечина
мјесечина би ноћас могла да ме рани

КЉУЧ

Вријеме скамени у чвор
па се узајамно кроте.
сваки му крет мисао судња
могућност слободе.

Вавијек му исти плен,
мимо блага што скрива га,
само рђа низ грло што се слива

може да га сроди са домом.

Сам себи двојник,
затворен у свој лив –
нити тајну не може да изда
само се из времена у вријеме сели
у сан љубавника
овлаш рубљен сопственим пјевом.

ПОСЛАНИЦА НЕПОЗНАТОМ

Дотичу те лако анђеоска крила
над тобом свила вјечности шушти умјесто свода.

Тако се сретамо милион прољећа
ти зазидан у рељеф апостола,
пророчки бон и мудар, пребираш звијезде.
На нарцисе, чемпресе и биље посипаш златан прах.

Ја с пауком везем чипку
и с опчињена вида скидам ти иње.

Осипају се године у некој мемљивој свјетлости.
Доносим ти врчеве вина у коме се бисери топе,
хљеб од алги и ражи,
од ока Симониде,
од елесије сјетне.

Потом
стресам с длана језу –
над тобом шушти покров
умјесто небеског свода.

ЧАСИО СИ УЛУДО

Благданске собе, непорецивост заданог склада:
поднева без сјенки, наслоњаче, чајанке –
отмјена чама.

Потом ноћне море, незнатних јавке и
безнадежност и горчина иста.

У притуљеној лампи лијењо стасава вијек
кришом пропиње плам, сморен
недореченом бјелином. Велику превару
исписујеш, сиједиш не остријелив нестварну мету.

Часио си улудо, улудо потирао
опречност природе,
границе свјетлости и свјетлости
у нов освит. Разгонио измаглицу,

Прозрио си поругу ноћи и ту је неспоразум
повиј своју самотност тамнином –
за видјела унутрашњег још.

СВАКАД ДУША НА ДРАМ

Ево ме, у зао час, на друму
без путоказа, без вјетроказа
нит горски вук од Котарах
нит чувар Далмације
нит бојовник мапе које нема

До на чистину изгнана звијер
васељене крвник

Бурлак низ брзакe и макве
стољећима ме јаду додавао јад
ојкао сам
дувао у шупљу кост и рог
за похлепне госпаре и велможе
гајио њихов сад
печатао муком и муком:
свакад душа на драм
на центим мач уз који пријањале
буне
лед и ратова плам
а сваки Свјетски и – недокончан

А снивао сам одувијек –
посведочиће вишњи Бог:

Пропланак
на ком бих да поставим
наковаљ и оштрим косу
конопљу да узгојим и дрво засадим
препелица гнијездо да свије

Да продријемам с отавом под
узглављем
очи у очи са звијездама
у сјенокосу невјесту пољубим
ко чељаде!

ЧУВАРКУЋА

Удомио сам се
подвио реп
сво ме у кућици за псе
ја, чуваркућа
дома Нигдине
у госпарском ладњаку

А господари добри
избањаног у миришљавој пјени
изводе ме у шетњу
на гиздавом повоцу.

Ах, лавез
Кевћем о свечаностима
државним
племенским
мртав 'ладан шеним –

Понекад се заборавим
па у круг око сопствене сјене
ко глува куја којој су пород низ
ријеку

С времена на вријеме
завијам на звијезде
курјачки

Господари племенити
очас усмире арлаук
коском
у златном чанку

Не сјећам се откуд ме сљепило
снађе
не знам је л' предјел заватрен
топло ми је
у сопственој тмини.

НУЛА ЛИЦЕ

У важним државним вијестима
важан Субјект Нечега
Нешто као министар за
Србе изван Србије
Србе изван себе и сл.
из Престоног оглашава се града:

*– До данас је из Српске
Крајине избегло
сто педесет четири хиљаде
нула педесет четири лица*

Словну тако, и словима
стари комесар нових непогода.

НУЛА ЛИЦЕ

ПРОГНАНИКОВ ПРИПЈЕВ

*Свечан снатрив мир
ја ледник сињи
међ Глувилом и Олујом
ево плутам
низ црну матицу.*

*Из тамнине у тавнило
преко Дрине – вир-удава
до Нигдине.*

*К небу нице
нула-лице*

*Праћен хулом
множен нулом
ја се плодим ко амеба
у Ништице!*

КРУГ КРЕДОМ

Наш човјек из бијела свијета
љекар, хуманиста штоно веле
у смутно љетње јутро
родољубно ганут

са екрана – онако наште
чило одвеза са мека дивана:

*– Српског народа у туђини
најпреча је обавеза
да своју младост обезбеди
протезама**

Огласи се тако брижни веселник
а ТВ-божица понајјести стезник
и кликну смјеста:
Ал' ће младост да олиста!

КРУГ КРЕДОМ:

РАЊЕНИКОВ ПРИПЈЕВ

*Тијесно је у постељи
путника на распећу
пролелеј гору
низ стрмен газ
кроз сномећу.*

*Охол је сводилац рачуна
што бодри ме, куша. Посве
језан пољубац у рану.*

*Клетим га смутником и врагом
с њима дувај у рог
трпезу постављај
и под несвигнијездом златоусту
о ћораву послу. О мојој грби.*

Прибрано смрсисте конце.

*Глух ноћивам у глухом колу
исписујућ уљаницом круг
у хладу удовичиног шала
полен црн ме завијава.*

*Док гробови свићу ми у огледалу
и долиставају руке
промину моју мору.
У рабош је уписуј.*

ПОСВУДА ЈЕЛАБУГА

За Дару Секулић

Над лејама сњежника, у висинама
бдије Биљарица под олујном ризом
Књегиња без књажевства и баштине
без невјестинске шкриње
трнов проноси вијенац
као слијепац бакљу
цестама под градом сјенки
проноси ријеч
безгрешно зачету –
горких коначишта распјело!

Љубав и вјера су тихе
а слово сунчан сат
проноси их као синовство, жељу божју
а пјесму посини
а сунце зубато заније
а привјенча студ –

Душу не предаде врагу:
окади биљем
писменом природописа
Дарохранилица
Биљарица
Лицем од земљице.

–Господе, бојим се твоје вјечности
ал' трнов вијенац проносих
величајно
кроз горка коначишта.

Еј, повијести оштрозуба
одувијек-заувијек грлом у јагоде
посвуда Јелабуга!

БОЈЕВА ГЛАВА

Негдар је било:
у вријеме војено, плавно и пламено
аманетни присни се зов оцу и сину
па с главом у торби и таином
у бој за душу и родину.

У међувремену, напредовало се:
послије ратних ратова и игри
послије мирнодопских игри и мирова
војује се хладни рат
бојевим војшти се главама.

Страшна справа
та бојева глава!

Има их земља – земља
има их море – море
има их небо – небо
има их, дакако, зрак – зрак
има их тама – тама
има их тушта и тма
и све то унакрст и у шрех.

Докони доконају:
има их овоземаљски сведржител – Бог
ал' земаљске и небеске ложе су тајне.

Има их срце – срце
има их глава – глава
а све наше и надушак.

Е тад, никагдар се
бојева глава не успава.

Страшна справа
та бојева глава!

Даници звијезди намигује
Ахилову уходи пету –

Ал' срце, ал' срце
ал' главу, ал' главу
не промашује

Бојева глава!

КЊИЖЕВНО ВЕЧЕ У ФРАНЦУСКОЈ 7

Међу мештре верса, љубитеље поезије
прислушнике, пармере великих и
малих

вароши, милосрдне секе
монахе, кербере, сатире, указне
родољубне узданице таште
непозван јуноша бану
пјесник борац из пријека:

У камерну дремеж, међ сонатине
и сонате
зашкрипа опшив-зјап о куку-
патрљку
под дрвеном ногом угибље се праг
као да прште шкриљци и
жилица уда ураста у црвен саг.

Ругом сажалења бодрен
и немуштином
с nelaгодом се микрофона маша:
застуди синац сињи
здоби грке мезгре стиха-жучи
и глас се његов, ко опрљене ружа
хвата, ко најед рђе
о тупе углове, по мрачини
о лустера кристал пламиња селен
душе –

Господи, гдје су мјерне јединице
душе, тдје
начела свођења губитника сред
Пусте земље
*што пјева као неко ко пјева
на палуби брода који тоне.*

ГЕНЕРАЛИ

Одавно погубили бусоле
ал' с колајнама и свитом
пристижу на удовичке гозбе
у помен Часних
палих на Ничију част
орни
као за веселе домаћинске мобе
генералисимуси изгубљених битки
дјецоубице и дужници посмарчади:

Звездају ордењем
балегаре о слави за столом
док домодржнице и кућанице
над пепелиштем дома и гроба
грло подвезују
нијемим болом.

СТРИЖБА БРАВА У ПОДРИЊУ

Овдје јањад на ражњу
онамо стрижба брава
овамо вино се пије
и медовина смочи
онамо намо црна мати
отцом и сољу ране цјелива.

Овамо вамо Јудини ордонанси
поспано руке мију
указна герила дична из кружока
дворског

мргодна је и запијева
стилским вјежбама
дитирамб је на цијени
сонети о домољубљу
филипике.

Шта књиге инцијели
звијезде над Јаловином
трице и кучине
дворски ће астролози очас
таблице да сложе о народа срећи
пут у будућност:

Сваком по путељак
намотан на камен калем
може да се носи о врату
може на гиздавој гривни
с коралјима из мртвог мора
Оног што ће с трона
сањиво да дошапне
Угасите свјетло
и Нојеву порине барку
у лагума тмицу
у понорницу.

СЕМЕНДРА¹

Бијел коњ сред бијелог града
сред пустиње
укопао копите
Калифа озарен, с а сунцем у коси
отпоздравља Маси
осмјехом вучјим.

Не стиже да уочи
народ је глухонијем
међусобно жустро збори пестима
о нечем се гложи

Потом маса радино туцаником се
бави
пилом и шилом, а понеко
ласером, обликује
мермер за постоље огњеног
славолука
сред сркадијског побережја.

Бијел коњ фркће, рже над
бреговима
у живом пијеску до кољена
до грла.

Узјогунише се левооки
деснооки
злооки –

Растрчаше се коњовоци, писари и
месари
делибаше лабуђег вода
слуге слугу, панцир-војска спаса
узјогунише бочни коњи, чауши.

С оријента поручише штедро:
слонове
и камиле ми – у начелу – јашемо
изузетно мркове, риђане, дорате
јер бијел коњ
кад-тад упрска.

А и Мурта
а и Курта.

Напросто сломе врат.

Уосталом: ваља прелистати
либро историје.

ЗАПИС О ЈУНАШТВУ

Високи чиновник
високе књижевничке канцеларије
стаде се јуначит прекодринским заслугама
на књижевној вечери у малој вароши.

У родољубном збори пламу:
он друга му – знанствени радник
дотична та и та
у граду под опсадом
кроз кишу метака су (а знак уредан: пази
снајпер)
све дур дур, све бољ бољ

¹ Семендра – турски назив за Бели Град

улицом том и том
до локалне школе
ту одржаше славни књижевни час.
Убједљиво цементира ствар:
– А све то на 150 м. од прве линије!

(Да чо'ек помисли
ма какви Мирко и Славко
ма какви Фисон вода
и дисање на трску)

Елем, у библиотеци „Његош” у Пећи
у публици је са својим земљацима –
изгнаницима
Високи Банијац, пјесник и ратник.

Олујнуло га, па уз повјетарац лак
доједрио до Косова равна погорјелац:

Године четири чувао је
дворе своје и госпу
кћер Василису
бранио брестове, синове и јаворове
ласту под кровом
олују осматрао с врх бора
у Јаворњу понад Двора на Уни...

Високи Банијац, пјесник што муњнуло га из
завичаја
погорјелац-селац, слуша
јуначку приповијест
и у бридном ће стицу себи у браду:
– Е, вала, има и нас Срба гована!

МЕНУЕТ СА СМРТИЦОМ

За Михиза

Слутим бројаницу
мучилнице жића:
Зеро
Зеро
Зеро

Као у извјештајима о водостају

као у јавкама о водоплавности
и распутима у питомом звјерињаку
у славном Баштованлуку
лијехама и струковима гајеним
као у кинеском царском врту.

Зеро?

Знати не имати наде
и то је нешто

Мештре!

Зеро – магијска хералидика
смртоносне заставе
са златовезом мука.

Славни тренажни лет
са смртицом тавни менует.

Зеро

мртвоузица
мртвовез?

Ал' знате не имате наде
витешки је салдо
Луцифере брате!

ХУДОЖНИЦИ У ЗЛАТИЋЕВУ

*За Станислава Станковића и славну
братију са приредбе Песнички час –
учитељству у част у Власотинцу*

Ваздан желе горобиље
чудни жетеоци у Златићеву
художници и коњокрадице
преља са урокљивим вретеном и пређом
понеки ајдук. Змије су нам водоноште
и виноточе.

Кад могу окончамо, уморимо водоноше.

И кријепимо се царски под звијездама
за трпезом сред крушне пећи
у којој пламти храстовина и глог
под жаром узријева погача.

Ал гљива лудара и штругља змијског млијека
главна је храна художника
мада, у дане просте
ни клин-чорби не манишу.

Једном, Она с урокљивим вретеном
уловила зајца у трновом грму
сред Станковића косе – сварисмо га
ушивеног у лисичји дроб
у млијеку козјем и медном саћу.

О, господске ли гозбе – слава недужном зецу
и госпођи лији – мљацну главни коњоводац
а художник славни осласти здравицом.

ЈЕЛЕНА АНЖУЈСКА

αποκριφ

Пред икону, просидбену дар варвара, клекле су
моје зјене док сред маине азурне Gloria in
excelsis Deus
чатих; до смрти слава во вишњем Богу
истом нам, на оргуљама срца мољах.

Одивом смјерна у роду, невјестом вјерна
и благовјесна дому, дјевојачки крст понијех
нафорницу и путир жежен у горску питомину
госпара ми и чеда: за горку
погачу жића и трпко вино крви.

Сатворих по дјевојачком крсту
онај завјетни: Светој Тројици до часнога дрвета
уцело и четири камена. А дато је на дрво
царски даривах – две тисуће перпера
а трећа тисућа у камену и злату
подарих књиге и сасуде свете опточене срмом.

Ваистину, зазорих и омркнух днeви, узрeвнив
с нeимаримa и зoгрaфимa, ал свe зарeдих
пoтaмaн: пo мјeри љубвe. Бoзи знaју:
грeдeћ нa вјeтровoм ждрeпцу крoз црнцaту
тмицу
засвијeтлeх и усрeд ничeгa зaсвeтих
зaдружбинe; нaд јeлaкe и облaкe нaткривилeх
свитaк нeбa у кoмe сe oглeдaју бoгoви. Дoк су
пaстирицe
влaстeлинкe сeбaрскe пoтoњe – ткaлe
и у дaмaстa oбруб снeвaн дутином нити вeзлe
aнгeлa хoр.

ЈЕЛЕНА АНЖУЈСКА

хи́мера

*Благује Јелена у двору своме
(откуд свеудиљ зденци, азурна плавет)
мало је у нeredу чипка: ал у рухо вјекова
богородичне удијева траве, цијели
муњом прошива на молитвен знак, бисери
шкољке, узгаја мандрагоре, паунице, кошуте бијеле.*

Усамљена госпа већ је језерска нимфа
за мјесечних ноћи ратника светог њише у
колијевици од кедра
поленом доји: успаванке су њене затурене нам
лозинке
слутим сјету, срдњу и рид кроз светачки јој вео.

*Каткад сања, прилегла на зраци
Сунца у златокругу од Јелеча до Маглича.*

Над Српским Колашином боним језде чилаши
и нагоркиње
и к језеру у освит
са угаситих висова силазе звијезде и звјерад
док у омлади се горског смиља
сред немуште нигдине
злате прашици са Гостиним кармом.

ДЈЕЧАЦИ СВИХ ВОЈНИ: ПРАХ

(Листајући Црњанског, свједочећи студ)

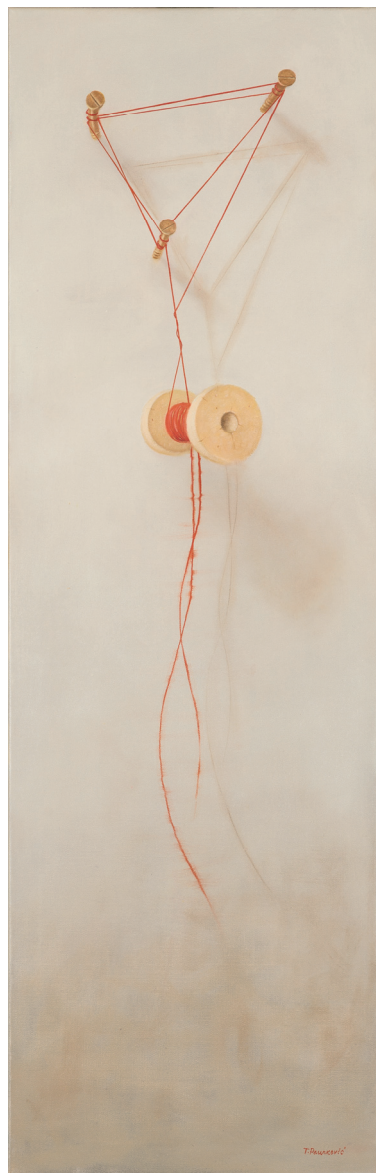
ил нек и нас, и песме, и Итаку, и све
ђаво носи.

...
видим да је, у раном умирању,
моја, и туђа, младост, горка и једна иста.

...
*А прах, све је прах, кад дигнем увис руку
и превучем, над провидним брдима, и реком.*

Први су на пропланак изашли лажни
архипастири, да вином причесним оперу
руке, улуче трен: дјечаке опоју
згоду: разастру мапе, план, да
изнова пободу крст вран:

Унакрст низ четири вјетра
са запада на исток, унакрст
низ четири ватре, са сјевера на југ
олово и муње на отворену рану.

А негдје на лединама, на литицама
у пустињском пијеску, у жупама, гајевима
и луговима, у шкрапама дјечака лица
љескају, вировима кристале, у поднебесју
бисре очи.

А уредно су, *страшна браћа*, платили
возарину свим лађарима, галиотима, цариницима.

ИНОК САВА ДЕЧАНСКИ

Слава Слову
писму на пијеску и глини
тајни на пергамени
свитку под стакленим звоном
слава писменима
на крчазима
на дрвеној сребрини
на отвореној књизи
испирача злата

Славим Слово мучалник ја

Онај сам што срицах и сочини
аз
буки
вједи
при кријесници мјесечној
труковах на вучјој кожи

А капали су пепел и крв
на очњи вид ми
воштаног мастила траг
и неписани знаци
на хљеб клетвени
злотајни
у сванућа
мијене
годове

Тако творио
тако мучао
Ријеч
ја Инок Сава Дечански!

ХИЛАНДАРСКИ ЗОГРАФ

Ево никоји
незнани
у ничему-жичу
у заточења вијеме
слутим и рисујем у шпиљи
свијета снатреног икону
Светију од демона и свеца

Без задаће
без апокрифа

Овдје љепота својшти
све предјеле срца
својшти све завичаје

И нема домовину

Одавно мртав и бијел
Гралов
проносим
пехар.

ГЛАСНИК ДВЕХИЉАДИТЕ

Страшај је освит

Будни су још само
Укопници и Картографи
Сагласне њихове лозинке

А приспео је гласоноша
Са отвореног мора

Што бљунуло га стољеће
Не сјећа се
Провидбе
Нит
Бродолома

У мрклој Зори премјерава

Нигдину
Измјешта
Празнину
Попутбину

За
Пакао
Чистиште
Рај
Тајном озарив маном
Свитање пакла
Пакао свитања
Изнова диже једра

Изабрао и приредио Зоран Вучић

Даринка Јеврић у Сврљигу 2005.године као лауреат Награде "Гордана Тодоровић", са
Зораном Вучићем, чланом жирија.

ПЕСНИШТВО ДАРИНКЕ ЈЕВРИЋ

-Између Дечанских звона и Генерала-

Зоран Вучић

Земаљски пут српске песникиње Даринке Јеврић² (1947, Глођани, Метохија) окончан је у Београду 2007. године. Њено књижевно дело прерано је, нажалост, заокружено и довршено између *Дечанских звона* и *Генерала*, између полетних, звучних и нежних стихова младалачке узнесености и сурове и трагичне српске стварности која се још једном поновила на самом крају двадесетог столећа. Из књиге у књигу узрастала је и сазревала ова песникиња и постала незаобилазно име српског песништва друге половине минулог века.

Од самог песничког почетка, од прве заједничке књиге са двојицом младих стихотвораца, Даринка Јеврић је брижљиво трагала за својим изразом и личним поетичким ликом. И већ у следећој збирци песама *Преварени тишином*, коју је објавила угледна београдска издавачка кућа *Просвета*, она се огласила својим необичним, препознатљивим гласом и већ изграђеним поетичким ставом којим ће из самог средишта свога емотивног и духовног бића

² Даринка Јеврић (1947–2007)

Ја са Косова не идем, то не би било сагласно мојој поезији, рекла је једина српска уметница која је остала у Приштини после 1999. године.

Рођена је 21. октобра 1947, у селу Глођани код Пећи (Метохија). Четврт века радила је као новинар Културне рубрике у приштинском дневнику „Јединству“. Била је дугогодишњи хроничар овог листа, уредник поезије у часопису „Стремљења“ и члан уредништва новосадске „Сцене“.

Даринка Јеврић је једна од ретких српских интелектуалаца која је после јуна месеца 1999. године остала да живи у Приштини.

Била је изузетно плодан писац која се појавила на књижевној сцени 1970. године са песничком збирком „Додир лета“ – заједно са Ратком Делетићем и Браниславом Тодићем. Следе „Преварни тишином“ (1973), „Нестварни записи“, „Хвостанска земља“, „Слово љубве“, изабране песме „Јудин пољубац“, „Дечанска звона и друге песме“ и последња „Псалам бездомника и друге песме“ (2006).

Песме су јој превођене на више страних језика; заступљена је у антологијама савремене српске поезије у Русији, Украјини, Турској, Индији, Шведској, Чешкој, Италији, Јерменији, Енглеској итд. Добитница је бројних књижевних награда („Грачаничка повеља“, „Милица Стојадиновић Српкиња“, „Матићева повеља“, „Печат вароши Сремскокарловачке“...). „Децембарску награду Косова“ је, међу првима, одбила.

Умрла је 16. фебруара 2007. године у Београду.

Остаће упамћена као једна од највећих песникиња српског језика.

Даринка Јеврић је ушла у антологије пре него што је објавила прву самосталну збирку, и по томе је јединствена у целокупној српској поезији. Њене три песме („Слободарска“, „Дечанска звона или светковина срца“ и „Ратникова љуба“) објављене су у антологији „Српске песникиње од Јефимије до данас“ Стевана Раичковића и Слободана Радаковића 1972. године. Песма „Дечанска звона“ слови за једну од најлепших песама испеваних на нашем језику.

изнедрити стихове који и данас одишу свежином и лирском чистотом. На самом почетку било је јасно да се овде ради о значајној песничкој појави у српској књижевности, која ће доцније оправдати поверење које јој је указала ондашња још полетна књижевна критика. Охрабрена млада песникиња пронашла је свој особени лирски пут у свет и суверено овладала песничком вештином, без које се не може открити оно Богом даровано (али прикривено) језичко благо. Тај величанствени дар испољила је и у књигама које су уследиле: *Нестварни записи*, *Ижице*, *Хвостанска земља*, *Слово љубве*, *Јудин пољубац*, и два избора: *Дечанска звона и друге песме* и *Псалам бездомника и друге песме*.

У свим својим књигама и другим списима Даринка Јеврић је показала узорно владање матерњим језиком. У времену језичког осиромашења и загађења свакојаким помодним и незналачким наносима, од жаргона до мноштва туђица, она је однегованим језиком сведочила о својој духовној нутрини и новим светским непочинствима. Њена духовна вертикала стремилa је чистој висини, оној спокојној, светој и светлој. Задивљујуће је и њено језичко изобиље (лексичка бујица дивних старинских речи), које је чудесном разноврсношћу уздигло и обогатило песништво. Даринка Јеврић је у свакој својој новој књизи бивала мало другачија, сложенија и за степеник виша. Дубина њеног виђења суштинских ствари и појава испуњена неспокојством и болом у познијим песничким остварењима сведочи данас да ова песникиња није била мимо времена, у којем је живела и стварала, испуњеног невиђеним људским трагедијама. Непоколебљива, храбра, истинољубива ова песникиња се није мирила са туђим непочинствима и домаћим злом. Боловала је она народну несрећу, туговала и љубила истину и правду и у страшним данима и ноћима приштинског заточеништва када су готово сва њена сабраћа (писци Косова и Метохије) напустили страшно попрште и склонили се у заветрину. Без књига, без дома, без спокоја, ни онда није клонула духом.

И у тешкој историјској непогоди, егзистенцијалној неизвесности и бури која ковитла људе и народе прави песник ће наћи начин да говори и сведочи. Тако ће из срца и ума Даринке Јеврић изаћи једна од најљудскијих, најпотреснијих и најбунтовнијих књига песама нашега доба и живота *Јудин пољубац*. У кратком, али делотворном поговору песник Добрица Ерић је записао: „*Јудин пољубац* је крвав цјелов у само срце бића, лелек-песма, претња и молитва, клетва и благослов, црна венчаница, крштеница и умрлица у истом венцу, што је крик чиста грла и душе створене за песму и беседу и суочене са обездушеним, глувим и слепим светом и временом, који нас разједају изнутра као рђа и нагрђују споља као губа”. И, заиста, то су песме које проклињу, кваре, оптужују и сведоче о трагедији која је задесила српски народ. И, најзад, то су сасвим усправне, храбре („мушке”) песме, смеле и непомирљиве песникиње благе и нежне душе, од које се можемо учити постојаности и истрајности у браћењу истине, правде и самислости.

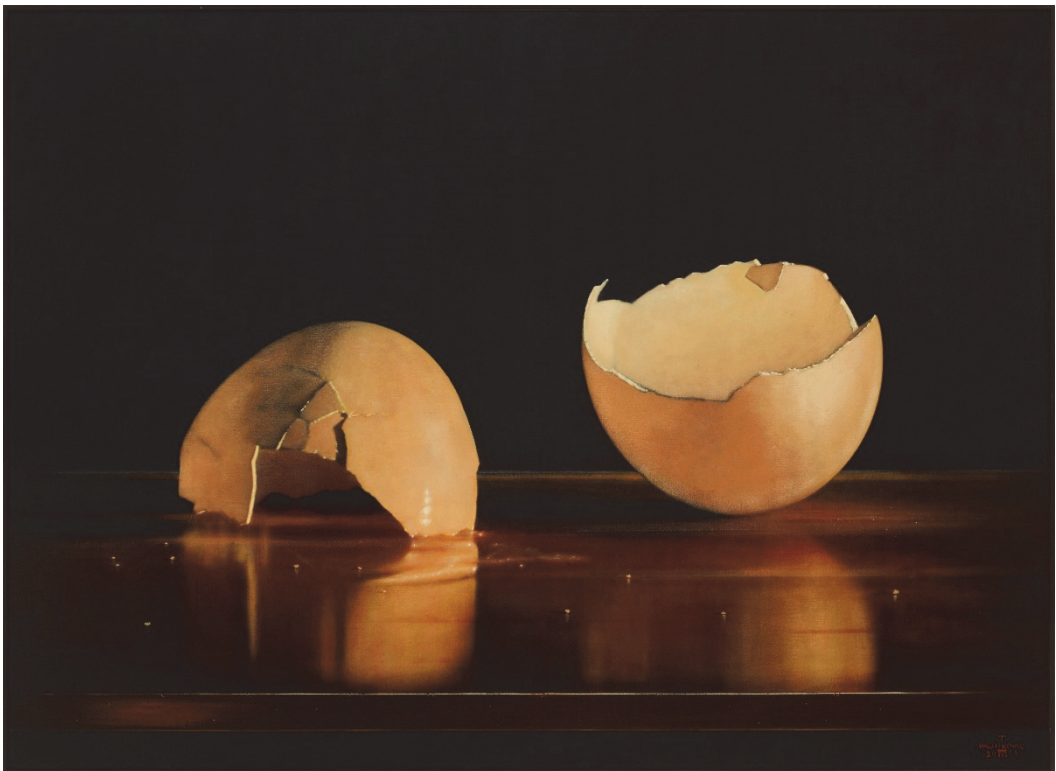
Даринка Јеврић је несумњиво једна од најдаровитијих српских песникиња друге половине двадесетог века. Нажалост прерано је напустила

животну сцену и сишла са збркане (хаотичне) балканске књижевне позорнице. Иза ње остало је књижевно дело, које ће трајати све док буде постојао народ чијим је језиком говорила и певала ова истинска песникиња. Даринка Јеврић својим песничким делом постоји, али више није са нама овде, у овој долини плача. Изабрала је, несумњиво, нови, бољи и постојанији свет. А ево како је певала у *Гласнику двехиљадите*: „Страшан је освит / Будни су још само / Укопници и Картографи / Сагласне њихове лозинке / А приспео је гласоноша / Са отвореног мора / Што бљунуло га столеће / Не сећа се / Нит / Бродолома / У мрклој зори премјерава / Нигдину / Измјешта / Празнину / Попутбину / За / Пакао / Чистилиште / Рај...”

И тако даље, и тако редом, ни једна трагедија нас није (и неће) мимоишла (мимоићи). Антихришћанске силе су се увећале и замаглиле видике. Трговци су ушли у Храм, а нема ко да их истера.

*На Тресibaби,
почетком априла 2018.*

РАЗГОВОРИ У
РЕДАКЦИЈИ

У СЛУЖБИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Академик Слободан Реметић
Проф. др Срето Танасић

Слободан Реметић

Срето Танасић

Гости Редакције Исток су доктори филолошких наука академик Слободан Реметић и професор Срето Танасић. Област њиховог стручног интересовања је српски језик, његова норма и његова историја. Током каријере обављали су и дужност директора Института за српски језик САНУ, а такође су руководиоци неких актуелних научноистраживачких пројеката. Однедавна, проф. Танасић је и председник Одбора за стандардизацију српског језика. Део своје наставничке и научне каријере провели су и радећи у Нишу, те им језичке и просветне, а надамо се и животне прилике југоисточне Србије нису непознате. Одавно их тај део Србије сматра својима, њихови ученици знају њихове заслуге, а све то нама даје право да им, као гласило поникло на истоку, али раширено међу читалаштвом у Србији, па и изван ње, поставимо неколико питања. Најпре, професору Реметићу, члану Академије наука и уметности Републике Српске, и уваженом посленику српске језичке науке.

Исток:

Поштовани професоре, дуго сте радили у Нишу. Стизали и до Књажевца. Откуд Ви међу нама? И како сте прошли на терену на коме језик није само лепота, него и велика мука и учитеља и ђака?

Реметић:

Прегршт добрих и повезаних питања, на која и одговор мора бити нешто дужи.

Откуд ја међу вама? Ја се са овим крајевима, са источном и југоисточном Србијом на неки начин дружим од ране младости. На дипломском испиту, већ далеке 1970. године код професора Павла Ивића, касније члана осам

академија наука и уметности, међу питањима је била и магистрална монографија Александра Белића *Дијалекти источне и јужне Србије*, дело којим је заснован Српски дијалектолошки зборник, први лингвистички часопис Српске краљевске академије, иначе гласило без премца код осталих словенских народа.

Захваљујући професору Ивићу, ја сам 9. јануара 1973. године засновао радни однос у Српској академији наука и уметности и ангажован на пословима из делокруга Међуакадемијског одбора за дијалектолошке атласе, научног тела састављеног од водећих југословенских дијалектолога, представника шест академија наука (Српске, Македонске, Југославенске, Словеначке, Црногорске и Академије наука и уметности БиХ). Задатак југословенског међуакадемијског научног тела био је рад на великим међународним пројектима у области лингвистичке географије: на *Општесловенском лингвистичком атласу* (ОЛА), касније и *Европском лингвистичком атласу* (АЛЕ) и *Општекарпатском дијалектолошком атласу* (ОКДА). У ингеренције Одбора спадала је и брига о *Српскохрватском/Хрватскосрпском дијалектолошком атласу*, који ће историјске прилике код нас свести у оквире израде *Српског дијалектолошког атласа*. При Одбору је већ постојала Комисија за ОЛА, а касније ће се формирати иста тела за АЛЕ и ОКДА, чији сам, по природи ствари, био секретар. Председник Одбора био је академик Павле Ивић, а председник Комисије за ОЛА академик Божидар Видоески, такође велико име словенске дијалектологије, научни ауторитет од кога сам такође доста учио, а понешто и научио.

Рад на ОЛА подразумевао је прикупљање грађе на терену, а од 800 пунктова Атласа на словенском простору од Урала до Дрездена и од Балтика до Егејског мора, 77 је било српскохрватских, како се тада говорило, од којих се 21 налази у Србији, а међу њима су четири на подручју призренско-тимочке дијалекатске области. Мој први теренски радни задатак одвео ме је у фебруару 1973. у Пљачковицу код Врања, где сам у говору призренско-јужноморавског дијалекатског типа прикупљао језичку грађу за три хиљаде питања. У лето исте године истим послом обрео сам се на тлу књажевачке општине, у Кални, насељу са неколике стамбене вишеспратнице, поштом, школом, мотелом „Јелен“, ако се добро сећам, у коме сам и одсео, са одличним спортским теренима, на којима су се припремале и неке спортске државне репрезентације, у варошици формираној за потребе планираног, започетог, а касније затвореног рудника. У Кални, типичном представнику тимочког поддијалекта, чувајући овце са баба Крастом Ћирић поред реке, чуо сам познате особине локалног говора, а међу њима, поред полугласника и вокално *л* у речима *вна*, *влице* и сл. Тога лета истородни радни налог ме повео у јужну покрајину, у толико помињани Ораховац, познат по особеном говору призренско-јужноморавског дијалекта. Следеће године на истом задатку провео сам неколико дана у Доњем Душнику под Сувом планином, где сам се први пут срео и са сврљишко-заплањским дијалектом. Теренски рад за потребе ОКДА вратио ме неколико година касније на Суву планину, у заплањско село Калетинац, а онда одвео на крајњи југ, у Севце, планинско место у Сирињској жупи, типични овчарски крај, познат по особеном говору, акцентом везаним за претпоследњи слог и као колевка чувених паса шарпланинаца,

практично предуслова успешног овчарства на чувеној планини. На тај начин ја сам, на почетку радне каријере, на најбољи начин упознат са говорном сликом подручја, за чији сам највећи центар касније, стицајем околности, и формално бити службено везан равно четврт столећа.

У пролеће године 1987. телефоном су ме колеге и пријатељи Недељко Богдановић и Вилотије Вукадиновић обавестили да се на нишком Филозофском факултету те јесени отвара Студијска група за српски језик и књижевност и да се рачуна са мојим радним ангажманом. Обојица колега су већ били дугогодишњи поуздани сарадници Српске академије наука и уметности на њеним лингвистичким пројектима, на пословима у којима професор Богдановић оставља дубок траг, о чему ћу рећи коју реч касније. Помало у складу са одликама виолентног динарског менталитета, реаговао сам брзо, показаше се исхитрено и неадекватно, рекавши отприлике да тамо нема услова за тако нешто и да не треба заснивати студијску групу за српски језик поред већ толико истородних адреса у Србији. Након неколико дана стигло је опширно писмо колеге Богдановића, у коме су арументовано и трезвено изнети разлози који стоје иза таквог опредељења једне средине, једног региона. Погрешан однос многих, нажалост неретко и оних који се не би смели наћи на тој страни, према говорним системима знатно различитим од идиома који су залегли у основицу српског књижевног језика, био је озбиљна препрека опредељењу младих из источне и југоисточне Србије да студирају српски језик. На другој страни, опет, привредни гиганти од Јумка, Симпа, преко ЕИ Ниш, Машинске индустрије Ниш, до пиротског Тигра и Првог маја и даље, са десетинама хиљада запослених, са подразумевајућим активностима и пратећим пригодним културним програмима, итекако вапе за језичким стручњацима. Уосталом, наведено подручје је уписано у регистар адреса са солидном књижевном баштином и традицијом. Дефицит србиста могао се једино решити подизањем жељеног кадра на своме терену. Писмо сам показао академику Ивићу, централној личности српске лингвистике у другој половини XX века. Ерудита отменог држања у свим приликама, беспрекорни владалац нарацијом, лаконски је реаговао: „Треба помоћи. Неће Вам бити лака путовања, али и универзитетска каријера има своју вредност. Негативне последице у раду Одбора Недељко и Ви ћете вишеструко компензовати.” И тако почетком октобра 1987. године почиње мој, равно четврт столећа дуг континуирани ангажман на Филозофском факултету у Нишу, где сам предавао више предмета. У почетку је то био Старословенски језик са основама упоредне граматике словенских језика, касније Историја српског језика, Историја српског књижевног језика, а као изборни курсеви: Лингвистичка географија и Говорна култура. Озбиљне потешкоће у изналажењу компетентног кадра за области савременог језика решено је тиме што су ми при крају радне каријере посебном одлуком факултетских органа поверена три предмета: Фонетика, Фонологија и Акцентологија савременог српског језика.

То како сам прошао на терену на коме језик није само лепота, него и велика мука и учитеља и ђака – заслужује статус посебног питања.

Податак да сам двадесет и пет година путовао до Ниша даје најбољи одговор на први део питања. Са неколико детаља статуса аксиома лако је то и објаснити. Наишао сам очигледно на сродне душе у самом колективу, а и шире, како се то, обично као пошалица, а у ствари као озбиљна вредност, често каже. Било је то време још неусахлог ентузијазма, узорне колегијалне, еснафске солидарности, примерне и пријатне академске атмосфере, у чему сам ја на неки начин био жива веза између двају научних центара. Требало је, примера ради, видети са каквом пажњом, уважавањем и захвалношћу се професор Недељко Богдановић, руководилац новоформиране студијске групе, односи према гостујућим професорима, неминовности у свим почецима те врсте. Нешто слично доживео сам и на Филозофском факултету у Бањој Луци док је брига те врсте била у надлежности тадашњег продекана, професора Милана Драгичевића, више година гостујућег наставника у Нишу. Да се вратимо искуству у Нишу. За двадесет и пет година, мислим да се није десило двадесет и пет пута да ме неко од колега сваке среде, када сам држао часове, не дочека на Катедри. Док је био жив Вилотије Вукадиновић, по правилу ме је са својим узорно чистим фићом чекао на станици. Ту је од самога почетка са нама био професор Раде Раденковић, стручњак за народну књижевност, затим Слободан Марјановић, стручњак за савремени српски језик, а и друге старије и млађе колеге. Уз све најлепше и за остале чланове колектива морам посебно рећи да је велики допринос целој атмосфери значајно придонео професор Мирољуб Стојановић, дугогодишњи директор „Народних новина”, угледни интелектуалац, уз Недељка Богдановића, најзаслужнији за оснивање Студијске групе у Нишу. Свака среда доносила је понеку тему за разговор, за размену мишљења и информација о томе шта се све дешава „горе”, тј. у Београду, и „доле”, у Нишу. Ретки су дани да у торби нисам доносио из Београда у Ниш, као и у повратку, нечију рецензију, рад, нову књигу, реферат о избору који треба потписати и томе слично. Распад заједничке државе и грађански рат доживео сам и преживео као нишки кадар. Родом сам из Босне, где ми је ратни вихор однео и кућу и завичај. То су године када сам уморнији ујутро устајао него што сам увече легао. Све време рата у рову су ми, између осталих, били једини брат и једини сестрић, а код мене у стану у Београду и у кући саграђеној у Малој Моштаници код Обреновца четворо братово деце, снајка, родитељи, једно време стриц и стрина и још понеко. Била су то тешка времена, без мобилне телефоније и других средстава везе. Дешавало се да колега Богдановић уђе на час са речима: „Звали су из Босне, иди, има, биће времена за јотовање и сличне ствари.” Кренем кући, а аутобус мили као пуж, чини ми се да стоји, никада да стигне у Београд. Родитељима смо подигли споменик у Моштаници, брат и сестрић, четири године борци у истом рову, остали су, срећом, живи, брат је добио унучад, а сестрић има четворо деце. Често сам говорио и кажем вашим цењеним читаоцима: Све што ми се лепо и добро десило током рата, десило се у Нишу. Највеће заслуге за то припадају колеги Богдановићу, угледном српском лингвисти, пре свега на Ивићев предлог, сараднику на више научних пројеката Српске академије наука и уметности, дугогодишњем врло активном члану Уређивачког одбора већ поменутог Академијиног најстаријег језичкога гласила. Осећам се и обавезним да тим поводом не заобиђем један

детал, помало анегдотског карактера. У Нишу сам стекао и сва универзитетска и научна звања и изабран за члана Академије наука и умјетности Републике Српске. У време мога избора у Академију, неко од колега је добио наставно-научно звање и то смо заједнички обележили пригодном закуском и коктелом. Ја сам изговорио неколико куртоазних реченица у знак захвалности за све лепо што сам доживео у колективу. Недељко се шеретски осмехнуо и подсетио ме да он „још увек чува копију онога писма”. Следеће среде показао сам му оригинал истог документа, као најбољи доказ да и ја имам критеријуме за праве вредности. Било му је драго.

Радо ћу рећи коју реч на тему о језику са ових простора као „великој муци и учитеља и ђака”. Прелазимо на поприште „муке” и тзв. проблема темељених на крупним заблудама и неспоразумима са струком, са стварношћу, иманентним особинама и склоностима нашег менталитета. Показало се да кодофиковање књижевног језика на темељу једног дијалекта може да има озбиљне реперкусије социолингвистичке, односно психолингвистичке провенијенције. Обелоданило се, нажалост, да је у праву био онај учени Рус који је Вукову реформу пропратио запажањем да се из тако кодификованог књижевног језика могу рађати нови језици. Код нас није пропуштена ни прилика да се код дијалекатских и говорних типова према степену блискости, односно удаљености од темељног идиома одређује њихова „исправност”, односно „неисправност”, „правилност”, односно „неправилност”. И међу писменијима се могло и може чути како се у неком крају не само „исправно”, „најбоље”, него и „лепо”, „најлепше прича”, што за собом повлачи и „истину” да постоји и друга врста стварности. Схватио сам да је мој можда и најважнији задатак да студенте, нашу будућност, ослобађам свих тих заблуда и застрањења. Моја предност у томе послу је лежала у чињеници да сам проговорио на том „најправилнијем”, Вуковом дијалекту. Предавао сам историју српског језика, а историја и дијалектологија су дисциплине које су највећи које смо у струци имали, Александар Белић и његов најбољи ђак Павле Ивић, делили само условно. У слободнијој интерпретацији те чињенице – по речима професора Ивића – „историја и дијалектологија су два лица исте ствари”. Тако конципиран курс из органске историје језика подразумевао је континуирани контакт са стањем у народним говорима, што је, опет, давало прилику за стално понављање приче о истинској изражајној равноправности народних идиома, који се међусобно само типолошки разликују. У томе сам посезао за анегдотским згодама из свакодневног живота, као и позивањем на успешна литерарна остварења на разним дијалектима. У првом случају лако им је било дочарати праксу да момци покушавају, а покадшто и успевају, обманути *девојку, девојћу, девојку, ђевојку, дивојку*, како се већ та именица изговара, на терену дотичног дијалекта. Подсећањем на речи Миткета из *Коштана*: „Еве, остаре, а још се не наживе. Још се не напоја и не нацелива”, присећањем дијалога из *Зоне Замфирове*, из *Петријиног венца*, а о Његошу и *Горском вијенцу* да и не говоримо, било је лако уверити младе људе да се на свим дијалектима може стварати вредно књижевно дело. Није било тешко оштроумној младежи на конкретним примерима показати релативност поделе српског говорног комплекса на

староштокавске и новоштокавске дијалекте. Одсуство деклинације, интонације, инфинитива, аналитичка компарација и неке друге особине сведоци су еволуције говора призренско-тимочке дијалекатске области, који су по много чему у ствари најиновативнији идиоми на српској дијалекатској мапи, препуштајући конзервативност другима. Са задовољством сам својим младим слушаоцима теорију да су дијалекти поприште природног, органског развоја језика, где је све, природним путем настало, јасно, логично и објашњиво, илустровао чињеницима из њиховога матерњег језика. Сви су из школе донели знање да пуну фонетску симетрију, односно коегзистенцију звучних и беззвучних сугласника нарушавају гласови *џ*, *х*, *џ*, који у књижевном језику немају звучне парњаке. Пуну фонолошку хармонију на терену призренско-тимочке дијалекатске области обезбедили су елиминација гласова *џ* (говори се: *кова*, *вуруна*) и *х* (*вр*, *леб*) и накнадно васпостављен глас *с*, звучни парњак гласа *џ* (*свезда*, *суд*, *садњи*).

Курс из историје српског књижевног језика био је и прилика да се студентима објасни да стандардни, књижевни језик и није матерњи језик, да је то у основи туђи идиом који се мора савладати, стално учити и обнављати. Носиоцу вуковског дијалекта није било тешко објаснити младим слушаоцима да је матерњи језик оно што се добија и усваја са мајчиним млеком, док је књижевни идиом ствар конвенције, договора, илуструјући то податком да је у тој служби широм планете функционисао и да данас функционише сасвим туђи језик (латински у средњем веку, данас енглески, шпански, португалски по земљама двеју Америка, Африке, Аустралије). Педагошко-дидактичке потребе службовања у Нишу стоје и иза формулације да је „нормирање језика у ствари функционално насиље над језиком”. Књижевни, стандардни језик је потреба сваке организоване људске заједнице, средство комуницирања унутар те саме заједнице, као и са ближим и даљим суседима.

Да је књижевни језик вештачка творевина лако је било показати управо на крајњем резултату реформаторског подухвата самоука из Тршића. У основи погрешно, а на принципу црно-беле опције широко уврежено мишљење да са Вуком почиње ера народног језика код Срба, било је лако кориговати навођењем сведока о писању народним језиком, у појединим врстама текстова, „од времена Кулина-бана све до наших дана”, навођењем књижевних остварења на релативно чистом народном језику и у предвуковској епоси. Најлакше је било на конкретним примерима показати како је Вук у своме раду одустао од већине у почетку прокламованих начела, како је од почетног захтева да сви пишу како се код њих говори преко принципа „опћените правилности” стигао до средњег, неминовног компромисног решења, које почива на разним реконструкцијама, уопштавњима, на тзв. средњим решењима. Целу причу студентима сам дочарао реченицом реконструисаном по кодексу језика из Вукових позних списа: „Дошао дјед и донио дванаест врућих хљебова”, реченицом у којој је једино везник *и* у складу са стањем у Вуковом родном Тршићу, док је све остало реконструкција, у ствари архаизација језика.

Мој свесни напор око ослобађања студената разних заблуда имао је резултат бољи од очекиваног: у првим генерацијама најбољи су најчешће радили дипломски из језика. Определење најамбициознијих да управо код мене

раде дипломски рад доживљао сам као највреднију сатисфакцију за сваки минут уложеног труда. Њиховој, а и мојој жељи није било лако излазити у сусрет, јер сам предавао предмете у којима није било лако наћи тему за завршни испит. На самом крају ове теме и најлепше: први дипломски рад на студијској групи био је из језика и први докторати добијени из руку нишких студената били су такође из језика. Мислим да на основу тога моје колеге лингвисти, пре свих Недељко Богдановић, могу бити задовољни учинком на повереном нам озбиљном послу.

Исток:

Јесте ли стекли неко искуство које би и нама било корисно?

Реметић:

Можда ће вас изненадити мој одговор на ово питање, али ја сам стекао за себе корисна искуства. Потичем из краја сасвим другачијега говора, а и различитог менталитета. И по личној природи и карактеру прототип сам типичног динарца епске природе, епске распричаности. Рођен у „напредној породици“, без црвеног слова у календару, са недељом као и сваким другим радним даном, без крсне славе и иконе и кандила на зиду, уз значајније obeлежавање Васкрса (мајка је обавезно фарбала јаја, и то у великом броју), а Божића једино печеницом (углавном прасе на ражњу), као најстарије дете у породици (по народној изреци: „Старији брат и во дешњак увијек више вуку“) прихватио сам се чобанлука већ у четвртој години, устајао „за звијезда“, дакле у рану зору, да напасем стоку, а на истом послу дочекивао звезде, поставши, на основу јутарњих и вечерњих прилика на небу и у трави, непогрешиви временски прогонозер. Растао сам у средини и породици у којој не само да није било пубертета и демократије, а не само за лаж него и за било какву хвалисавост следила је родитељска казна. За школске задатке био је резервисан уранак за писање „домаће задаће“ уз светлост лампе петролејке. Струја је стигла године 1963, у другом разреду гимназије. Навике из родне куће понео сам и на студије године 1965, када сам у студентском дому на Петроварадинској тврђави, по навици донетој из својих Ковачића, устајао у 3.30. Прве две године у целости су чишћене у јуну да би се могло покосити „четерес коса траве“. Све то као да је била нека врста припреме за овдашњу средину, за менталитет вредних људи, имуних од било каквог разметања, хвалисања, изјава и обећања без реалног покрића. Импоновала ми је та тиха, ненаметљива радиност, гледање „свога посла“, конструктивна и продуктивна оданост завичају, родној груди, кућном прагу. Истински респектујем аматере, ентузијасте, људе без одговарајуће стручне спреме, али орне да од заборава отму бар неки кутак домаће језичке неписане баштине. Осећао сам се обавезним да у том послу, у границама својих могућности, прискочим у помоћ колеги Богдановићу и другима ангажованим на испомоћи те врсте. Са сетом признајем да таквих „локалпатриота“, спремних да уместо доколице проведене по кафанама, у лову и риболову, пораде понешто на очувању завичајне баштине, нисам налазио у своме завичају. И не само локал патриота. На јавној сцени и научним гласилима износио сам и износим, понављам податак да је више чињеница из народног језика од заборава сачувано и

обелодањено са терена општина Пирот и Књажевац него са простора од Велике Мораве до Словеније. Један угледни хрватски језикословац ме је уверавао, односно подсећао да се „Славени увијек равнају према горој опцији”. Чујем, а не желим да верујем, да се гаси Етно-културолошка радионица – Сврљиг, а са њом и њен већ чувени „Етно-културолошки зборник”, гласило обима и квалитета озбиљне научне и општекултуролошке библиотеке. Гаси се, значи, још једна угледна културолошка адреса, на чијем су устоличењу толико радили и урадили професори Сретен Петровић, Недељко Богдановић и други вредни посленици родом са ових простора. Не припадам соју малициозних људи, а ако је ово истина, ако је на сцени још један типични српски аутогол, онда је то необорив доказ да су Сврљижани, односно Сврљижање, како се у народу каже, ваистину ортодоксни Срби!

Не смем прећи преко чињенице да ми истински смета претеривање у скромности овдашњих људи. У почетку сам се чак и огрешио о неке мислећи да имам посла са демагогијом. Професор Недељко Богдановић, примера ради, чини част свим колективима и гласилима са којима сарађује, а у почетку сам са резервом примао његово одбијање да понуди рад за штампање у неким од водећих језичких гласила изјавама, правдањима типа: „Нисмо ми за горе.” И једном приликом рукопис рада који ми је дао на увид, ја сам једноставно предао у штампу, а своје колеги и пријатељу, без кога би било непристојно правити озбиљнију репрезентацију српских лингвиста, касније донео сложени текст на коректуру.

Исток:

Ви сте руководилац једног научноистраживачког пројекта са доста истраживача. Има ли нашег подручја у Вашем пројекту и у пажњи Ваших истраживача; какви су Вам утисци и резултати?

Реметић:

Историја уме да се поигра и са појединцима и са институцијама, као и са озбиљним научним дисциплинама националног значаја. Стицај околности није дао прилику највећем српском, словенском, па и европском дијалектологу да благовремено заснује озбиљан научни пројекат на систематском истраживању српског дијалекатског комплекса у целини. Професору Павлу Ивићу, члану осам академија наука, међу којима и Српске, Руске, Америчке и Бечке, није омогућено да то учини када је Срба било у Книну, Равнима Котарима, у Лици, на Банији и Кордуну широм Славоније, на Купресу, у зеничком и какањском крају, у Сарајевском пољу, у Горњем Бирчу, у Мостару, у Призрену, Пећи, Вучитрну, Приштини и осталим деловима јужне српске покрајине и још неким српским крајевима. Крај прошлог миленијума доноси распад заједничке државе и позната ратна разарања. У историју су се преселили сви постојећи заједнички научни подухвати, па и они из домена језика. Околности чине своје и Слободан Реметић, без иједног одржаног часа из дијалектологије, у сарадњи са најкомпетентнијим колегама из струке, пре свега са Драгољубом Петровићем и Недељком Богдановићем, при Институту за српски језик САНУ заснива дугорочни научни пројекат „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора”. Реч је о заједничком подухвату

Српске академије наука и уметности и њеног Института за српски језик. Пројекат је свеобухватан и тематски и географски, јер обухвата сваку реч из народа на простору од јужне Албаније и Скопске Црне Горе до Сентандреје и од Бугарске и Темишвара до Пероја у Истри и Беле Крајине у Словенији.

Међу тематским целинама овако заснованог пројекта посебно се издвајају:

- а) уклањање преосталих белина са српске дијалекатске мапе;
- б) организовано прикупљање и обрада дијалекатске лексике и ономастичке грађе;
- в) израда *Српског дијалектолошког атласа* и наставак успешне сарадње на међународним подухватима из области лингвистичке географије (*Општесловенски лингвистички атлас*, *Европски лингвистички атлас*);
- г) утврђивање распрострањања појединих језичких (фонетских, морфолошких, синтаксичких и др.) особина;
- д) испитивање језичке и дијалекатске интерференције.

На пројекту су ангажовани млађи сарадници у радном односу и тзв. спољни сарадници, наставници са универзитета у Новом Саду, Нишу, Крагујевцу и Косовској Митровици, стручњаци са свих српских крајева, што је посебно важно у пословима на прикупљању и обради народног језичког блага, најпоузданијег сведока језичког, а тиме и националног идентитета и континуитета сваког народа, па и српског. На пројекту сарађују и колеге из Црне Горе и Републике Српске, у којој се, у организацији Академије наука и уметности Републике Српске, заснивају истородни научни подухвати који са овдашњим пројектом чине тематску целину. Не сме се заборавити радни учинак професора Миље Радана, српског лингвисте из Румуније. Из изложеног је јасно да су на пројекту ангажовани и стручњаци из Ниша, међу којима је троје у сталном радном односу (др Тања Милосављевић, др Ана Савић Грујић, а однедавно и Јована Бојовић), четворо са нишког Филозофског факултета (проф. др Јордана Марковић, проф. др Мирјана Илић, проф. др Тања Трајковић, др Александра Лончар), као и главна узданица руководиоца пројекта професор Недељко Богдановић, у тзв. нултој опцији, односно ангажован са нула плаћених месеци, кога следи проф. др Љубисав Ћирић, који управо привршава можда свој највећи научни задатак.

Питате ме за утиске и резултате, на шта је сасвим лако одговорити. Лично сам најзадовољнији радом „нишког центра”, који у својим редовима има једног Недељка Богдановића, човека од иницијативе, непресушног извора здравих, конструктивних идеја, данас неприкосновеног, првог ауторитета у проучавању и тумачењу проблематике говорног мозаика приренско-тимочке дијалекатске области. Недељко је и сам покретач и руководилац научних пројеката при доскорашњем Центру за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, у коме је дуго година био руководиоца Одељења за језик и књижевност. Нишки центар је поуздана адреса и захваљујући Богдановићевом раду са младим сарадницима ангажованим на наведеном дугорочном дијалектолошком пројекту САНУ и њеног Института за српски језик. Посебно треба нагласити његову већ традиционалну стручну помоћ прилежним аматерима ентузијастима око прикупљања и обраде народног језичког блага, у чему је терен источне и југоисточне Србије без

премца на српском језичком и националном простору. О томе сам понешто рекао у одговору на претходно питање.

Живимо у времену оптерећеном многим тешкоћама. Рад на научним пројектима отежан је недовољном материјалном потпором, а онда се и та скромна средства последњих година додељују неблаговремено, средином или у другој половини године, а зна се да су за дијалектолошка теренска истраживања најповољнији хладни зимски дани, који најстарије житеље села, најпоузданије информаторе, односно најаутентичније носиоце локалног говора, по природи ствари, вежу за топли кућни праг. На рад на озбиљним научним подухватима посебно се лоше одразила опредељеност друштвене заједнице, оличене у ресорним министарствима, да ускрати материјалну подршку раду пензионисаних стручњака, људи који ослобођени разних административно-техничких и оперативних обавеза, могу дати више струци но у време активне службе. Ове речи изговарам у контексту искуства са својим професорима, водећим посленицима у области науке о језику, у чијим богатим библиографијама чак и предњаче дела остварена, финализована након њиховог пензионисања, што је најбољи потпора познатој изреци, тврдњи да „у науци нема пензије”.

И поред свих потешкоћа у раду на пројекту у нишком центру су постигнуте и постижу се вредни резултати. Прикупљена је, између осталог, грађа у свим раније необрађеним пунктовима за *Српски дијалектолошки атлас* у говорима призренско-тимочке дијалекатске области, укључујући северну Македонију и Румунију. Теренски рад у два суседним државама изнели су углавном сарадници из других центара. Настављено је са скидањем белина са српске дијалекатске мапе. Одбрањено је више докторских дисертација у Нишу, Београду, Крагујевцу из домена говорне стварности призренско-тимочке дијалекатске области. Већ је речено да је *Српски дијалектолошки зборник* заснован 1905. године познатом Белићевом монографијом *Дијалекти источне и јужне Србије*, а податак да је призренско-тимочко дијалекатско подручје најиспитаније на српској језичкој карти оверен је континуираним присуством посленика са истог подручја у часопису, у коме је од 2000. године до данас, примера ради, објављено преко двадесет прилога, од обимних монографија, преко научних чланака до приказа и критичких осврта. Једна монографија је у штампи, а у току су завршни послови на више обимних остварења. Међу ауторима објављених прилога, као и радова у припреми, доминирају нишки сарадници на Пројекту. Тренутно је у нишком центру у пуном замаху колективни рад на *Речнику Црнотравске Калне*, на стручној обради грађе коју је прикупио аматер пок. Стојан Глигоријевић. Следећи колективни корак биће рад на *Речнику призренског говора*, односно обрада добро познате збирке од 16.000 речи које је, за потребе Речника САНУ, пре више од пола столећа прикупио ђенерал Димитрије Чемерикић. На темељу те пребогате збирке већ су урађене две докторске дисертације, једна у Београду (Снежана Петровић, *Турцизми у српском призренском говору*), а једна у Крагујевцу (Тања Милосављевић, *Лексика српског призренског говора*), обе су објављене и обе добиле Награду „Павле и Милка Ивић”, престижно признање које за најбољу књигу из области српске лингвистичке славистике додељује Славистичко друштво Србије. У плану је и

рад на Дијалекатском речнику призренско-тимочке области. Сарадници на Пројекту активни су и на пољу прикупљања и обраде ономастичке грађе на терену, на прикупљању где тај посао није већ раније обављен. Узгред и подсећање да је и по степену ономастичке истражености простор ове дијалекатске зоне без премца на српском језичком простору.

У радни учинак сарадника на пројекту свакако треба уврстити и рад појединаца на уредничким, рецензентским, редакторским пословима у разним гласилима. Посебно истичем стручну помоћ ентузијастима недовољне стручне спреме око редиговања и за штампу припремања народног језичког блага. Учинак те врсте мери се хиљадама објављених страница дијалекатске лексике, ономастике, фолклорне и сл. материје. У томе послу на овим просторима без премца је, разуме се, колега Богдановић, који заједно са Слободаном Реметићем највише доприноси одржавању Српског дијалектолошког зборника у статусу уредног годишњака.

Исток:

Ми знамо да смо на периферији националне, културне па и језичке територије. Какав би значај имала сазнања о нашим говорима за науку и за остали део српског народа? За целину подручја које пратите?

Реметић:

У домену науке о народним говорима, где се помало осећам компетентним, значај географског центра и периферије у обрнутој је пропорцији. Није спорно зашто је та тзв. периферија толика привлачна да често баштини статус централног поља интересовања струке. Нису случајно највећи српски дијалектолози, најбољи српски језикословци, А. Белић и П. Ивић највећи део пажње посветили тој, географским језиком говорећи, језичкој периферији. Овде је почео златни век српске дијалектологије, Белић је касније темељно истраживао говорну слику Старе Србије, данашње Македоније, одакле имамо и његову сјајну студију „Галички дијалекат”, објављену 1935. године у VII књизи *Српског дијалектолошког зборника*. Великан србистике се успешно бавио западном периферијом тада заједничког српскохрватског језика и светску славу стекао понајвише на проблематици чакавских говора, односно чакавске акцентуације. Павле Ивић је докторирао на исељеничком говору Галипољских Срба, скупине нашег света у средњем веку, вероватно из околине Јагодине пресељеног у област Галипоља у европском делу Турске, а након Великог рата враћеног у домовину и насељеног у Пехчеву у источној Македонији. Највећи словенски дијалектолог се затим окренуо и лавовски део теренског рада посветио тој тзв. периферији, српским и хрватским говорима у Румунији, Мађарској, затим кајкавском комплексу у Хрватској и чакавском дијалекату, са акцентима на граничним, прелазним чакавско-словеначким, чакавско-кајкавским, чакавско-штокавским и сл. подручјима. Не заборавимо ни интересовање страних стручњака за „периферне” говоре. Призренско-тимочка дијалекатска област привлачи странце од самог почетка XX века (Норвежанин А. Брок; Американка Ронела Александер; Рус Андреј Н. Собољев; Француз Пол-Луј Тома и др.), холандски дијалектолози су дали леп допринос изучавању чакавског дијалекатског комплекса и да не

набрајамо више. Откуд периферији централни статус у интересовању многих стручњака, а међу њима и оних најкомпетентнијих? Периферија је у неку руку својеврстан језички коктел, мешавина архаизама и иновација. Архаизми су чување домаће старине, а иновације – резултат контакта са дијалектима суседних језика. Органски језички развој се може поредити са земљотресом, односно морским и океанским таласима изазваним цунамијем. Све почиње у том неком тзв. епицентру и онда се таласасто шири, неминовно слабећи и губећи снагу, тако да таласи и не стигну до самог краја језичке територије. Пажњи Ваших читалаца приносим два подсећања у лику понашања двају старих гласова на српском и хрватском дијалекатском комплексу узетом у целини. Стари полугласник је на нашем терену очувао индивидуалност на простору источне и јужне Србије, у источним областима Црне Горе, затим у исељеничким говорима у Румунији. Нешто слично се десило у кајкавском и деловима чакавског наречја. Исто тако стари глас *jat* фонолошку засебност, углавном у вредности затвреног *e*, чува диљем северног и северозападног руба српско-хрватског језичког простора (Румунија, Мађарска, кајкавска област, чакавско-словеначко пограничје итд. И не тако давно откривена област незамењеног *jata* у Србији тиче се њеног северозападног дела). Периферија је, нема сумње, изазовно поље за типолошка истраживања (понашање језика у контакту; који фактори стоје иза чувања старине и сл.).

У вези са говорима призренско-тимочке дијалекатске области није, у контексту наших заблуда и необавештености, сувишно и једно додатно појашњење. Ови говори су се развили из некадашње најисточније групе штокавских говора и њихово српско порекло и српска припадност су несумњиви. Зна се да су дијалекти ове зоне ушли у развојну сферу балканског језичког савеза не пре XV века. Захваљујући тим балканизмима, о којима је већ било речи, говори призренско-тимочке дијалекатске области баштине статус најреволуционарнијих српских говора. И још нешто. Зна се да географија стоји иза извесног македонског утицаја на призренско-јужноморавски, а бугарског на тимочко-лужнички дијалекат. С тим у вези вредно је послушати речи најкомпетентнијег стручњака о домену и карактеру тих утицаја: „Главне изоглосе које спајају призренско-тимочке говоре са бугарским и македонским језиком хронолошки су секундарне у односу на оне које обележавају блискост истих говора са осталим штокавским дијалектима. Стога оне, иако имају вредности за типолошку (структуралну) карактеристику говора, ипак не значе ништа за њихово порекло” (П. Ивић). Уосталом, Драгољуб Петровић, данас вероватно најобавештенији српски дијалектолог, поводом Белићеве култне расправе о овдашњем говорном комплексу, каже: „После Белића, наима, лако се било бавити дијалектологијом, јер је он за свако истраживање имао макар глобалан оквир, смернице у којима се оно може обављати, као и резултате који се могу очекивати као изненађење”. Такав узус и такви оквири за српски дијалекатски комплекс у целини може произаћи само из темељног испитивања једног од његових типичних идиома. Овде је, најкраће речено, почела модерна српска дијалектологија и према овде удареном темељу одмерава се вредност свих потоњих остварења на испитивању српске усмене речи.

Исток:

Да чујемо и професора Танасића.

Професоре Танасићу, и Ви сте радили у Нишу. Чија је то воља, чија је потреба била, и шта сте тамо радили?

Танасић:

Поштено би било рећи да су се по Божијој вољи сусреле моја потреба и потреба Филозофског факултета у Нишу. Ја сам нешто пре био дошао из Сарајева и нисам имао стални посао, а на Факултету је било упражњено место наставника савременог српског језика за синтаксу, за које у то време није било слободног човека у Србији. Међутим, неки професори из Београда, који су ме лепо гледали, „забрањили“ су ми да одем у Ниш, јер су хтели да дођем у Институт за српски језик САНУ, али су ми препоручили да у Нишу свакако радим хонорарно. У то време управник Одсека за српски језик био је професор Недељко Богдановић, а за књижевност професор Мирољуб Стојановић. Они су имали разумевање за моју жељу и прихватили такав мој статус. Тако сам ја двадесет две године сваког уторка долазио у Ниш и држао наставу прошаваши сва звања – од доцента до редовног професора. Поред предавања из Синтаксе савременог српског језика, повремено сам држао и друге курсеве из савременог српског језика – Норма српског језика и језичка култура, Функционална стилистика. На овом факултету се нису биле учврстиле магистарске студије из науке о језику, али су стигле студије по болоњском моделу. Тако сам ја поред руковођења израдом мноштва дипломских радова, био ментор и код израде неколико мастерских радова. Поред те основне делатности, на Факултету сам рецензирао неке књиге, писао радове за факултетски часопис, а писао сам и популарне чланке из језичке културе за нишке „Народне новине“. Са задовољством се дружио и размењивао мишљење не само с колегама са своје студијске групе, са својим вредним и паметним студентима, упознао многе честите колеге са других група, упознао многе Нишлије. Радећи у настави и разговарајући с неким колегама, добијао сам идеје за неке лепше своје радове. У нишкој академској заједници сам провео управо толико година колико сам провео и у сарајевској од уписа на студије до последњег „збогом“. У Нишу сам се осећао као код своје куће; дајем себи за право да се на неки начин сматрам и Нишлијом. Упознао сам и прихватио све лепе ствари у Нишу: од добрих људи и учешћа у академском и културном животу до лековитих разговора у „Нишлијској механи“ и са Калчом. Имао сам касније позиве са два државна универзитета у Србији да пређем код њих под сличним условима, али сам ја уз све поштовање за те позиве, остао у Нишу. Једино сам дуги низ година, док је постојала потреба, био гостујући професор на Филозофском факултету у Бањој Луци. Узгред да кажем, као професор нишког Филозофског факултета и као сарадник и директор Института за српски језик САНУ два пута сам по позиву држао предавања на Филолошком факултету Универзитета „Ломоносов“ у Москви. Такође, као сарадник овог Факултета и Института учествовао сам у комисијама за одобравање много тема и одбрану четрдесетак магистарских и докторских дисертација на факултетима у Бањој Луци, Источном Сарајеву,

Крагујевцу, Новом Саду и Београду, те у писању реферата за изборе у наставна и научна звања, у уређивању часописа и других публикација. Постао познат у домаћим и међународним славистичким круговима, радо виђен учесник на домаћим и међународним скуповима. Претпоставку „радо виђен” заснивам на чињеници да многе позиве из земље и иностранства нисам могао прихватити због тренутних обавеза, а опет кад саберем – за двадесет и нешто година учествовао сам на много научних скупова у земљи и иностранству.

Ето шта сам радио – то и још подоста сличног и мање сличног наведеном.

Исток:

И пореклом и образовањем дошли сте, као и професор Реметић, из подручја које ми без падежа и акцената са дивљењем доживљавамо. Како сте Ви доживели нашу говорну средину, и шта мислите о раду на подручју које се не налази у основици књижевног језика!?

Танасић:

Шта би било, да ли бисте ми веровали, ако бих рекао да је било обострано дивљење? Сваки наш народни говор има не само своју специфичност, него и своју лепоту. Ја се нисам „сударио” с овим говорима. Не само зато што сам у току студија, па и касније, сазнао о њима нешто, него и зато што сам се и ја одушевио тим језиком и светом још кад сам у основној школи читао приповетке Боре Станковића. И то ме никад није оставило. С друге стране, нема међу нама стручњацима за српски језик озбиљног човека који би тврдио да су српски народни говори изван терена источнохерцеговачког и шумадијског-војвођанско дијалекта – говори с маном. Тврдити нешто тако било би несувисло. Наравно, нити сам се „сударио” с тим говорима, нити сам се гордио зато што потичем из крајева које покрива источнохерцеговачки дијалекат. Уосталом, гордост и није врлина. Иако сам држао наставу савременог српског језика, ја сам свакој својој генерацији студената у Нишу, током дискусија о српској језичкој ситуацији, наглашавао да су сви дијалекти равноправни, да сваки дијалекат подједнако добро опслужује своје говорнике у свим областима живота – од свих послова, до обављања обреда, до исказивања најинтимнијих осећања; да је на свим тим говорима народни уметник испевао лепе песме, да су на њима исказане мудре изреке. У народним говорима су сачувани векови живота и стварања наших предака. Истина, код многих студената и на мојој, четвртој, години студија владало је другачије убеђење. Разуверавао сам их, давао доказе за то.

Књижевни или стандардни језик је нешто друго: он се ствара да бисмо се сви ми који говоримо српски језик подједнако успешно споразумевали. Тако сам и доживљавао свој сусрет са овим говорима, тако сам и видео свој улогу: не да правим разлике међу народним говорима, него да студенте учим књижевном језику. Они ће, потом, растерећени заблуда о вреднијим и мање вредним дијалектима, ђаке из ових крајева учити књижевном језику да се њиме служе тамо где је нужно користити се њиме. Ја не мислим да је стандардни језик највећи узрок за повлачење наших народних говора; узрок томе је повлачење становништва из села у веће центре – у крајњем: нестајање

становништва у селима. Да не наводим друге узроке. Нема истински образованог човека који је провео дуже време и образовао се у граду на књижевном језику који ће, кад дође у свој завичај, инсистирати на књижевном језику, збуњивати баке и друге неким непознатим речима и реченицама. По правилу, он и неосетно пређе на тај свој завичајни говор. Волео бих да се заустави процес умирања наших села – свуда, па и у југоисточној – Србији.

Исток:

После таквог искуства Ви сте постали председник Одбора за стандардизацију српског језика. Сва је прилика да мало ко од наших читалаца зна какав је то одбор, шта ради и – што народ каже – чиме се хвали?

Танасић:

Да, после академика Павла и Милке Ивић, те академика Ивана Клајна, ја сам изабран за председника Одбора за стандардизацију српског језика. Одбор су основале 12. 12. 1997. године све најзначајније институције из Србије, Црне Горе и Републике Српске које се баве проучавањем и бригом о српском језику: САНУ, ЦАНУ, АНУРС, Институт за српски језик САНУ, Матица српска из Новог Сада и Српска књижевна задруга, као и сви факултети из ове три републике на којима се студира српски језик: у Београду, Новом Саду, Нишу, Крагујевцу, Приштини/Косовској Митровици, Никшићу, Бањој Луци и Српском/Источном Сарајеву. Циљ Одбора је окупљање стручњака и научних институција ради планирања изучавања српског језика на синхронном и дијахронном плану које би водило (и) осавремењавању књижевнојезичке норме у његовој екавској и ијекавској верзији као и језичко планирање које би водило језичкој политици примереној ситуацији насталој после распада бивше државе Југославије и у њој српскохрватског језика који је био заједнички у четири југословенске републике. Јер у озбиљним нацијама и уређеним државама језичка политика је један од најзначајнијих стубова укупне националне политике. Разумљиво – планирање језичке политике и њено спровођење струка успешно може да обавља искључиво у доброј сарадњи с државом. Језичко планирање обавља струка у сарадњи с државом, а језичку политику проводи држава у сарадњи са струком. После свих друштвених, демократских и демагошких промена на размеђу векова у Србији између осталог нема ни државне језичке политике. По многим потезима које је вукла у том домену пре би се могло рећи да се овде спроводе туђе језичке политике.

Треба рећи да су се око Одбора окупили готово сви српски лингвисти, многи су ангажовани у његовом раду, као чланови Одбора или његових комисија за поједине језичке области. Предлоге у правцу осмишљавања језичке политике готово једногласно подржавају језички стручњаци и широка културна јавност. Ка осмишљењем и национално одговорнијем вођењу језичке политике водио би недавно урађен предлог измена Закона о језику у Министарству културе и информисања, а у чему активно учествује Одбор – ако се усвоји бар приближно онакав како је урађен. Ово министарство са

садашњим својим министром разумело је значај српског језика као централног стуба националног и културног идентитета; нажалост, није тако у другим министарствима.

Шта смо учинили? На плану изучавања српског језика урађено је доста на подстицај Одбора. У оквиру великих научних пројеката, и мањих индивидуалних, више пажње се поклања проучавању српских језичких тема. Рецимо, за последњих двадесетак година прикупљена је обимна грађа с целокупног српског језичког простора за израду *Српског дијалектолошког атласа* – дела од крупног националног значаја. На томе послу много се урадило и у Нишу са екипом коју предводи професор Недељко Богдановић. Осавремењени су инструменти савременог српског стандардног језика: написано је неколико томова прилога граматички савременог српског језика, написана је и нормативна граматика српског језика средњег обима, урађена су нова издања Правописа српског језика. У Институту за српски језик САНУ образована су одељења за дијалектологију и савремени српски језик; истина, тим дисциплинама сарадници Института су се и дотад интензивно бавили. Осим тога, Одбор се бавио и многим појединачним питањима функционисања српског језика: указивао је на случајеве кршења правила стандардног језика и предлагао решења.

За све време постојања Одбор за стандардизацију српског језика бавио се питањем статуса српског језика и његовог писма – ћирилице. Залажемо се да српски језик као национални језик добије у нашој држави, као и на целокупном српском говорном подручју, статус какав треба да има, те да се ћирилица, неправедно и беспотребно потиснута, врати на српске националне и језичке просторе. За тридесетак година, од почетка потреса на просторима бивше државе Југославије, о српском језику и писму није вођена одговарајућа брига, а ни у време српскохрватског језичког заједништва последњих деценија није било боље. Већ сам поменуо да у Србији нема утврђене језичке политике. Зато је држава мало чинила за српски језик и ћирилицу, што је видљиво где год погледамо. Мали је број часова српског језика у основним и средњим школама, што не може обезбедити квалитетну наставу, а на факултетима се српски језик не изучава. Зато се у нашој земљи говори лош српски језик, а о српском језику често ништа не знају они који доносе важне одлуке у вези са српским језиком. Отуд и имамо за последицу да је држава доносила погрешне и тешко поправљиве одлуке, насупрот чињеници да је Одбор препоручивао другачије.

Као што се види, више је учињено на плану језичког проучавања него на плану језичког планирања и провођења језичке политике. Ово прво струка може како-тако и без државе; држава по аутоматизму даје извесна средства за проучавање српског језика. Као што је већ речено, провођење језичке политике је на првом месту обавеза државе у хармоничној сарадњи са струком. Зато на оно обавезно и логично питање које се поставља на почетку сваког научног истраживања, па и у области језика, коме ће то истраживање служити ми, на жалост, можемо најтачније одговорити – никоме. Јер држава се не користи резултатима језичких истраживања и мишљењем језичких стручњака, ни у доношењу језичке стратегије ни у њеном провођењу.

Исток:

Како долазите, како се модерно каже: до проблема, како их решавате и како их решене враћате народу? Ми мало знамо о свему томе.

Танасић:

До проблема долазимо као сељаци до вукова: сами они нам долазе. Као што се из одговора на претходна питања о Одбору може сазнати, различита је проблематика у вези са српским језиком која заокупља нашу пажњу. Може се рећи све што је у вези са изучавањем српског језика, његовим нормирањем, бригом о статусу српског језика и ћирилице, тражење најбољих решења у оквиру језичке политике. На сваком пољу има много проблема. Кад је у питању брига о стандардном језику, често нам се обраћају појединци и установе с питањима, а често и сами уочавамо разна одступања од норме српског језика. За таква питања задужимо неку од комисија Одбора или појединце да припреме предлог решења и образложе га. Слично је и кад је посреди језичка политика. Пратимо дешавања у земљи и на целокупном српском националном и језичком простору, запажамо проблеме који искрсавају, пратимо како држава намерава да реши неко питање, за неко, важно, сазнамо тек кад држава донесе одлуку, око неких нам се обраћају појединци или институције. На жалост, држава нас често не послуша код доношења важних одлука. Зато се у делу јавности понекад стиче утисак да Одбор не ради свој посао. Ваша примедба „Ми мало знамо о свему томе” оправдана је и опомиње нас да нађемо начин да будете боље обавештавани.

Ако смо од некога добили питање, одговор шаљемо ономе ко нам се обратио. Ако је нормативна препорука од ширег значаја, било да нам се неко обратио или је неко од чланова Одбора уочио проблем, свој одговор и објављујемо да би и другим био доступан. О неким крупнијим питањима, било да се тичу статуса српског језика и језичке политике или стандарднојезичке норме, дајемо посебна тумачења, која су названа *одлуке*. И те се одлуке објављују у часопису за српски књижевни језик и језичку културу *Наш језик*. Такође, понешто од ових наших савета дајемо и у средства информисања, оне који се тичу језичке политике шаљемо и директно државним органима – министарствима, понекад и премијеру. Уз то, сви значајнији ставови и све одлуке Одбора објављују се и на сајту Института за српски језик САНУ у рубрици Одбор. Настојаћемо да отворимо сајт Одбора како бисмо били видљивији и доступнији најширој културној јавности. Наша је дужност, смисао је рада Одбора за стандардизацију српског језика, да резултати нашег рада дођу до широке културне јавности, и то на целокупном српском говорном подручју. Тако ћемо доприносити и бољој писмености нације, свих који се служе српским књижевним језиком, до подизања нивоа језичке културе и, што је посебно важно, до подизања свести о значају српског језика и писма као најзначајнијих чинилаца српског културног и националног идентитета. У временима кад држава закаже у томе, остаје да то чине интелектуалци и културна јавност. Наша историја нас учи да смо тако живели већи период свога постојања.

Исток:

Замолили бисмо оба професора да одговоре на иста питања:

Шта су по Вашем сазнању основни задаци науке у области којом се бавите и има ли могућности да се ти задаци обављају?

Реметић:

Најозбиљније и најкомплексније питање, на које ће, по изреци „према свецу и тропар”, бити и одговор понајдужи.

О значају дијалектологије као научне дисциплине бар код Срба није потребно посебно говорити, јер су двојица највећих српских лингвиста, Александар Белић и његов најдаровити и најплоднији ученик Павле Ивић, били првенствено дијалектолози. Иза опредељења водећих да највећи део радног века посвете испитивању народног језичког блага стоји чињеница да дијалекти представљају неисцрпну ризницу података који осветљавају историју језика, лингвистичку типологију, етноисторију, историју социјалних односа и културних утицаја и прожимања, те њихово темељито испитивање доноси подлогу за интердисциплинарна прегнућа. Дијалектологија, узета у најширем обиму, укључујући и корпус ономастичких чињеница, носи, најкраће речено, верне, поуздане, неретко најпоузданије сведоке језичког, етничког и националног идентитета и континуитета.

Када је о значају и статусу ове научне дисциплине реч, ово је прилика за једно подсећање. Пре деветнаест година под кровом Српске академије наука и уметности срела су се два великана словенске науке о језику. У Београду је гостовао Олег Николајевич Трубачев, тадашњи водећи словенски етимолог, руководиоца пројекта *Етимолошки речник словенских језика*, гигантског научног подухвата темељеног на основу доступних чињеница из свих словенских језика и дијалеката. Домаћин му је био академик Павле Ивић, а угледни гост из Москве говорио је о годишњици смрти Никите Илича Толстоја, рођеног у Вршцу, граду у коме једна улица данас носи његово име. Угледни гост се вратио у послератну Москву, у време још свежих сећања и видљивих погубних последица сулудих чистки које су, између осталог, дословце обезглавиле и руску науку о језику. Млади сарадници Института за руски језик похрлили су да своје одушевљење због вести да се у Москву враћа грофовска породица Толстој, а то значи да долази Никита Илич Толстој, који „зна српски језик”, поделе са Самуилом Борисовичем Бернштејном, коме, по личном признању, никада није било јасно како га је у чисткама мимоишла судбина његових многих колега међу којима је било доста и Јевреја. Стасити бојарин је мирно саслушао млађе колеге, а онда их урођеним му тихим гласом „освестио” речима: „Знати један језик значи знати његову историју и дијалектологију. Никита Илич то не зна, он не зна српски језик.”

Дијалектологија носи статус научне дисциплине у цајтноту, јер савремена цивилизација са свим својим тековинама озбиљно угрожава дијалекте претећи им потпуним уништењем. Отуда је пред нашом генерацијом посебна одговорност, јер се наши задаци не могу оставити у аманет будућим поколењима. Највећи српски дијалектолог Павле Ивић је 1962. године смогао снаге да, у контексту неминовног узмицања народне речи пред захукталим токовима историје, општу добит надреди личном емотивном губитку. „Добро је

што одлазе дијалекти. Тек тиме се стварно демократизује до краја језичка база наше културе, скида се печат обележености са широких слојева који се не знају служити књижевним језиком, брише се понеки увредљив аспект дистанце између града и села”. Мирење великог нучника са стварношћу није прошло без опомињујућег Али: „Није губитак то што ишчезава ’неисцрпно благо разноврсних прелива нашег народног говора’, али јесте губитак ако то богатство ишчезава незабележено”. Да се подсетимо да српска дијалектологија, као и многе друге дисциплине, свој почетак дугује Вуку Караџићу, неуморном путнику који је, записујући казивања својих информатора, бележио и језичке особине, писао о српским дијалектима, усавршавајући постепено њихову класификацију. После Вука, у ери размаха и успона науке о језику, дијалектологију код Срба и Хрвата дуго карактерише стагнација, јер Даничић и Јагић, двојица највећих у другој половини XIX столећа, нису били дијалектолози. Почетак двадесетог века богато компензује пропуштено, јер су готово у исто време на дијалектолошку сцену ступила два будућа великана: већ зрели и учени Милан Решетар, ерудита и полиглота, један од највећих српских филолога, неприкосновени ауторитет у више научних дисциплина, и млађани Александар Белић, по П. Ивићу „централна личност српске дијалектологије”, водећи српски лингвиста прве половине XX века. Прва деценија XX века остаће упамћена по њиховој плодотворној полемици, темељеној увек на научним, стручним основама и увек академској, господској размени мишљења, сучељавању различитих погледа на статус, порекло, еволуцију чињеница и појава. Обојицу великана красила је спремност да, у контексту неспорних чињеница, одустају од раније заступаних мишљења. Изнети детаљи стоје иза оцене Павла Ивића, првог дијалектолога код Срба, осталих Словена и преосталог дела Европе у времену у коме је стварао, да су „концепције у науци о класификацији наших дијалеката еволуирале од 1905. до 1910. више него у целом ранијем или целом каснијем периоду”. На темељу учинка тројице великана и заслужних њихових савременика и следбеника било је лако свести резултате минулог столећа, који би се с правом могао назвати златним веком српске научне дијалектологије, у којој су, у мањој или већој мери, узимали учешћа најпознатији наши лингвистички посленици тога времена. Отуда остварени резултати – и квантитетом, и квалитетом – увелико надмашују оно што је у наведеном периоду остварено код нас у главнини других србистичких и уопште лингвистичких дисциплина. Почетком века је, како смо већ рекли, покренут *Српски дијалектолошки зборник*, у коме су објављивани најважнији, по правилу монографског карактера, резултати испитивања појединих говора. Доста обимних, значајних и запажених дијалектолошких прилога објављено је и у другим научним и издавачким институцијама и установама. Иако се досадашње давање на јавни увид специфичности и посебности српског дијалекатског комплекса сматра вредним доприносом славистичкој и општелингвистичкој доктрини, пред српским дијалектолозима су данас обимни и озбиљни задаци и обавезе, који су већ таксативно наведени у оквиру програма пројекта „Дијалектолошка истраживања српског језичког комплекса”, а о њима у овом тренутку укратко, само најбитније.

Белине на дијалекатској карти. У последњој својој синтетској студији Павле Ивић жали што „засад не располажемо описом ниједног говора херцеговачко-крајишког дијалекта у посавском појасу од ушћа Врбаса до западне међе Семберије” (Ивић 2009: 24). Озбиљне истраживаче чекају, исто тако, пространи Бирач, чији је мањи део припао Федерацији БиХ, затим Никшићка висораван и остали део Мулалука до Сарајева. Тек је започето испитивање ијекавскошћакавских говора зеничких и какањских Срба, што свакако треба проширити и на преостали део некадашње Височке нахије. Први кораци су учињени у околини Бановића, док околине Лукавца и Живиница чекају и почетак рада. Прикупљена је обимна грађа (око 600 сати снимљеног говора) на простору источnobосанских Ера (терен оивичен обронцима Коњуха и Романије и рекама Дрињачом, Биоштицом и Кривајом), скинута је углавном са трака, од чега се тешко и споро корача даље. Када је о херцеговачко-крајишком дијалекатском простору реч, очекује се и темељан опис говора Јадра, о западној Славонији, па и Горском Котару да и не говоримо. Стручњаке чека и Чачанска котлина.

Грех би био препустити тами заборављања икавске говоре српског живља који је привремено напустио своја огњишта на тлу Босне (Гламочка висораван, околина Бугојна, Доњег Вакуфа, Јајца).

Озбиљни задаци око отклањања преосталих белина на карти чекају нас и на подручју шумадијско-војвођанског дијалекта. На србијанској страни, између осталог, немамо опис ниједног говора у посавском појасу на истоку од Шапца и Поцерине, а на западу од ушћа Колубаре. Не смемо заборавити околину Љига и Горњег Милановца. Качер је углавном покривен обимним дијалекатским речником, основном скицом говорних прилика и комплетном ономастиком, све захваљујући пре свега Драгољубу Петровићу. Ваљало би детаљно испитати и говор Поцерине, и обавезно, Рађевине, а струка је посебно заинтересована за увид у ванредно значајан дијалекатски мозаик Азбуковице.

Када је о смедеревско-вршачком дијалекту реч, жељу професора Ивића да заједно са својим сарадником С. Реметићем детаљно испита југоисточни Банат испуниће, надамо се ускоро, неко други.

На подручју призренско-тимочке дијалекатске области најугроженији су, разуме се, говори са терена јужне покрајине. Извесну наду и утеху струка налази у интензивном снимању и обради прикупљених података из говора „интерно расељених лица” из Подрима, Призренског Подгора и осталих делова Косова и Метохије на којима су пре последњег егзодуса српске популације живели носиоци призренско-јужноморавског дијалекатског типа. Част струке у том смислу успешно пре свих носе Биљана Сикимић и Радивоје Младеновић, колегиница Сикимић заснивањем научних пројеката и окупљањем вредних сарадника, међу којима се посебно истиче управо колега Младеновић, по рођењу Призренац, из чијих је руку струка већ добила две посебне монографије и више обимних и запажених студија, а вероватно највредније су управо на путу.

На подручју зетско-сјеничког дијалекта последњих година највише среће су, заслугом понајвише Раде Стијовић, имали Васојевићи, нарочито Горњи,

а би било добро да исту судбину доживе и Доњи и Лијева Ријека, мада је након недавног објављивања обимног *Речника Васојевића* јаснија говорна слика овога српског племена као целине. Изузетно интересантна, али и замршена слика Бококоторског залива остаће, плашим се, још дуго, а можда и заувек, нерасветљена.

Ономастика и дијалекатска лексика. Степен испитаности српског дијалекатског комплекса карактерише неуједначеност, која је добрим делом последица организационе структуре проистекле из (кон)федеративног уређења бивше заједничке државе. Овде само подсећање да је та неуједначеност мало где уочљива као у домену ономастике и дијалекатске лексике, где, нарочито код лексике, значајно партиципира учинак завичајних аматера, обично ентузијаста изван језичке струке. У организацији САНУ и њеног Одбора за ономастику прикупљена је целокупна ономастичка грађа у јужној покрајини, на највећем делу призренско-тимочке дијалекатске области у оквиру Републике Србије и на већем делу Црне Горе. По проценту ономастичке неиспитаности предњаче западне српске земље које су привремено остале без Срба.

Исцрпан дијалекатски речник представља поуздан ослонац за реконструисање материјалне и духовне културе српског села, које необично брзо силази са географске мапе. И у овом домену посебно је испредњачила призренско-тимочка дијалекатска област (са петнаестак дијалекатских речника, односно збирки речи из народа), за којом иду Црна Гора (са десетак истородних дела, географски и дијалекатски „добро распоређених”) и Војводина (где централно место припада десетотомном *Речнику српских говора Војводине*). Овде је место за једно подсећање, као упозорење и – подстицај. Више је ономастичких и лексичких чињеница прикупљено на простору тимочко-лужничког дијалекта у оквиру Србије него на простору од Мораве до Беле Крајине у Словенији!

Испитивање (снимање) говора избеглица. Захваљујући разумевању водећих националних научних институција, пре свега двеју академија наука (САНУ и АНУРС) постигнути су извесни, свакако не и довољни, а камоли жељени резултати у испитивању (пре свега снимању) говора старца и старица избеглих из сеоских насеља српских западних области. Хитност овога новог задатка избија у посебно наглашеној форми, јер су смештајни проблеми у новим привременим стаништима водили општој људској и језичкој мешавини градског и сеоског живља, која за собом повлачи убрзано губљење и затирање изворних говора, понетих из старог завичаја. Исти проблем се нешто касније јавио са говором „интерно расељених лица” из јужне српске покрајине.

Језичка и дијалекатска интерференција. Најновија искуства са говором избеглица са простора Босне бацају ново светло на проблематику интерференције у верски хетерогеним областима. Показује се, наиме, да је разлика у вери ипак мања кочница говорној нивелацији но што се досад мислило. Та брана попуштала је неретко и у домену маркационих карактеристика, чувара верског и националног идентитета. Испоставља се да национални амблем није свугдје ни рефлекс *јата*, ни шћакавизам, па ни

опозиција тврђих и меких африката. У сваком случају, изазовна су и подстицајна истраживања говорне интерференције на верски и дијалекатски хетерогеним подручјима, у чему српски дијалекатски комплекс не оскудева.

Српски дијалектолошки атлас. „Савремена дијалектологија у свету не без разлога сматра језичке атласе својим централним инструментом; они данас спадају у ризницу фундаменталних тековина културе цивилизованих народа.” (П. Ивић) У досадашњем раду на атласу српских дијалеката преламале су се, између осталог, сенке свих Југославија и остављали отисци свих друштвених и кадровских прилика и неприлика на овим просторима. Подухват под именом *Српскохрватски/Хрватскосрпски дијалектолошки атлас* заснован је далеке 1959. године, али су озбиљне обавезе на међународним лингвистичким атласима водиле застоју на домаћем задатку. Никада није направљена целовита мрежа Атласа, а касније ће се показати да ни грађа прикупљена на терену у многим случајевима није поуздана. Историјски догађаји крајем XX века уништили су перспективу израде *Српскохрватског дијалектолошког атласа*, али су нам убаштинили нове потешкоће око израде атласа српских народних говора, посебно оних у двама западним републикама некадашње нам заједничке државе, чији смо распад дочекали са подацима за Атлас прикупљеним у око 70% пунктова на тлу Србије и Црне Горе. Са простора Хрватске нисмо имали дословце ништа, јер су подаци из неколико обрађена пункта туђа својина. У крајње отежаним условима кренуло се на пословима око израде *Српског дијалектолошког атласа*. Урађена је мрежа *Атласа* коју чини 800 стотина пунктова. Мрежа је на Космету, у БиХ и Хрватској, из сасвим прозирних разлога, гушћа од налога говорне разуђености. У мрежу су укључени српски говори у Албанији, Македонији, Румунији, Мађарској и Словенији (Бела Крајина). За простор БиХ ексерпирана је српска грађа прикупљена за *Босанскохерцеговачки дијалекатски атлас*. Подаци из пунктова у Хрватској у наше време прикупљају се поглавито у раду са избеглицама. Политичка клима у тој земљи не обећава класични, уобичајени начин извршавања задатка на терену на коме још има српске популације.

Рад на атласу српских народних говора скопчан је са многим проблемима. Упитник *Атласа* подсећа на српску ћирилицу пре Мркаљеве реформе. На једној страни је вишак питања, свјевремено укључених ради чакавске и кајкавске стварности, а на другој мањак, тј. недостатак информација за изоштравање слике и прецизирање изоглоса на искључиво српској дијалекатској карти. У полустолетном раздобљу грађа је прикупљана у говору трију генерација, а прикупљало ју је више генерација научника различитих лингвистичких школа. Ближи приступ корпусу тако сакупљених чињеница изнео је на видело многе неоподатке, међу којима није мало случајева који изискују додатна теренска истраживања. У трећи миленијум пренета су само на тлу Републике Србије три капитална необављена задатка, три особине уочене тек у четвртном кварталу XX столећа (утврђивање граница ареала трију пространих зона: префонологизације некадашњег квантитета у вокалски квалитет [различита судбина дугих и кратких вокала *е* и *о* на терену приренско-јужноморавског дијалекта], тзв. копаоничког акута, као и фонолошке индивидуалности *јата*). У раније прикупљеној грађи те појаве, разуме се,

нису регистроване, а док се ови задаци не обаве, условно се може картографисати једино материјал лексичке природе, што се управо и чини.

Од четири предвиђена лексичка тома за први су практично урађени нацрти свих планираних карата. Чека се још грађа из двадесетак пунктова са подручја Хрватске и знатно мање из осталих зона па да се приступи коначном редиговању Првог тома. Рад на овом послу треба посматрати и у контексту чињенице да је од његовог почетка до данас ова држава четири пута мењала име, да су уместо тадашњег једног, разуме се „јединственог” језика данас на сцени четири итд.

Питате ме: има ли могућности да се ти задаци обављају? Има уз неколика предуслова. Да наставници дијалектологије и остали учесници на овоме послу, пре свега сарадници ангажовани на нашем пројекту, схвате тежину научне и националне обавезе свога радног места, да се појави више Драгољуба Петровића, Недељка Богдановића, Светозара Стијовића (послови око прикупљања и обраде ономастичке грађе), па и Слободана Реметића, а онда ће се диљем српства наћи још доста Драгољуба Златковића, Јакша Динића, Властимира Јовановића, Светозара Гаговића и њима сличних ентузијаста прегалаца. Пописаће се „имена свих брда и долина, потока, река, бара и бунара”, како ја обично говорим. Пописала би се имена људи, присетили би се старци и старице имена брва и томе слично. Снимила би се која хиљада сати говора избеглица и „интерно расељених лица”, а уз помоћ постојећих упитника, скица, цртежа и фотографија у високој мери би се реконструисала (већ некадашња) материјална и духовна култура српског села. Старци и старице би се радо сећали многих старих обичаја, пропратили живот хомо сапиенса од његовог рођења до одласка на вечни починак, од заборављања би се сачувале додоле, обичаји везани за обележавање Божића, Васкрса, крсне славе, а тек кумство! Потомство би знало како се некада од голе ледине стизало до погаче и гибанице, како се од те исте голе ледине долазило до везених џемадана, гуњева, пеленгаћа, ћурдија и других одевних предмета. Стари би нам дочарали и стару архитектуру, пред очима истраживача би „направили” куће, стаје, појате, шупе, пушнице, воденице и остале објекте. Свакако би се „правили” и саоне, кола, коњски самари и седла и још много тога. У тим разговорима бисмо „пробали” сва стара домаћа јела и пића, пекли бисмо и ракију и пекмез, упознали се са старим посуђем и осталим кућевним предметима. Мало би нас старине плашиле вампирима, караконцулама и сличним сподобама, у чије постојање они никада нису сумњали. На тај начин бисмо добили доста речника, односно збирки речи из народа из многих крајева, могли би се онда, по узору на *Речник српских говора Војводине*, радити исторички речници појединих региона, дијалекатских или поддијалекатских зона.

Као што видите, у свим наведеним тематским блоковима најбоље стоји припрено-тимочка дијалекатска област и реално је очекивати целовит дијалекатски речник те зоне.

Танасић:

Кроз двадесети век наука о српском језику убрзано се развијала, донела значајне резултате и преко својих најизраслијих посленика држала корак с

достигнућима у славистици и уопште лингвистици. Ипак, ратовима оптерећен двадесети век, који су обавезно погађали територије на којим живе Срби, с посебно тешким последицама по српски народ, његову науку и културу, пустош и економске кризе које су нам доносили и остављали – свакако су за последицу имали и прекиде научног рада, осипање и успоренији развој научних кадрова. И да свега овога није било, било би много задатака пред науком о српском језику. Размљиво је то – реч је о националној научној дисциплини. Овако, остало је много послова који су народи које је оваква историјска судбина заобилазила. Рецимо, ми већ преко сто година израђујемо велики речник српског језика. Такви речници су се и у свету радили дуго, али ми нисмо још близу завршетка његовог. Узроке за ово кашњење, као и у неким другим пословима, треба видети у бурним догађајима који су нас пратили кроз двадесети век, на једној страни, и у помањкању националне свести о значају српског језика као националног, што подразумева другачији однос према њему у сваком погледу, на другој страни. Па, поменули смо, немамо израђен српски дијалектолошки атлас, дело које нам је потребно као хлеб. Срећом, последњих двадесетак година скупили смо доста грађе. За прве томове готово сву. Нигде у науци оклевање, а у овој области посебно, није добар савезник: не иду томе у прилог ни друштвене прилике ни закони биологије. Такође, последњих четрдесет до педесет година заостајали смо у писању инструмената савременог српског стандардног језика; немамо новију велику описну и нормативну граматику (последња таква – Михајла Стевановића, написана је пре више од педесет година), немамо мањих граматика различитих врста. Последњи шестотомни речник књижевног језика објављен је пре више од четрдесет година; ситуација је нешто ублажена објављивањем великог једнотомног речника Матице српске. И да не говоримо о потреби сталног проучавања и описивања савременог српског језика у складу с достигнућима лингвистичке науке у свету. Па проучавање историје српског језика, дијалектолошка проучавања. Такође, имамо језичку баштину на српској редакцији црквенословенског језика и потоњим видовима књижевног језика до почетка Вукове делатности; и ту има много посла. Још немамо урађен речник српске редакције црквенословенског језика. Овде бих стао, мада ово што је речено не представља и коначан списак.

У земљи у којој се за науку издваја много мање него што је то у Европи стандард није лако испуњавати задатке који стоје пред нашом науком. Међутим, ми не смемо да се миримо нити да чекамо за науку повољне услове. Не можемо рећи да се ништа не може радити без значајније финансијске подршке. Може и мора.

Исток:

Како гледате на чињеницу да се и ми, изван научних и културних центара, понекад дрзнемо да понешто објавимо, макар популарно, из језичке науке, па и да се књижевношћу бавимо, иако смо далеко и од науке и од књижевног језика?

Реметић:

Прегршт у основи погрешних, фантомских питања, на која сам, у ствари, већ не делимично него суштински и одговорио. Ја ћу вас да упитам који то још регион, дијалекатска област има *Врањски зборник*, *Лесковачки зборник*, *Пиротски зборник*, *Белопаланачки зборник*, *Развитак*, *Бдење*, *Исток* и тако даље, и томе слично, а о Етно-културолошкој радионици – Сврљиг и *Етно-културолошком зборнику* да и не говоримо. Колико књижевних, позоришних, филмских и других сличних културних манифестација и фестивала имате? О каквим то културним центрима причамо? Која општина, и то не само у Србији, науци и општој култури свога народа подари Недељка Богдановића, Сретена Петровића, Вилотија Вукадиновића, оца и сина, тј. Рада и Љубинка Раденковића, који је, како чујем, на вратима САНУ? Оставимо по страни „старе писце”, не можемо од њих на ТВ екранима да „побегнемо”, а имате и сад, како од компетентнијих чујем, доста даровитих писца, доста Џунића и њему сличних. Када је о „језичкој науци” реч, да нешто поновимо, појаснимо, а понешто и додамо. Ја сам имао редовно школовање, бољу лингвистичку школу, од 9. јануара 1973. године радим у САНУ, а Недељко Богдановић, који је имао трновитији животни пут, бољи је интелектуалац од мене. Одличан је лингвиста, солидан писац, песник. Волим да цитирам боље од себе, а нарочито оне најбоље. У јуну 1992. године у Нишкој Бањи одржан је, у организацији Филозофског факултета у Нишу, Института за српски језик САНУ Београд и Центра за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, научни скуп „Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката”. Идеја, концепција и много тога што се подразумева у таквим приликама иду „на терет” Недељку Богдановићу. Уводно излагање имао је академик Павле Ивић, за коју потребу су му прибављени, показало се – неочекивано бројни – радови расути по завичајним гласилима. Међу њима је било и Недељкових радова, са којима се Професор први пут срео, а ја и данас памтим његове речи: „Све што дође из руку нашег Недељка је трезвено, одмерено и поуздано.” Колико само речника и другог фолклорног штива, да не залазим на туђи терен, ви „изван научних и културних центара” објависте? С тим у вези два осврта. Велики Павле Ивић, члан толико академија наука и уметности, и др Драго Ђупић, директор Института за српски језик САНУ, одлазе 1. јула 1989. г. у Пирот да промовишу књигу Драгољуба Златковића *Пословице и поређења у пиротском говору*, а дан касније у Зајечар због промоције књиге Јакше Динића *Речник тимочког говора*. Пирот и Зајечар нису близу Београда да се може скокнути и не баш важним поводом. Уосталом, ја лично своје колеге из других крајева прекоревачког због толиког „заостајања за источном и јужном Србијом”. Да закључимо: овдашњи људи су се постарали да се дефинитивно уклони та подела на „центре” и „провинцију”. Недавно сам на једној промоцији у оквиру Дана српскога духовног преображења у Деспотовцу у здравици рекао да бих „радо неке центре ослободио многих научних и културних манифестација”. Повод за такве речи је сасвим прозиран.

Ко је то „далеко” „од књижевног језика”? На студијској групи у Нишу моје колеге Богдановић, Сврљижанин, Мирољуб Стојановић, Пироћанац,

Миљко Јовановић, да не идемо даље, били су писменији од мене, а ја проговорио Вуковим дијалектом! Мислим да смо раније рашчистили са заблудама око књижевног језика и подели наших народних говора на тзв. староштокавске и тзв. новоштокавске и са још понеким застрањењима.

Останите ви, драги пријатељи, такви какви сте сада, наставите тим путем, а ваљда ће и неки „центар” за вама поћи. Хвала вам на указаном поверењу. Драго ми је да мој рад сматрате вредним, иначе ме не бисте ни позвали. Да се дуго дружимо, заједно радимо и понешто корисно опослимо.

Танасић:

Гледам са симпатијама, одобравањем и поверењем. Уосталом, има ствари које ви можете боље сагледати јер би се из даљине можда превиделе. Чак и кад се организују теренска истраживања из великих научних центара, може доста тога да промакне пажњи истраживача. Велики пројекти који се заснивају у престоници и још неколико великих центара са универзитетима не могу увек посветити довољно пажње одређеним питањима која се тичу појединих крајева. А све што се односи на српски језик, културу и књижевност није без научног интереса. Националне науке, а наука о српском језику и књижевности, такве су, не могу бити смештене само у престоницу и неколико већих центара у Србији. И кад сам био у одговарајућем одбору Министарства за науку, заступао сам такво мишљење и заједно с другим колегама тражио да оно финансијски подржава часописе који су у целини или делимично посвећене науци, а излазе у мањим местима. Уосталом, као директор Института за српски језик САНУ, ја сам у договору с професорима Недељком Богдановићем и Слободаном Реметићем запослио две младе сараднице с тим да им радно место буде у Нишу – у Центру Универзитета у Нишу и САНУ. Имају одличног ментора у професору Богдановићу и одбраниле су врло успешно докторске дисертације (сад им се придружила још једна). И то је прилика да се ови крајеви приближе нашем Институту, и Институт југоисточной Србији. На крају, у Институту је данас, и не само данас, дијалектологија једна од значајних дисциплина, а засновао ју је као истинску научну дисциплину Александар Белић својом монументалном студијом *Дијалекти источне и јужне Србије* из 1905. године.

Сви научни резултати су вредни, сваки прикупљен и обзнањен податак има научну вредност без граница у простору и времену. Данашња техника омогућује везу са научним достигнућима не само у Београду, већ у целом свету, што ће ускоро брисати границе између центра и периферије, па и такву поделу у науци. Надам се, и радујем томе, да ће ваш часопис добијати све више и више вредних прилога, и, ако ми дозволите, позивам и своје амбициозније студенте који раде између Ниша и Књажевца да га читају, препоручују другима и постану ваши сарадници.

Оно што је ту важно, по моме мишљењу, јесте да резултати ваших истраживања не остају само у локалној средини. Потребно је да они дођу до великих научних центара. Зато мислим да је врло важно да и овај часопис и сви њему слични долазе у научне центре, рецимо у Београду у одговарајуће научне институте и факултете, у Универзитетску библиотеку итд.

Све што сам рекао за научна истраживања важи и за књижевни рад. Доказе за то није тешко износити, сви их знамо – ако хоћемо да знамо. Живот у велико месту није гаранција да ће писац постати великим нити живот у малом месту обавезно значи да ће писац остати малим. Уосталом, и Лав Толстој је живео у Јасној Пољани.

Исток:

Драги професори, хвала вам на времену, стрпљењу, поукама и подсећањима, па и на бројним похвалама које сте изrekli делатницима са подручја с кога се и *Исток* појављује. Подржали сте нас у замисли да и ми, као и ви, радимо корисне послове за будућност и срећу народу коме припадамо. Хвала вам!

Ипак, немојте нас лишити знатижеље да завиримо и у ваше радионице.

Можете ли нам укратко рећи на којим научним и културним пословима тренутно радите? То би занимало и научне раднике, али и обичне читаоце, удаљене од науке и послова које ви радите, а ипак се, у крајњој линији, све то и њих тиче, будући да се бавите њиховим језиком и њиховом културом.

Реметић:

Ви баш умете да поставите права, али уједно и тешка питања. Шта радим? Радим свашта помало, чини ми се да ништа не стижем жељеним темпом да заокружим и приведем крају. Помало сам дошао у положај „великих” по народној: „Због великих брига које брине свакоме се чини велики је.” Шалу на страну, лежем и будим са под теретом озбиљних тема и задатака, што општих, што својих личних, а на крају се све то своди на опште наше. Понекад се сетим свога старијега колеге са којим сам годинама делио исту собу, исти кабинет на трећем спрату САНУ, речи којима ме је у разговору са заједничким пријатељем верно представио: „Он је шљива поред пута”, желећи тиме да укаже на моју спремност да радим „за туђи дућан”. Цењени колега је свакако имао у виду првенствено ону моју већ помињану помоћ ентузијастима аматерима на пословима прикупљања и обраде усмене језичке баштине. Шалу на страну, има озбиљних ствари, задатака и послова у току, а неки ће, надам се, најзад доћи на дневни ред.

Управо приводим крају један велики посао. У оквиру едиције Павле Ивић, *Целокупна дела, Расправе, студије, чланци* (издање Издавачке књижевнице Зорана Стојановића) за штампу приређујем расправе, студије и чланке из дијалектологије. Садржај припремљених текстова разврстан је у пет тематски уобличених књига: I. *О проблемима дијалектолошке теорије; Лингвистичка географија; II. Из прошлости дијалеката; Општи проблеми српск(охрватск)их дијалеката; III. Расправе о штокавским говорима; IV. Расправе и чланци о чакавским и кајкавским говорима; V. Извештаји о дијалектолошким истраживањима; Прикази, оцене, рецензије; Из дискусије на научним скуповима; Промоције, предговори, поговори.*

Реч је о полустолетном учинку водећег српског језикословца друге половине XX века, првог словенског и европског ауторитета у домену науке о народним говорима. За објављивање се приређују сви Ивићев дијалектолошки чланци, студије и расправе писани у временском распону од пола

столећа, а објављивани на српск(охрватск)ом, енглеском, немачком, француском, руском и пољском језику, за ову прилику сви дати на српском и – ћириличким писмом. Ерудита и полиглота Павле Ивић се успешно огледао у више језичких области и дисциплина, међу којима централно место држи наука о народним говорима, односно његов изузетни и недомашени допринос у области лингвистичке географије, лингвистичке типологије, српск(охрватск)е, јужнословенске и словенске дијалектологије. Садржај дела петокњижја подсећа како је једна бриљантна научна каријера године 1947. започета, након полустолетног континуитета и завршена управо расправама из области дијалектологије, јер су и сви текстови из Професорове заоставштине из домена исте научне дисциплине.

Практично целих десет месеци рада узеле су две хиљаде страница рукописа текстова у којима су се огледали сви српски и хрватски дијалекти и говори, сви штокавски, чакавски и кајкавски идиоми у своме лику и суодносу са даљим и ближим говорним типовима. У обимном садржају писаном препознатљивим ивићевским језгровитим, концизним стилем, лишеним било какве екстензивности, нашло се свих шест акценатских српск(охрватск)их система: од призренско-тимочке дијалекатске области, са експираторним акценатом, до шестоакценатског источnobосанског дијалекта, у коме је сачувана дистинкција између двају старих кратких акцената. Реч је заиста о делу изузетне научне вредности. Понајвише на основу садржаја текстова о којима је овде реч, Павле Ивић је замољен да се прихвати чланства у осам академија наука, међу којима су Српска, Руска, Америчка и Бечка.

Више околности ставило је пред приређивача озбиљне, неретко уистину тешке задатке. Чињеница да су радови током полустолетног периода писани по одредбама трију правописа, на језику који је у том временском простору мењао име, податак да је аутор, у контексту оскудних техничких, штампарских могућности издавача, међу којима нису ретке ни стране издавачке куће, неретко прибегавао посебним решењима у представљању осетљивих језичких, пре свега гласовних и акценатских чињеница практично свих српских и хрватских, а често и других словенских дијалеката, има за последицу разнолике неуједначености. Неуједначено је означавања и граматичка номенклатура (скраћенице за обележавање рода, броја, лица и сл.), а правописне измене посебно су се одразиле у домену географских назива, честих пратилаца дијалектолошких расправа. Испоставило се да од промена у писању личних имена у наведеном периоду нису били имуни ни неки страни књижевни језици. Тесан временски простор и нека друга ограничења у радовима писаним у земљи и иностранству узрок су не ретког ауторовог посезања за посебним типом скраћеница. Опредељење да се сви текстови писани вуковским језиком (српскохрватским, хрваткосрпским, хрватским или српским и сл.) овде штампају савременом српском ћирилицом повлачило је, по природи ствари, нове, местимично озбиљне потешкоће и изазове. Азбучна унификација повремено је подразумевала и посебна графичка решења, на што је на одговарајућим местима указивано напоменама приређивача.

У пословима досад најозбиљнијег радног изазова приређивач је у том обимном, захтевном и нимало лаком задатку могао, срећом, да рачуна на помоћ својих угледних колега и старих пријатеља, као и млађих сарадника. У

пословима око тематског разврставања дијалектолошких чланака и расправа приређивачу су посебно биле драгоцене сугестије колега и пријатеља, а пре свих професора Драгољуба Петровића, професора Недељка Богдановића и академика Александра Ломе. У решавању озбиљних дилема драгоценци су били савети и искуство професора Раде Стијовић и професора Мате Пижурице, такође приређивача Ивићевих текстова за потребе наведене едиције. Примерни професионализам др Жељка Степановића и др Зорана Симића при изради *Регистра имена*, односно *Регистра етничких и географских назива* знатно ми је помогао у изналагању решења код многобројних спорних места и питања. Читањем на мобу сложених текстова приређивача су задужили проф. др Радивоје Младеновић, проф. др Софија Милорадовић, др Марина Јуришић, др Мирјана Савић, др Драгана Радовановић, др Бранкица Марковић, др Станислав Станковић, др Ана Савић Грујић, др Тања Милосављевић и мср Јована Бојовић. Посебно срећном околношћу показало се поверавање компјутерске припреме обимног дијалектолошког штива господину Давору Палчићу, провереном вишедеценијском сараднику угледних српских издавачких кућа и институција, међу којима и Српске академије наука и уметности и Академијиних научних института, о чему сведоче десетине хиљада страна узорно приређених језичких и других, за слагање захтевних текстова.

Када, надам се ускоро, пет Ивићевих књига студија и чланака из дијалектологије оде у штампу, у центар пажње улази Први том *Српског дијалектолошког атласа*, о коме је већ било речи. Има изгледа да се и на тлу Хрватске обаве теренеска истраживања у неким српским месним говорима. Теренски рад потребан је и у неколика пункта на тлу западне Србије, после чега ће се најзад моћи прићи редиговању садржаја Првог тома и његовом припремању за штампу.

До краја године чекају ме и други озбиљни, такозвани „текући послови”. У Београду ће се у времену од 20. до 27. августа одржати XVI међународни конгрес слависта. Обим и карактер мојих обавеза, поред излагања у својој секцији, треба посматрати у контексту чланства у Програмском одбору Конгреса и чињенице да ће се, одмах по звршетку највећег овогодишњег скупа слависта, од 28. до 30. августа одржати заседање Међународне комисије и Међународне радне групе *Општесловенског лингвистичког атласа*, радни састанак који подразумева озбиљне задатке и додатне активности Српске националне комисије за ОЛА, на чијем сам челу. Ова озбиљна, иначе непланирана обавеза српског колектива ангажованог на изради атласа словенских дијалеката, последица је немогућности Македонске националне комисије да организује заседање радних тела Атласа 2018. године.

Традиционалне текуће обавезе проистичу из чланства у уређивачком одбору четирију часописа Српске академије наука и уметности: *Јужнословенски филолог* (САНУ и њен Институт за српски језик), *Ономатолошки прилози*, *Косовско-метохијски зборник*, *Српски дијалектолошки зборник* (САНУ и њен Институт за српски језик; у својству главног уредника). Планирано је издавања двеју књига *Српског дијалектолошког зборника* у 2018. години.

Надам се да ће, бар крајем 2018. год., на дневни ред доћи и најозбиљнији дуг сваког посленика у науци ове врсте. На крају радне каријере, у осмој деценији, ред је да се озбиљније и ја окренем своме ужем и ширем завичају. Из досадашњег разговора, вашим читаоцима је јасно да потичем из краја сажеглог и сасвим опустошеног током недавног грађанског рата. У ближем и даљем окружењу тај крај је познат под именом *Кадилук*, а његови житељи под именом *Ере*. Облашћу источnobосанских Ера сматра се, да прецизирам, терен омеђен рекама Дрињачом, Биоштицом и Кривајом и падинама Коњуха и Романије. Одредбама Дејтонског мировног споразума већи део ерске области, њених 25 села, припао је Федерацији Босне и Херцеговине, а мањи, четрнаест села, Републици Српској. У току последњег рата, становништво већине ерских села остало је без крова над главом и привремено се одселило са својих вишевековних огњишта и населило на Сокоцу, Хан Пијеску, у Власеници, Дрињачама, Зворнику, Каракају, Горњем Шепку, Брањеви и другим, у првом реду новонасталим избегличким насељима у долини Дрине и Саве, а делимично и у прекодринским србијанским местима. У тим насељима они са избеглицама из други делова Босне, пре свега са простора Нишићке висоравни (област тзв. Мулакука), Горњег Бирча, околине Живиница и Бановића, зеничког и какањског краја, из околине Брезе и Вареша, са подручја Бугојна, Доњег Вакуфа, те Подриња у зони Калесије и Зворника, чине хаотичну мешавину говорних идиoma донетих са разних страна. Од потпуног заборава и затирања те расељене идиоме делимично ће сачувати око 1.000 сати снимака говора њихових аутентичних, сада углавном упокојених, носилица. Лавовски део грађе снимљен је у времену од 1995. до 2006. године. Тај посао обављен је делом у оквиру научних пројеката Српске академије наука и уметности, Института за српски језик САНУ и Академије наука и умјетности Републике Српске, а делом средствима аутора ових редова и његове ближе родбине. Највећи део те драгоцене језичке грађе на терену је снимио господин Милисав Кријишник (рођен 1965. године), привремено насељен у Брањеви, а до 1992. живео је у његовим и мојим родним Ковачићима код Кладња. Стотинак сати говора избеглица, у првом реду својих суседа, снимио сам ја. До сада је преслушано око 700 сати снимљеног говора, а 300 сати (све наведене области изван ерске зоне) чека тај посао. Највећи део снимака избегличких говора преслушан је у данима бездушне НАТО агресије на нашу земљу, када се, по природи ствари, и није могло радити на другим пословима из домена те такозване културне надградње, на задацима који подразумевају пуну концентрацију и удубљивање у материју која се обрађује.

Богато прикупљено језичко благо, само делимично сређено и објављено, углавном у мојим прилозима, садржи корпус довољан за израду више монографских описа појединих говорних типова и дијалекатских речника, односно збирки дијалекатских речи. У томе послу најдаље се стигло у раду на *Речнику источnobосанских Ера*. Лексички корпус тога амбициозно замишљеног и заснованог дела чине: а) све речи које је аутор записао у живом вишедеценијском контакту са завичајем; б) речи, термине које је аутор записао слушајући родитеље у њиховом последњем дому у Малој Моштаници код Обреновца, у шта спада и садржај говора њихових познаника, посетилаца у Моштаници, такође избеглица из истог краја; в) лексеме којих сам се

„присетио” у контакту с истородним делима других, како сродних тако и несродних говорних подручја; г) садржај око 500 сати снимака ерскога говора. Узбучена картотека, обима осам дужних метара фиша, практично је само начета. Паралелну, још богатију картотеку чине десетине хиљада исписа са проблематиком фонолошке, морфолошке, творбене, фразеолошке и синтаксичке природе ерскога говора.

Преслушавањем више од двеста сати говора избеглица са других подручја дошло се до богатих картотека идиома Горњег Бирча, Мулалука, зворничког Подриња и нарочито ијекавскошћакавског какањског и зеничког краја.

Одговорност Слободана Реметића у вези са грађом прикупљеном на наведени начин треба оцењивати у контексту чињенице да неки српски говори са простора Босне данас постоје једино у његовој картотеци, односно фонотеци. То важи и за ауторов најужи завичај, укључујући његове Ковачиће и Жеравице са падина Романије, родно место његове мајке Василије, кћерке солунца Томе Мировића, старешине села од „сто пушака”.

Танасић:

Управо је у штампи књига *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*, у већ запаженој едицији *Прилози граматици српскога језика*. Ту је и моје поглавље о сложеним реченицама без везника, познатим под називом асиндетске реченице. Такве реченице су честе у српском језику, и у савременом – и то у различитим његовим стилима: књижевном, журналистичком, научном, разговорном, а, зачудо, није им посвећивана посебнија пажња у српској науци; логично је онда што нису добијале место ни у нашим граматикама. То је свакако била неповољна околност у којој сам био приликом рада на тим реченицама. Свакако са завршетком тог посла и још неких већих послова ослободиће се време или, тачније казано, мора се наћи време за неке друге планиране и започете послове.

Одавно већ размишљао и припремам се да напишем једну књигу која би се тицала српске књижевнојезичке норме и језичке културе, имам понешто већ написано, понешто делимично написано, понешто замишљено, а стално навиру нове теме, углавном их доноси наша језичка стварност. Пошто сам се већ договорио с озбиљним људима око овог посла, то се више не може одгађати, то морам завршити у неком облику за објављивање, а ту се никад не може ставити коначна тачка. Готово сваки разговор о савременом српском језику води и до питања о стању српске језичке културе. И увек се дође до закључка да нам је низак ниво језичке културе и да то није карактеристично само за језик оних „обичних говорника”, већ се непознавање норме српског језика огледа и тамо где никако не би смело: у народној скупштини, у наступима јавних личности, у текстовима који долазе из државних органа, затим у средствима информисања. Тај језик данас утиче на изграђивање језичке културе или некултуре значајније од језика лепе књижевности, мада и ту данас имамо свега; помало се и лепа књижевност претвара у књижевност без овог атрибута. Дакле, лош је јавни језик, који сви свакодневно слушамо и читамо; готово да је престало бити зазорно непознавање српског књижевног (стандардног) језика. А сви се утркујемо да до

савршенства научимо енглески језик. По много чему се да закључити да високи државни чиновници, поред тога што слабо познају српски стандардни језик, веома мало знају и о српском језику, његовој историји и језичком благу које представља прворазредно благо – многи наши писани споменици иду у светску ризницу културе. То непознавање има негативне последице код доношења државних одлука које се тичу српског језика. Подсећам овде и да је, поред многих других значајних послова на пољу проучавања српског језика, и професор Недељко Богдановић дао запажен прилог и изграђивању српске језичке културе. Подсећам и да је давне 1932. године академик Александар Белић покренуо *Наш језик*, часопис чији је првенствени задатак изучавање савременог српског (тада српскохрватског) језика и неговање језичке културе. Овај часопис и данас издајемо у Институту за српски језик САНУ и у основи је задржао своју провобитну намену.

Имам жељу, осећам обавезу и припремам се да том књигом и ја дам свој прилог изграђивању српске језичке културе и подизању свести о потреби познавања српског књижевног језика, свести о потреби неговања лепе речи. Поред ове књиге, имам у плану да у скорије време објавим још једну књигу, која би била и ближе ономе што би се уклопило у ово што сте назвали „културни послови”. И ту је потребно готово једино да се дају коначна форма и распоред написаних текстова. Ипак, она је на другом месту.

Као своју обавезу на послу који има и научни и културни значај поменуо бих и сакупљање грађе за речник говора свога ужег завичаја – за речник српског говора добојског краја, у босанској Посавини. Разуме се, реч је о једној области у добојско-вучијачком крају, јер је врло широка регија која би се могла подвести под име добојски крај. Мало је речника српских народних говора западно од Дрине, ми се ту не можемо поредити, не смемо ни помислити да се поредимо с вама. А народни говори изумиру, знамо, са њима одлази и сведочанство о нашем свеколиком животу. Далеко сам још од тога да могу рећи да сам ту нешто озбиљно већ урадио, али скупљам грађу, па ћу покушати и да завршим тај речник. Ако не завршим, добро је да остане и сама грађа. У овој области, везано за завичај, имам идеју за још једну књижицу, али пошто ту нисам много урадио, имам око двадесет посто написаног текста, а не знам још ни шта бих све у њу унео, боље је да сада о њој и не говорим ништа више.

Кад је посреди, савремени српски језик, опет планирам да штампам једну књигу студија из синтаксе сложене реченице у савременом српском језику. Крајем ове године радио бих на њеној припреми и уобличавању за штампу.

Наравно, ту је делатност у оквиру Одбора за стандардизацију српског језика, што је већ раније спомињано. У последње време све више се питања јавља којим треба да се Одбор бави, и биће их све више. С друге стране, опредељење је Одбора да се снажније ангажује у оквиру обавеза које су му додељене приликом оснивања. Потребно је и да његови резултати буду видљивији у најширој културној јавности – брига о статусу српског језика није нешто што интересује само научну јавност. Све то изискује много времена; треба знати да Одбор данас (а и до данас је тако било) ради на добровољном ангажовању људи из струке. И досад сам, последњих година,

доста времена одвајао на рад у оквиру овог Одбора, а сада, као његов председник, морам се и више ангажовати. Тоба сам био свестан и кад сам се прихватио те дужности.

Исток:

Имате ли неку посебну жељу, шта бисте волели да дочекате у домену струке којом се бавите?

Реметић:

Надам се да ћу до краја ове године учествовати у промоцији пет књига чланака и расправа свога великог учитеља, академика Павла Ивића из дијалектологије и Првог тома *Српског дијалектолошког атласа*.

У даљој перспективи за годину-две да видим одштампан *Речник источнобосанских Ера*, и то на основу рецензије Драгољуба Петровића и Недељка Богдановића. Ако буде од Бога здравља, а од цара мира, да се наредних година, у континуираном контакту са богатом картотеком и фонотеком, интензивно дружим са завичајем, са својим најближима и да им се на тај начин бар мало одужим. Да ме што ређе посећују ноћу, а ако се и даље буду појављивали у сну, да то буде поводом неких сцена и догађаја који су претходног дана обрађивани и у компјутер уношени у оквиру егземплификације одговарајућих лексичких одредница.

Танасић:

Управо је изашао из штампе *Јужнословенски филолог* 3–4 за 2017. годину, у коме је објављено десет реферата под насловом „Српска лингвистика данас” прочитаних у САНУ 2016. године поводом обележавања сто седамдесет пет година од оснивања претеча наше Академије. У тих десет радова приказано је на чему се у српској лингвистици ради у последње време, на плану дијалектологије, историје српског језика, савременог српског језика, лексикографије. После објављивања ових радова показује се јасније и шта нам недостаје, које научне области су слабије заступљене, која капитална дела би требало урадити или нека започета убрзаније завршавати.

Дакле, имам жељу да дочекам да се уради или почне да ради више значајних послова у вези са српским језиком. Да прво поменемо давно започети посао речника српског језика који се ради у Институту за српски језик САНУ, а издаје га Српска академија наука и уметности. То је пројекат од националног значаја, чији је огроман допринос приказивању и очувању српског националног и културног идентитета. Нису га случајно покренули, и покретали, највећи српски филолози, нису га случајно подржавале генерације српских писаца, културних радника, интелектуалаца. Поменуо сам да се тако велики речници и у свету рађени деценијама и деценијама, да је наша судбина била да је и тај посао прекидан, и урушаван, у ратовима који су нас задесивали кроз цео двадесети век. Ипак, надам се да се томе већ може видети крај. Морам рећи да је свест о значају тог посла разлог што сам на месту директора Института највише младих кадрова запослио управо на тај пројекат, да их је данас двоструко више него кад сам дошао на чело Института. Данас су они већ изграђени лексикографи, образовани лингвисти

с докторатима, и уз прави начин финансирања делатности у Институту, могли бисмо прилично брзо доћи до слова III. Кад смо код речника, желео бих да видим вишетомни речник савременог српског језика, који би добро представио лексику целог српског стандардног језика; не мислим на неки речник савременог тренутка – то би могао бити други, такође значајан, речник. Из таквог вишетомног речника направио би се једнотомни речник.

Већ сам се дотицао значаја српског дијалектолошког атласа и рекао да су се стекли услови да се крене са његовом израдом. Многи словенски народи имају такве атласе, а за нас је он посебно важан: он ће показати где је српски (на жалост, морамо рећи: и где је све био), са свим својим дијалекатским варијацијама. Очекујем, надам се и желим да видим прве његове томове. Овде бих поменуо и жељу, а надам се да ће се она ускоро и остварити, да добијемо једнотомни етимолошки речник српског језика.

Ми имамо врло богато наслеђе на српској редакцији старословенског језика. Желео бих да се сви споменици те врсте попишу и опишу, приреде за штампу који нису, уради одговарајући речник тог језика, да тако то културно богатство, необично вредно, а изузетно значајно за представљање целовите слике о нашем националном и културном идентитету, и покажемо не само српској већ и светској научној и културној јавности, али и да га на тај начин заштитимо од присвајања, што је данас честа појава.

На крају, треба поменути и задатак на изучавању савременог српског језика; и ту има много посла да би се, у складу са савременим методама у науци о језику, описао на свим нивоима. То управо води ка осавремењавању стандарднојезичке норме и израде инструмената стандардног српског језика данас. Између осталог, ја сматрам да би било нужно да израдимо велику описну и нормативну граматику која би представила савремени српски језик у целини, његове изражајне могућности и садржавала његову норму. Дobili смо недавно нормативну граматику средњег обима, аутора академика Предраг Пипера и Ивана Клајна, што је свакако значајно, али немамо велику описну и нормативну граматику; последња таква, аутора Михајла Стевановића, објављена је пре више од педесет година. На основу те, писале би се друге граматике, од разне врсте и намене.

Ето, жеља много – има човек чему да се нада. А да би нада имала и основа, потребно је још нешто: кадровско јачање институција у чијем опису рада је изучавање српског језика и брига о његовом статусу у друштву. Сагледавањем свих поменутих и непоменутих послова могу се сагледати и садашње кадровске прилике и планирати изграђивање кадрова који ће моћи у разумном року и урадити те послове. Ето, има посла, жеља и очекивања.

И на крају, уместо на почетку. Желим да вам изразим своју велику захвалност што сте ме позвали да одговорим на питања за ваш часопис. Из свега што сам рекао није тешко закључити да сам позив са задовољством прихватио, али и најозбиљније схватио. Желећи успех часопису, радујем се и нашој сарадњи.

НАШИ САГОВОРНИЦИ³

*

Слободан Реметић, редовни члан Академије наука и уметности Републике Српске, доктор филолошких наука, редовни проф. универзитета у пензији.

Научне области:

Филологија, дијалектологија, историја језика, ономастика.

Изабране публикације:

Реметић, Слободан: *О незамењеном јату и икавизмима у говорима северозападне Србије*, Српски дијалектолошки зборник 27, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 1981, 7–105.

Реметић, Слободан: *Говори централне Шумадије*, Српски дијалектолошки зборник 31, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 1985.

Реметић, Слободан: *Српски призренски говор I (Гласови и облици)*, Српски дијалектолошки зборник 42, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 1996, 319–614.

Реметић, Слободан: О шесточланом прозодијском систему у говору Кладња и околине, у: Јудита Планкош (ур.), *Живот и дело академика Павла Ивића*, Београд – Нови Сад – Суботица: Градска библиотека Суботица, Српска академија наука и уметности, Филозофски факултет у Новом Саду, Народна библиотека Србије, Матица српска, Институт за српски језик Српске академије наука и уметности, 2004, 651–660.

Реметић, Слободан: Језик моравског слива, у: *Морава (монографија групе аутора)*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2006, 673–697.

Реметић, Слободан: Босански српски говори у свјетлу дијалекатске интерференције (Лингвистички и социолингвистички аспект), *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 52/1, Нови Сад 2009, 149–178

*

Срето Танасић, доктор филолошких наука, редовни проф. универзитета у пензији.

Научне области:

Филологија, лингвистика, граматика, семантика, семиотика, синтакса, дијалектологија.

Признања и награде:

За научни рад 2004. године добио је награду Министарства науке и просвете Републике Србије.

Као коаутор *Синтаксе савременог српског језика: проста реченица* добио је Награду Павле Ивић за 2005. годину.

Изабране публикације:

Танасић, Срето: *Презент у савременом српском језику*, Београд: Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 12, 1996, 192 стр.

Танасић, Срето: *Синтаксичке теме*, Београд: Београдска књига, 2005, 229 стр.

Танасић, Срето: Синтакса глагола, у: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица*, Милка Ивић (ред.), Београд: Институт за српски језик

³ Библиографски подаци преузети су са сајта Института за српски језик САНУ, Београд <20. јун 2018.>

САНУ, Београдска књига, Матица српска, 2005, 345–476. (Прилози граматички српског језика).

Танасић, Срето: *Синтаксичке теме*, Београд: Београдска књига, 2009, 251 стр. (Друго издање – измењено и проширено).

Танасић, Срето: *Из синтаксе српске реченице*, Београд: Београдска књига, Институт за српски језик САНУ, 2012, 221 стр.

Танасић, Срето: *Синтакса пасива у савременом српском језику*, Београд: Београдска књига, Институт за српски језик САНУ, 2014, 259 стр

ИСТОЧНИЦИ

ПОЕЗИЈА И ПРОЗА

ЕЛИЗАБЕТ РИШ, ДОРА АГОСТИНИ, БУБАРУС И ЈА

Срба Игњатовић

Начуо сам, има томе већ прилично времена, да писац мора да има своју *стратегију*.

Ама, какву то стратегију када се зна: уoliko ниси написао који роман, у ствари романчину, нико си и ништа... Џаба труд!

Молим лепо, имам и ја свој понос, и инат.

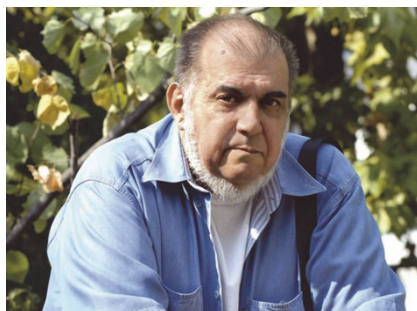
Нећу да се бакћем романом. Држаћу се приче и кратке прозе.

А када је о стратегији реч, зна се. Постаћу страни писац, заправо светски писац. Нешто као онај Коељо. И – ко зна – можда једнога дана и овде уђем у моду, направим бум!

Писаћу одсад, решио сам, под псеудонимима и расејаваћу приче, колико за почетак, по сајтовима и блоговима. Интернет, бато! Дигитална цивилизација је чудо!

Ево одмах прве, ни мање ни више него *америчке*, назване *Мери Лу блуз*. Ауторство приписујем извесној списатељици *Елизабет Риш*, уз објашњење да је веома омиљена у ширим читалачким круговима, док је овде код нас, у безнадежној културној провинцији, о њој сручен тек један магистарски рад, одбрањен прошле године на англистичкој катедри (види сајт катедре).

Дакле, *Елизабет Риш*:

МЕРИ ЛУ БЛУЗ

– Он вам је као једна лоптица-скочица. Увек се некако снађе. А округао је, сав је округао. Забодем прст у његов стомачић, и он утоне као у крофну. Боже, како је само забаван! Како уме да засмеје човека! Понекад ме подсећа на Џерија Луиса из млађих дана – брбља Мери Лу свакога дана комшиницама, касиркама у маркету када имају воље да је слушају, момцима на бензинским пумпама, поштару. Понекад није јасно да ли то говори о свом чулавом псу или о драгом мужићу који код куће испија пиво или седи пред маркетом, у колима, стрпљиво ишчекујући да му се врати и испуни простор кикотањем.

Мери Лу, о, Мери Лу, тако лакоумна, тако брзоплета!

Једног обичног дана, тек што је објављена велика финансијска криза, полудела је њена лоптица скочица: отровала псића, претворила љупку главицу са свеже опраном косом у кашу ударцима бејзбол палице а затим, у добро

затвореној гаражи, пустила мотор аутомобила да ради до последње капи лежећи на бетонском поду, тик покрај ауспуха.

Упркос мојим очекивањима задуго није било неких посебних реакција. Ту и тамо понеко лајковање, и то је све.

А онда се огласио извесни скептик потписан с *бубарус* и прословио како у домаћим таблоидима свакога дана чита о много драматичнијим, стварним догодовштинама спрам којих састав те америчке књижевне звезде личи на обичну лирску сплачину.

Ово ме је заиста разљутило, па сам решио да посегнем за тежом артиљеријом. Измиксоваћу нешто оригинално и актуелно: мало социјалне тематике плус мигрантски мотив, а зачинићу све то притајеном љубавном чежњом и атмосфером велеградске отуђености.

Аутор нека и овога пута буде ауторка. Женски писци су ионако у великој моди.

Тако је рођена италијанска књижевница Дора Агостини, вољена и читана, добитница бројних престижних награда. Код нас, нажалост, недовољно познато име.

Дакле, овога пута, *Дора Агостини*:

ЧУДА СЕ ДОГАЂАЈУ НЕКОМ ДРУГОМ

Средовечни службеник осигуравајућег друштва, већ проћелави Ђовани Пероло, у паузи за ручак свакога дана навраћа у кафе *Два Мага*. Док грицка пециво и испија свој капучино он сетно посматра младу Етиопљанку, избеглицу из далеке егзотичне земље која је пристигла у бившу империју да ту, с несигурним статусом, вероватно плаћена тек колико да се преживи, потражи себи срећу.

Та витка млада девојка која гостима одговара најједноставнијим фразама непрестано нешто ради. Када не услужује госте пере шоље и чаше, риба судоперу или гланца шанк. Као престашена зверчица очито стрепи од газдиног погледа, грубе речи, отказа и вероватног депортовања. *Никада више натраг*, претпоставља да се та мисао врзма у њеној глави Ђовани Пероло, сажаљиви, осећајни службеник осигуравајућег друштва. А то *натраг*, право у некакву недођију и крајњу беду, Пероло не може себи ни да дочара у правој мери.

Преостаје му да се диви њеним хитрим рукама с дугим прстима, брижљиво сплетеној коси и младој пути на којој се пресијавају капљице зноја. Понекад Пероло подлегне романтичним маштаријама: замишља како би било када би ово дете спасио из те спутавајуће јазбине и, говорећи му нежне речи, повео је у свој скромно намештени а ипак удобни стан, окружио је комфором, свиленим тканинама, уронио у џакузи, посуо миришљавим солима и потом положио на фино платно постеље...

Али како се примиче крај паузе Перолове сањарије постају све расплинуте. Најзад плаћа свој скромни оброк остављајући младој Етиопљанки за сервис знатно више но што је уобичајено као да га мучи неки осећај кривице,

клима љубазно на њено захваљивање и, право преко трга, одлази у канцеларију да уходаним фразама настави једноличну преписку с вазда истим клијентима.

Ништа од авантуре или чуда. Авантура тражи храброст а у овоме свету чуда се увек догађају неком другом.

И опет ништа. Чак се ни *бубарус* није огласио.

Изнервиран, одлучио сам да се, полемички и памфлетски, навратим на домаће теме и прилике.

Свеједно, или баш због тога, не намеравам да се разоткривам, да израњам из хотимичне анонимности.

Ослушнућу најпре коментаре, а засад ћу се, игре ради, зајмећи туђи криптограм, потписати као *бубарус*.

Нека се тај мој прилог зове *Art of cry*.

ART OF CRY

Писац у моди, пискарац благоуњкави, виђен у медијима, активист, ари-вист, на првој страници новинског културног додатка лепи масну љубавну изјаву верности и политичке коректности гузици Велике Маме, том извору орканских ветрова што продувавају њеним царством, правоверним садо-мазо салоном за депилацију ума, испирање штетних материја и мазање муда камфором. И све то зачињено је великим фоткама у славу Тог Места где се часно бранио *водостај разума у новијој историји*, како псалмопоји носоња с гргуравом косом свеже ишчетканом, полетни гном Великој Мамаи таман до обрамчених сиса, голем као Голем и амајлија на ланчини од пола пуда што опасује Мамин биковски врат, пегла кесасте наборе и стропоштава се на хаље, тај вишеслојни телесни омотач од више метара и аршина тафта подобан за једра шпанске галије, куполу балона, трупло мањег цепелина, раван месечном производу успешне кинеске породичне мануфактуре, товару платна којим луди Бугарин по свету обмотава палате и мостове...

И све је то уметност крика и чудо довитљивости: приметите ме, подој ме, обришите ми нос и гузу, не могу да постојим ако не добијем непресушну, циновску Цуцу...

И не заборави, Велика Мамо, праву реч о мени тамо где те чују и подмигују, где рука руку мије, тако Те лепо молим.

Док сам ишчекивао реакцију – ама, препознаће се, морају да се препознају тај мој пискарац и Велика Мама макар да им на ову моју памфлетску ујдурму скрену пажњу пријатељи с Фејсбука – срочио сам невелики аутопоетички есеј *Ти имаш мисију*.

Ако се будем придржавао упозорења која сам ту сам себи упутио, и наставим да беспопштедно стремим ка задатом циљу, нема никакве сумње у срећан исход моје животне авантуре: *веледело*.

Сад изнова, пажљиво и не без поноса, читам те бритке реченице:

ТИ ИМАШ МИСИЈУ

Нагледао си се ходника. Наслушао буке и шапата, вапаја и крика, љубавног стењања и дамара мрачних обрачуна замрлих у њима, збрканих у заумни ехо. Знаш ходнике кроз које се некуда пристиже, прилазе што повезују или раздвајају просторије, касарнске проходе тупе попут цокула, јефтиним тепи-сима смекшане хотелске, јодом и сплацинама исфлекане болничке... Најзагонетнији су, барем за тебе, они што наизглед никуда не воде. У твојој богатој колекцији знам да једино нема затворских ходника смрадних на чаму и киблу, скорели јед и опште зло. Али, ко зна, можда ти се и такви једнога дана посреће.

Имаш утисак да писци, нарочито данашњи, катастрофално брбљају, трукују којешта. Поготову је приметно да у својим залуд-делима, устрашени као од шуге, по правилу избегавају свако помињање ходника. Биће да изокола поручују: нема у томе никакве дражи, драги наши заблудели читаоци. Зато им јунаци неодговорно ускачу право у собе, салоне, холове, дворане, купатила и нужнике, кола, авионе, возове, аутобусе... просто као да су се ниоткуда испилили, скотрљали с неког брда, сручили из кишног облака да би се читаоцу напречац бацили у наручје. Али зато с уводима друге врсте – а шта је, незналице, ходник него својеврсни увод – умишљени скрибенти и те како знају да загњава.

За утеху је што нерасудна брбљивост није својствена само нашим људима. Некакав професор, Француз, забалавио је читаву књижурдачу од више стотина страна о степеништима. Професорова приметна наука нациљана да измрцвари и ублесави младе људе одане учењу упућује их да степеништа имају висок скривени смисао. Воде горе или доле, сурвавају се као водопад или увијају у спиралу, премошћују поноре.

Ништа ватра, ништа точак, парна машина, обртно магнетно поље, нуклеарна фисија, нано технологија... Степениште је изум над изумима. Да нема степеништа стално бисмо остали у приземљу сазнања или, као у каквој катаклизми, заглављени на међуспрату изнад којег се све обурвало. Празно, нема даље, нема ничег, пуста нигдина.

Читав човеков живот, умује и слади у трансу махнити професор, само је степениште, пардон, загонетна лествица по којој се успињемо и падамо.

Изгледа да је баш теби, заточнику истине и znalцу ходничких тајни, досуђено исправљање бахатих књижевних пропуста, тупоумних превида и грубих научних омашки. Време је за ново откривење јер ходник је и тунел, како добро знаш, не само приземна и надземна него и подземна работа. Он води у сусретање с непознатим, често претећим или и по живот опасним, а зна да се устреми и наниже, правце у таму прастарог пакла.

Ето теме којој ћеш нештедимице да се одаш кад решиш да се разрачунаш с лажљивим списатељским и неодговорним научним јатом. Заблесни, засени све епохалним делом о ходницима-тунелима, срочи убилачку дисертацију о коридорима, узбуди институте и академије, просветли слуђене читаоце. Буди беспримерно нов и увек безумно храбар. Ти имаш мисију: високо уздигни луч, избави ходнике из вечне таме. Само те једно молим – увек се чувај свих странпутица и дигресија. Нипошто не спомињи подруме и таване.

Доследност, наравно, крајња доследност и прегалачки рад, то је управо оно што већини мојих колега по перу фали! А мени преостаје да се заветно придржавам сваког слова нетом сročене аутопоетике како бих досегао животни циљ – постао, и остао светски писац.

Преведено на свакодневицу, то би било *све* *обратно* од онога како се јавља, и како дела, мој врли пријатељ *Халејева комета*.

Елем:

КОМЕТА

Не мину ни целих десет, дванаест или петнаест годинаца а ето њега опет јаросно спремног на вратоломне подвиге. У међувремену је, додуше, окрупњао и отежао, коса му се проредила и посивела. Ама, ништа не мари! Важно је да је дозрео као човек и да идеја не мањка. Смеле замисли су на броју, енергија напосто врца. Сада је прави час да се баци – макар као каменом у бунар – не би ли заувек разбуцао то одвратно наше мртвило и жабокречину. Време је за нову игру, нова правила, онако како је видовити песник ускликнуо: *Твоје нека буде све, мени дај суноврате!* Гвожђе се кује док је вруће.

Али ако се ствари и не посреће, вели док тек сенка сумње зна да му затитра у угловима очију, баш ништа није изгубљено. *Још Пољска није пропала*, а са нама ћемо тек да видимо шта ће да се збуде.

Време ради за мене, завереничким шапатом открива своју велику тајну. Кад-тад, макар за десет или петнаест година, куцнуће и мој час.

И тада ће, коначно, прошетати по нашем обзору сијајући попут ретке, ужарене комете што за собом оставља превратнички моћан траг.

Ето, сада је потпуно јасно колико се ја разликујем од узгредника попут *Халејеве комете*. Једино што нам је заједничко јесте вера у моћ литературе.

Моћ, у ствари *свемоћ*. Мада и живот, овај свакодневни, тупоглави, с да-нима налик као јаје јајету, зна да изненади.

Управо сам у једним новинама прочитао *страобалну* реченицу доброно оматорилог негдањег моћника-победника (у полому светског и нашег, грађанског рата). Одговарајући на апеле за свеопште измирење чичекања је осорно прословио: *Шта ја имам сад да се мирим с оним чијег сам брата убио!*

Суочена с бруталном алогиком бојим се да и литература напосто занемоћа, поклецне и онеми.

Ајде сад, мајци, разјасни и развиј ту реченицу у причу, нађи јој почетак – што није немогуће – али, чик, измозгај смислен крај!

Биће да такве реченице нема ни код Достојевског.

Онда, шта преостаје?

Када год не знаш шта ћеш, и како ћеш, време је за неку *ђаволијаду*. Не баш као Булгаков, онако укрупно. Довољни су, и довољно занимљиви и они ситни, мали дуси-злodusи који нас свакодневно прате, вребају и искачу из неког заумног закутка спремни да свакоме помуте памет и побркају науме и путеве.

Отприлике овако:

ПРЕОБРАЖАЈ

Спрам тебе, за столом, седи онај који се зове Милош.

Милош воли дуњу, али не ону облу и чврсту с креденца што дозрева и мирише у старој родитељској кући већ мало жућкасто сунце у чаши с ногицом.

Ој, Милоше, српска узданицо!

Око десете дуње над Милошевим левим раменом појављује се некакав облачић, мала маглина. После петнаесте он се уобличује у приказу ђавола-стог мајмунчића или мајмунастог ђаволчића који се безгласно кези и не мирује ни трен. Непрестано изводи бесне глисте: клати се и плуцка, биште рукама и ногама, преврће, дуби на глави, витла репићем.

Успоравам, прескачем туре, али још некако држим темпо.

После двадесете дуње мајмунчић-ђаволак испод Милошевог ревера вади и ставља на главу округлу плитку капицу. У шапицама већ држи мајушне бронзане чинеле. Метални звук одбраја завршне тактове Девете симфоније.

На путу ка тридесетој дуњи Милош мења име.

Час је да устанеш и пођеш ма куд јер не знаш ко је усео управо на твоје раме.

Нисам ја, јасно је, никакав аскета а још мање малограђански чистунац. Ствар је једноставна: човек сам, као и сви, склон да ту и тамо дозволим себи мањи испад, искакање из колотечине и радног ритма, чак краткотрајни излет у ништавило, привремени самозаборав.

Повремено и на кратко, него шта! Одмах потом се, са још већим прегнућем, враћам за радни сто. Јер ја сам, зна се, онај који *има мисију*. И јер време не чека, измиче, како, између осталог, подсећа мој наредни мемоарски запис, цртица из живота:

ЛЕПО ЈЕ БИТИ ЖИВ

Умро Данило, прострујала је чаршијом вест. Страствени пушач оригиналног *кента* с филтером, човек чији су дуги, коштуњави прсти били жути од дувана а глас којим је у друштву, при добром расположењу, умео да запева руске романсе или мало познате робијашке песме, мађарске циганске баладе и све то зачини стиховима Адија и Висоцког, иначе енергичан и звучан, зарана је задобио благо промуклу нијансу. Како год, био је то део његовог шарма!

У пуној снази, док је постајао све познатији и цењенији, вазда је био окружен венцем пријатеља, оданих дружбеница и поклоника његове литературе међу којима сам знао да се нађем и ја, тада тек књижевни полетарац. Како сам се гордио због пажње и срдачне посвете којом ме је удостојио дарујући ми своју невелику али гласовиту књигу!

Касније, пратећи Данилову животну и литерарну путању, биће да сам доконао оно што је, по прилици, и он имао макар у примисли: бити *наш*, а *светски писац*! Није Данило цаба кренуо од студија *светске*, потоње *опште књижевности*... Иако се, лично, грозим тог назива *општа*... Звучи ми некако нејасно, неодређено, чак рогобатно. Просто да се човек запита шта је то,

каква је то *општа књижевност*? Или, још корак даље, ако већ постоји *општа*, да ли је могућа и некаква *уопштена књижевност*? Писац опште књижевности, чиста спрдња!

Можда тај несрећни епитет приличи лекарској струци и пракси, али литератури не пристаје.

Наша, а светска, и готово!

Уосталом, није овде ни место, ни прилика за јалове распре. Време је за наставак мог мемоарског бележења.

Боловао Данило, знало се, повукао се из јавности. У приликама кад се, после мучног оперативног захвата, подвргавао даљој терапији, виђао је једино малобројне колеге-сабеседнике.

И, ето, готово: нема више.

Пријатељи су, по обичају, уприличили комеморацију. Похитао сам и стигао у заказани час али свеједно прекасно. Сала је одавно била дупке пуна а свет који није успео да се у њу натисне закрчио је сам хол, па и улазне вратнице зграде, запречујући и осујећујући сваки покушај приступа.

Док сам се, стојећи пред зградом, двоумио шта да чиним однекуд нахрупи песник Јавор, градска кафанска легенда, уобичајеним, разглављеним ходом. Јавор брзо осмотри ситуацију и предложи решење. Уместо да се ту бесциљно мувамо, најбоље је да се запутимо до оближње *Зоре*.

У кафани сместа наручисмо дупле вињаке, ритуално их исписмо за покој Данилове несмирене душе, па дозвасмо нову туру.

– Лепо је бити жив – силовито кликну Јавор уз друго дупло пиће прожет навалом неке унутарње среће, надмоћи и дивљег миља.

Следи нова згода, додатни прилог достојан будућих мемоара.

То је заправо причица о паћенику који је сам себе јео изнутра мучен противуречним осећањима.

На једном тасу његове заљуљане унутарње вагице збирали су се пријатељство и дружељубље, док је на оном другом, непрестано склоном да претегне, дежурала гордост. Сав измучен напрезао се да тај други тас примири и уравнотежи, али је самољубље чинило своје: ова наизглед бесконачна битка често се прекидала, а не окончавала, неким паћениковим нерасудним испадом.

ПОКАЈАЊЕ

Творац тамних, посувраћених стихова из којих просто бије нелагода постојања, млађи другар којег сам годинама у јавности подржавао колико год сам могао, зајмио му биране књиге и тумачио на чему у писању још ваља да поради, шта да појача или ретушира, користећи војничко одсуство пристигао је у град у комплетној униформи. Одмах, од пустог дерта, попио је поприлично, што сам схватио чим смо се случајно срели.

Припит и трезан нису најбоље друштво али раздешеног другара нисам могао тек тако да препустим улици и случају. Знајући колико је у том стању склон да запада у разне невоље, решио сам да ситуацију прихватим бдијући над њим по цену личне жртве. Тако је испало да смо удруженим снагама кренули да се клатаримо по граду над којим се већ хватао сумрак.

У неко зло доба наспе мом другу да започне тугаљиву исповест: тамо, у војсци, имао је више него довољно времена за размишљање и преиспитивање. Од доколице, признаде, и зла које га је обузело, почео је да се присећа свих пријатеља и познаника који су га неким добром задужили. И, гле чуда, сакоме је изнашао какав користољубиви мотив! Јесу му они нешто пружали али су и обема рукама одламали, крњили и умањивали његову сопственост!

Није казао али је било јасно колико се често просто разједао прихватајући и примајући нечију помоћ и подршку, доживљавајући то као властито унижење, безмало личну несрећу, пораз. Можда ти добротвори и доброжелатељи и нису такви каквим би да му се представе и умиле? Можда га само – тешке рачунције – изокола уваљују у замку, обавезују, присвајају? Неће бити да је њему било шта тек тако намењено, безразложно и из чисте љубави пружено!

– Само теби ништа лоше нисам успео да ишчачкам... – изговори покајник у грчу.

– Добро, де... не мари – тешио сам га као злочесто дете.

– Али ја сам упорно трагао, упињао се да нађем... Извини... – јекну несрећник и бризну у силовит, нездрав плач.

Укључим телевизор, мада то ређе и нерадо чиним, и имам шта да видим: на сваком другом или трећем каналу нешто сецкају, рендају, динстају, прже, крчкају, надевају, зачињују, фламбирају... Стара, још латинска мудрост – једи да би живео, а не живи да би јео – неповратно је поништена. Победили су хедонизам, гастрономија, некаква естетика сладокуста. Спремање obroка и уживање у пробраној храни узвеличани су као нарочита светковина чула: боја, укуса, мириса...

Наравно, гунђам, тако је најогољеније потврђена друга мудролија да си, заправо, *оно што једеш*... Брзу храну, ђубре-храну, сиротињски оброк с ногу, или богатунски мени од самих ђаконија и изненађења за непца, ноздрве и очи. Никакво чудо, онда, да су врхунски кувари истинске звезде, славне личности, а њихове књиге рецепата и савета прави бестселери.

Ако већ не можеш да их победиш, онда им се прикључи, саветује ми прагматични (цинични?) ум.

Па, када је тако, зашто да се и ја, макар у маломе, не окушам? *И ми коња за трку имамо*, учи народни мудрац.

ПТИЦА У САЦИВИ СОСУ

Пред једну Нову годину стрип-мајстор Маца, гурман и приватно волшебни кулинар, и ја базамо смрзнутим улицама.

Маца медитира, Маца је на великој муци: двоуми се шта да справи за празничну трпезу. Решавајући ту једначину с више непознатих изненада примети да нас је пут довео правце пред излог деликатесне радње раскошно затрпан пирамидом бираних јестива. Сам врх ове претпразничне купе био је урешен комадешкама туњевине издимљене с гранчицама рузмарина. Чиста дивота, просто да забалавиш од узбуђења и провале апетита!

Мацу обузе надахнуће па без речи похрли у дућан пун пороком куповине помамљених госпођа. Кроз стакла излога ускоро видим да је употребио чаробну реч: млади продавац напустио је буљук муштерија и прати Мацу у стопу. Онда се удруженим снагама обрушавају на огроман лежећи замрзивач и урањају у њега. Разне смрзнуте птичурине полећу из њихових руку, приде се нешто домунђавају, домахују главама, и та операција поприлично траје.

Најзад, поново на улици, ознојени Маца тумачи свој улов. У ствари је уз продавчеву помоћ, не би ли будући гастрономски доживљај био потпун, *спаривао фазана и фазанку*. За ту комбинацију знали су још римски патрицији али и кувари цара Хаила Селасија.

– Шта си онолико причао с продавцем – питам ја, будаласти лаик.

– Размењивали смо рецепте – вели Маца и блиста од среће што је набасао на сродну душу.

Да не дужим: следи опис из којег може пуно да се научи.

Очишћена и опрана птица (мада знамо да их може бити више од једне), фазан, ћурка, пиле или лабуд украден из градског врта, залива се белим вином с додатком воде и кува на тихој ватри. Повремено се кашиком скида пена. Скувана птичурина посоли се по жељи а из бујона склони вишак масноће и дода исецкани црни лук.

На реду је справљање грузијског сациви соса који је домаћица-бабушка мазала на црни хлеб и сервирала генералисимусу Стаљину заједно с боцама добро охлађене *перцовке* и *кинзмараулија*.

Основа соса је млевени орах у који се додају исецкани бели лук, коријандер, кајенски бибер, шафран, цимет и, коначно, мало сирћета.

У наставку се у тигањ сипа две трећине бујона и дода припремљена маса, па се то крчка десетак минута. Онда се месо исече на пристојне комаде, успе остатак бујона и све заједно убаци у тигањ, прекрсти вином и искрчка још десет-петнаест минута.

Не морате да будете генералисимус, отац народа, вођа светског пролетаријата или ма шта слично јер и обичан ждироња има право да сазна специјали, тајни додаток.

Истински кулинар-хедонист на крају повлачи потез достојан ренесансног мајстора кичице: у сациви сос улива шољицу сока од нара и запапри га с неколико љутих папричица.

И то би било све! Сад читајте и уживајте док се – свестрани литерарни мајстор – не припремим и не оборурам још неким изненађењем, чудом кухињске или неке друге уметности.

Нема човека, па дакле ни писца, који би сав био из *једног комада*. Колико год, како рече песник, свестан да је у свету вечна само промена – другим речима да је важно ићи у корак али и испредњачити, усвајати новине и још брже их примењивати – понекад сам склон да клонем и одам се сетним размишљањима о минулим лепим временима када је све било некако другачије.

Хајде, оставимо уметност по страни, али нестали су толики стари занати! Више нема, на пример, абација, сарача, вуновлачара, мутавџија, па чак ни оних оштрача ножева и маказа... Прегазило их време, поништио напредак, збрисала ужурбана серијска производња и још журнија потрошња.

Чик, нађи негде старог часовничара, вештака с мајушним шрафцигерима и пинцетама, лупом за једно око и сточићем претрпаном металним дрангулијама! Његов дућан подсећао је на алхемичарску лабораторију у којој се одигравају ритуали доступни само посвећенима.

Обућар који се угнездио сред тржног центра постао је продавац фирмиране обуће и тек узгред се, не баш радо, бави заменом дотрајалих флексица или подлепљивањем попуцалих шавова. Ваљда више ни Кинези не праве комаде унифициране обуће само за леву или десну ногу, мада је то била замисао достојна поштовања! Захваљујући њој штедљиви пешак је дотрајалу ципелу, поготову уколико је она друга у сасвим употребљивом стању, лако могао да замени не излажући се непотребном трошку, куповини новог пара обуће.

Само убрзана производња и још бржа продаја гарантују профит: то правило мора да има на уму и постмодерни произвођач значења, данашњи литерата.

Зна то и мој колега по перу (чуј, перу – ваљда компјутеру!) звани Фуриозо. Зато своја стара сценарија преправља у романе, дневничке забелешке претаче у есеје, интервјуе у драме а поруке с мобилног у стихове... Живимо у добу велике рециклаже, умује Фуриозо: стари папир се претвара у нови, стакло и пластика прерађују, ваљда претапају, конзерве преобраћају у аутомобилски лим а кости и жиле, чувена пупдра, постају *ружичасти шлајм* за пуњење хамбургера... Да би функционисао, и писац мора да буде роб своје робе, лице с ТВ-екрана и билборда, ловац на тираж и успех, то јест славу...

Треба осетити тренутак, саветује ме Фуриозо, *убости* оно право, смрт свих табуа... Знамо да откад је света и века сви само преписују један од другог! Зато не премишљај, скачи наглавце, буди човек свога доба!

Ех, али он не зна да ја имам стратегију и већ предано радим... Из дана у дан нарастају моја будућа сабрана дела на интернету!

И поготову нисам љубитељ онога што се чини јатимице. Делим мисао Маргерит Јурсенар да:

Књижевни покрети и групе могу донети само ветар, и то какав! Ветар крцат шљаком и прашином.

Не заборављам ни ону другу њену поруку:

Кад их је превише у врећи брашна, жишци се међусобно тамане.

Нећу да будем, и нисам жижак принуђен да с Фуриозом и њему сличнима ждерем исто брашно све док се најзад, у конкурентском јаду и несташици идеја, не подухватимо зубима!

Зашто понављам да је литература свемоћна? Врло просто: има је свуд око нас.

Грађа, тематика – звало се то како се жели – буја уоколо као коров. Моје је позвање да тај коров преобратим у ружу, перунику, орхидеју... по потреби и лијандер.

Не потцењујем ученост и начитаност, напутнице до којих долазимо захваљујући другима, поготову претечама.

– Много сам штио – како ми, по старински, извесни песник-аматер откри тајну свог науковања.

Али ако се један Набоков није устезао да своју причу – као да је реч о каквој цртици-узгредици и такорећи ситнурији – скромно наслови *Из живота*, зашто бих ја бежао од нечега што је томе налик?

ПОВОЉНА ПРИЛИКА

– Хоћеш ли да купиш стан у Паризу? Јефтино, скоро цабе! – ђаволасто се смејуљећи припита ме Драгиша, новинар дневног листа који се управо вратио из Француске с професионалног задатка. Тамо је, на извору, прибрирао грађу за репортаже о нашим људима на дуготрајном, често доживотном „привременом раду”.

– Који стан? Какав стан? – зблануо сам се суочен с неочекиваном понудом: читав стан, јефтино, па још у Паризу!

– Не шалим се, кажем најозбиљније – настави Драгиша. – Знам власника, нашег човека из пожаревачког краја. Ако ми не верујеш, купи данашњу новину. Управо сам објавио репортажу о његовом животном путу и раду.

Потом, уз кригле хладног пива, потече причица достојна да буде забележена.

Крупалија Браничевац, возач тешких хладњача диљем Француске и Европе, после више година аргата купио је у париском предграђу солидан станчић, скупио се и из завичаја довео жену и троје недорасле дечице. Тако, обноћ, сви постадоше Парижани.

Али, не лези враже, ништа не бива посве глатко. Возач, гоњен послом, данима друми европским магистралама. Тек повремено наврати до стана, колико да се нахрани, опере и наспава. Жена, домаћица из Петровца на Млави, наравно, не зна ни једну једину француску реч. Оптерећена ситном децом, устрашена од непознатог и великог града, од људи свих фела, белих, црних и жутих, једва некако обави снабдевање. Зато су деца вазда под кључем. Тек повремено, кад крене до најближе продавнице, усуди се да их поведе са собом, сва претрнула од опасности које вребају у париској дунгли.

Код куће се, опет, носи с новом невољом. Деца, затворена у четири зида, брзо одрастају и јачају. Почињу да скачу по намештају, циче, плачу, нижу несташлуке. Колико год их умиривала зна да ће се, безмало сваког другог или трећег дана, на њеним вратима појавити господин или госпођа што живе тик испод њих, на доњем спрату, приправни да јој нешто љутито, упркос непознавању француског довољно јасно, по ко зна који пут приговоре.

Том њој већ добро познатом средовечном брачном пару очито смета дечија бука. Делећи речи на слоге они се све јаросније буне и готово да нешто прете. Ето нове невоље и разлога за страх! Туђина је то, никога да му се изјаш, да с тобом подели свакодневне муке.

Домаћица нестрпљиво ишчекује сваки супругов долазак с вишедневних возачких тура. Док он прегладнело гута на брзу руку спремљено јело које, извесно, нема онај домаћи укус на који су навикли, она, стојећи крај њега и дворечи га, прича о својим сусретима с непријатним комшијама.

Дозлогрди то, најзад, њеном човеку.

– Пустите ме сад, хоћу да се наспавам! – забрунда. – Колико сутра ујутру идем до њих, да им мајку мајчину француску...

Задесило се, међутим, да се утруђени домаћин сутрадан успавао. Док је још разгађен хркао у блаженом сну танкоћудне комшије су пораниле, уселе у свој *рено* и кренуле коловозом. Истога часа продавци из оближњих киоска, цвећари, чак и момци који су дотад пословали око бриоша и кроасана потегли су пуцаљке свих врста – глокове, магнуме, аутомате – и, без речи упозорења, осули брзу паљбу по брачном пару у *реноу* металик боје.

Госпођа је преживела овај напад француске полиције али је постала доживотни богаљ док је господин остао на месту мртав. Главом са које је спала уметнички обликована плава власуља клонуо је на волан сав надевен куршумима најразличитијих калибара. Био је то лично Жак Месрин, државни непријатељ број један, дрски и оштроумни бегунац из најчуванијих француских затвора, јавности познат по духовитим писмима којима је, годинама, завитлавао париске префекте.

Када је наш спавач сазнао шта се подигајало током његове трудбеничке нирване обузео га је паничан страх: коме је он то, рачунајући и на своју снагу, био приправан да прочита лекцију? Зато је напречац одлучио да брже-боље, пошто-пото, прода стан, и да с породицом бежи из тог краја.

– Зашто, мој Драгиша? – с неразумевањем сам припитао ошамућен бурном сторијом.

– Зато што добро зна да ће зграда још годинама бити под паском не би ли полиција увребала какав додатни траг, уловила неког неопрезног јатака или запленила опознелу шифровану пошту – објасни Драгиша. – Сад размисли, па се одлучи! Ако си озбиљан купац, имаш моју препоруку!

Онај *бубарус*, уколико чита текстове које ширим из дана у дан, никако да се огласи. Изгледа да сам га, начас преузевши његов идентитет, збунио и начисто ућуткао.

Време је за још једну међународну причу знамените *Доре Агостини*.

CAPRICCIO

Минуле су деценије али се тога јако добро сећам.

После успелог састанка ПЕН клуба домаћини су у Букурешту, у палати писаца, организовали свечани ручак.

Столњаци су блистали од белине, есцајг је био од сребра или макар посребрен. Мени је био изузетан а марљиви келнери дискретно су послуживали и непрестано доливали племенити мурфатлар.

Постарији господин с профилом који као да је скинут са древне кованице својски се трудио да забави скуп непрестано прелазећи с једног на други језик. Тај човек није говорио већ напросто жуборио пленећи однегованом, нимало афектираном дикцијом.

Нисам одолела већ га гласно похвалих, на шта један од домаћина истиха објасни да ту нема никаквог чуда: господин професор је у младости годинама био први спикер државног радија.

Углађени козер, негдањи спикер, у том часу је започео с казивањем духовите историјске анегдоте која је привукла општу пажњу.

Приповедао је о добу Наполеонових ратова и о томе како је француски цар, открајајући парче по парче европских држава и државица, наумио да тадашњу Румунију отргне од хабсбуршког трона. Мобилисао је сељаке из Буковине, оденуо их и наоружао, да би их, у маршу, повео против старих господара. Предводили су их француски официри који су настојали да их, у ходу, науче речима *Марселезе*. Том будницом позивали су сељаке да крену у славу, напред за част отаџбине, носећи своје оружје, *les armes*.

Мобилисани сељаци поскакивали су и трупкали невешто упињући се да ухвате корак и испрате ритам победоносне песме. Трудиле су се да понове макар поједине речи, запетљавали се, све док се, на крају, позив на оружје, *les armes*, није претворио у некакво зазивање *сарме*... Отприлике: *кренули смо сарму да сечемо*.

Бравурино испричана, језичким каламбуром зачињена причица насмеја госте и домаћине – биће да су је и неки од потоњих по први пут чули – али ја не издржах, истрчах се с упадицом:

– Али убрзо су главе свеједно прштале као сарме, зар не?

Звечкање чаша и наздрављање учинише, међутим, да се нико није обазро на мој мали испад. Или су се, на челу с великим козером, начинили као да га нису ни чули. Господин професор је, уосталом, већ настављао свој солилоквиј...

Брзоплети читалац могао би да закључи како сам, попут неког ренесансног сликара, вичан да лако варирам мотиве и обрасце – једном као Елизабет Риш, други пут као Дора Агостини, размажена припадница светског интелектуалног џет-сета. Дама која о свему има мишљење: о арапском пролећу, хомофобији у Русији, рату у Сирији и Авганистану...

Понекад помишљам како би било занимљиво да је представим налик женственој верзији Бернара-Анри Левија, али то је „врх кромпир“. Бојим се, замерићу се свим заговорницима политичке коректности. Будући светски писац мора да води рачуна и о таквим нијансама... Коректност, имај то увек на уму, пријатељу!

Оно што мислим и до чега држим спада у личне белешке. За праве литеарне списе користићу дупли стандард! Данас се тако ради!

Малопређашње ускрснуће Доре Агостини, ма колико било скромно, поштено ме намучило. Ево, већ је недоба, послепоноћни час, а мене мори несаница. Од досаде, и да бих умртвио чула, засео сам спрам телевизора и с управљачем у руци започео да мењам канале. Када сасвим отупим, ваљда ћу најзад моћи да легнем и заспим, макар се ујутру пробудио благо главоболан и отежалих удова.

Док шетам по програмима по ко зна који пут се осведочујем да је електронски простор затрпан холивудским смећем: Амери, све уредно подшишани, одлучни момци, и даље жестоко пате сејући по Вијетнаму напалм, а затим та епопеја, све у истом, химеричном времену слике, прераста у гањање Бин Ладена и чупање Садама из јаме у којој се крио... Не мањка ни јурњава по Менхетну за српским зликовцима који су – наоружани мини атомском бомбом купљеном од руске мафије – кренули да сруше Кип слободе не би ли осветили своје погинуле и Америма натурили православну теократију...

И тако редом, глупаво и бљутаво.

Најзад сам, после прилично времена, налутао на нешто заиста занимљиво. Била је то сторија о скоријим збивањима у краљевини Непал и ривалству између владајуће династије Шах и свемоћног клана Рана.

Бирендра, Махендра, сплетке и обрачуни, борба за превласт...

Егзотична прича закупила је моју пажњу али сам у тренутку ипак схватио да је кроз просторију нешто оштро зазвндало. Одлепио сам поглед од екрана и горе, под плафоном, уочио повелику осу. Махнуо сам руком ка њој а она је начинила још два-три круга и потом, нагло како се и појавила, нестала из мог видокруга, негде се притајила.

Угасио сам телевизор и, наоружан папучом, кренуо у потрагу. Сада сам ја кружио по просторији али осе нигде није било. Просто да човек помисли да је њена појава пука халуцинација, хир мојих заморених и отупелих чула.

Одустао сам од даљег трагања, упалио телевизор и поново се удубио у трагичну историју непалских владара. Засео сам и даље мотрио призоре драматичних немира у планинском краљевству: каменице су летеле, пуцале главе, протрчавали полицајци наоружани дугим батинама...

Оса, на коју сам заборавио, изненада се опет појавила.

Облетела је лустер зујећи и као какав пројектил – овога пута сам то добро видео – стрелимице се стушила и прикрила иза густо поређаних књига на полици моје библиотеке.

Угасио сам сијалицу и оставио да просторију осветљава само трепераво светло телевизијског екрана. С папучом поново у руци наумио сам да игру боја на екрану, ту замену за кућно огњиште, искористим као мамац.

Узалуд, лукави инсект се није помолио из папирне јазбине.

Више ништа нисам могао да учиним; угасио сам телевизор и коначно се отпратио на починак.

Сад, накнадно, помишљах како би од тог ништавног доживљаја неко од песника у моди могао да изатка читаву поему. Описао би осу, опевао њене хировите појаве, а скровиште међу књигама дало би повода за читав низ интелектуалних асоцијација и операција... Тако би налет једне осе у недоба постао прворазредна постмодерна чињеница.

Ах, Непал, ах, Катманду! Како то само звучи!

А ја нисам стигао ни до Индије...

Нисам, а као да јесам, јер је уместо мене, трагајући очито за новим надањућима, у Индији боравила позната нам *Елизабет Руш*.

Мада шкрто, држим да је занимљиво њено мало сведочанство о новостеченом искуству:

ГОА

Индија, запљуснута океаном, и сама је океан: људи, језика, вера, обичаја. Онај ко би покушао – не да све то опише већ само да попише – унапред је изгубио битку. Или би требало да наниже томове и томове, безмало читаву библиотеку путописа, студија и романа налик филмовима боливудске филмске продукције који су душевна храна многих у тој огромној земљи.

Пита се за чиме ли је у Индији трагао Гинтер Грас суочен с недогледним људством Азије? До неког откровења је дошао будући да шокиран, пророчки објављује 1980. сазнање како *Немци изумиру*. Долази време неких других народа...

Признајем, ипак, да је на мене највећи утисак оставила Гоа, бивши португалски крајичак Индије. Несхватљиво сиромаштво а људи срећни, и насмејани! Тамо, за шаку ситниша, можеш да изнајмиш слугу, момчића или напупелу двојчицу, па са њима онда чиниш шта год пожелиш...

Изгледа да Грас, бркати будући нобеловац, није имао таква искуства. Ја их обзнањујем фасцинирана: навикли смо да је материјално обиље залог људске среће, док тамо, рецимо у градићу који неки зову Панцим а други само Панци, схваташ колико је тај осећај различит од свега нама блиског и објашњивог.

Тако Елизабет, а сада ја о странцима и домороцима...

Пред гостима из белог света, поготову ако су писци, ваља се добро показати. Прилика је то за упознавање, контакте, можда неку сарадњу... Треба оставити утисак, представити нашу традицију и културу, о гостољубљу и проводу да не говоримо.

Ко зна шта све из таквих згода може да се испили?

Има ту, по правилу, и празног хода, досадних понављања, дангубних ритуалних ситуација. Ето барем једног битно разлога зашто сам се од таквих окупљања уклонио, готово престао да у њима учествујем.

Помешана, противуречна осећања која ми изазивају, све до одбојности, нелагоде и жеље да се, уместо на *том и том*, обрем на неком безбедно пустом месту објашњава наредна прича о Протомајстору и његовим ученицима.

У ГОСТИМА КОД ПРОТОМАЈСТОРА

Кад је невелика група страних писаца пристигла у пратњи домаћина у идилични сеоски крајолик најпре је угледала сам атеље, некадашњу школу с приземљем озиданим каменом и на њега насађеним пространим спратом. Тек што су мало обиграли око ње гости су усмерени ка помоћној дворишној зградици и упућени да пред њом заузму узоран ред. Један по један прекорачивали су праг и ступали у замрачену просторију у којој им је Протомајстор лично, аутор читавог низа грандиозних споменика, вешто рукујући пројектором приказао слајдове, једну малу антологију својих остварења.

По изласку на видело гостима је следовала награда: чашица ракије коју је на лицу места, из дудовог буренцета, тачио средовечни мештанин, ваљда неки комшија.

Неспретно и помало инадијски покушах да пореметим зацртани протокол. Приступио сам право к буренцету али ме је пријашко точилац испруженом руком намах отпратио натраг, у ред. Прво напајање духом, потом ракијом – злобњикаво сам загунђао.

Убрзо смо се, с чашицама у рукама, низ травнато двориште запутили ка старом амбару пред којим су, готово га заклонивши, протомајсторови студенти разапели огроман платнени пано.

Намазани јаким бојама по рукама и лицима, уз хаотично бубњање, млади људи су најпре пред гостима грундирали платно а онда почели да по њему шарају без икаквог плана и реда. По платну су ницале високе куле најразличитијих облика, неке устремљене попут свемирских ракета, друге налик на древне бастione, а следили су закошени стаклени кровови, лоптасте куполе, у свим правцима изукрштани моћни зидови, истурена прочеља, стубови, архиволте, тимпанони и назубљене терасе... На крају је визију утопијског града оплела бујна, прашумска вегетација кроз коју су се протињали баобаби, палме и џиновски кактуси – све сплетено густим мржама лијана.

На слици – уколико је то била слика – није било ни трага људи или звери; ваљда су изостављени како не би реметили тај транс неспутане маште.

Када је цртеж докрајчен ученици су у кофама хитро размутили боје и, помало прскајући једни друге, кренули да их набацују по платну. *Civitas solis* је под наносима боја изгубио првобитну оштрину и почео да личи на Атлантиду, потопљени град.

Кад понестаде боја момци и девојке изнова распалише по бубњевима и почеше да поскакују као по ужареном угљевљу.

– Подигли су своју насеобину, град будућности, и сада се срећно племе опушта и одаје слављу – објасни Протомајстор.

Писци пристигли са разних страна су уљудно климали главама, чаврљали међусобно, а потом по прилици најстарији, проћелави пуначки господин свечано и ауторитативно изрече малу беседу. Захвалан је, изјави, што му се пружила прилика да се увери у блискост наших култура и традиција. Поготову га радује што и у нашим народним плесовима распознаје доста заједничког...

Било је јасно да је представа окончана; ишчекујући превоз гости су се распршили по некадашњем сеоском имању. Ослушкујући одакле се сад разлиже бука – поуздан знак где је нови центар збивања – одшетао сам и пригвирио у приземље главне зграде.

Ту сам се суочио с новим преображајем: племе Протомајсторових даровитих ученика на брзу руку се пресвукло, неколицина је дохватила електричне гитаре, укључили су моћно озвучење и кренула је дивља журка. Од прилично обеућеног или надуваног момка сазнах да је ова опрема Протомајсторов поклон младим генијалцима, награда за успело окончану школску годину. Сад ће кренути на летовање, од хотела до хотела. Лова има само да капље!

Гоњен истинољубљем колико надахнут и Протомајсторовом ракијом искорачих на средину просторије, дрекнух да сместа престану с дивљом свирком и заустих да арлаукнем опору истину о њиховој заблуделости: недомишљено је, смућено све што сте нам данас показали! У истом трену, читајући моју намеру, свеприсутни Протомајстор ме зграби за руку и изгура кроз вратнице уз силовит крик:

– Немој да ми квариш омладину!

ПОРОДИЧНИ МУЗЕЈ

Драган Лакићевић

МУЗЕЈ НА НАШЕМ ИМАЊУ У МОРАЧИ

1.

Испред куће највећи орах –
наднео се као стриц.
Кора му као умивено лице,
има и очи – тамо где су му одсечене гране.

Давао је крупне плодове.
Посејани и пресађивани, нигде нису рађали као ту.
Имао је девет спратова,
и десети – небо.

Одавно је нестало,
а ми смо још у његовој сенци.
Наше мисли пењу се уз његове гране,
и још су у висинама.

Он кућу чува, и кад га нема.

Чекаће нас на истом месту,
и кад више не будемо могли да му
дођемо.

Ту сада стоји велика липа,
блага као тетка,
али, уместо ње, ми видимо онај орах –
нико се ту не може заменити.

2.

Мало даље – зуква,
велика двокрака јабука дивљака,
под њом сров малих попадалих
плодова.
Нико их никад није покупио.

И прасадима смо кували питоме
воћке,

(од јабука замирише сланина –

причао је казивар велики Момир
Војводић).

Под њом седимо добра Спасенија и ја,
кад хоће да ме нахрани...
Дрвета нема
а ја још имам четири године.

Држала се док одрастемо –
отишла је за Спасенијом
на неко гробље старих искусних
стабала
која су нам најближи род.

3.

Ту је и она шљива
што никад није родила.
Држала је конопац за сушење рубља.

Преко ње *ленга* – дуга хрстова
младица,
да се на њој проветре простирке и
аљине;
све оно у чему се спава и сања
износимо из мрака на светлост.

Ту шљиву сам, као младић, хтео да
посечем,
машио се снаге и секире,
што да је не посечем кад не рађа!
(Млад човек лако укида, поготово
оно што не треба.)
Не, никако – викну тетка.
Али, она не рађа – каже младић.
И не треба да рађа – друге нека
рађају,
Једна и треба да не рађа.

Пала је сама,
кад су нестале оне које рађају –
свиснула је од туге за њима.
И то нико није приметио.

4.

Ено је, трешња црница, гркача,
наврх брега, стасита,
као баба Велика кад је доведена –
невеста,
дивљака, а цвета и после своје смрти.
Гране су њене као стотину руку.
Чинило се, да светли над целим
светом,
види се из Роваца, из авиона, из
свемира.

Новогодишња јелка!
Најлепше је оно што нико не сади
па нема права ни да га посече.
Она сазри за један дан
и нахрани нас једном у животу
и то се не заборавља.

5.

Јабука илињача
на пољаници игре и самоће –
све о мени зна, само што не прича.

На истом стаблу два калема –
једна руди по Илину дне,
друга је кожара – сазри у касну
јесен.

Она нема предаха од цветања и
зрења.
Под њом, сам са собом, прича
издвојени дечак.

Под њом, будни сањамо
на поњави пространој као Косово,
гледамо на пут којим, неко дође –
неко оде,
неко с коњем, неко с песмом, неко
с бригом.
Тим путем заувек одлазимо
кад се заувек вратимо.

6.

Мурва изнад лозе и куће,
извила се као девојка –
рађа рано, док чекамо петроваче –
о рано летње воће пуно шећерног
сока –
отимамо се с мравима и птицама.

Беду Радисаву накупимо у капу,
а сестра се вине уврх крошње –
Испела се на мурву, к'о Сјола
Томичина!

Достојна дивљења и презрења:
на почетку вољена,
на крају одбачена.

Једино ту смо изнад куће.
Јер изнад куће је небо –
тамо се још нисмо запутили.

7.

У низу јабука поврх њиве –
све их је деда пре рата садио –
необичне старе сорте, каквих
одавно нема,
једна, с плодовима који су црвени
изнутра,
као да плод јабуке има свој крвоток.
Слатка и кисела у исти мах.
Никад нисмо уверили друге
да тако нешто постоји.
Завичај у причи личи на бајку,
у бајку се не сумња.
Кад је неко види,
помисли, да смо ипак дошли
из посебне земље која се само зове
Морача,
а у ствари је изван света.
Њих највише воли сестра –
ко воли, томе и припада.

8.

Орах, испод пута, на бријегу,
има своју затаванак-позорницу,
с краковима погодним за пењање –
свако на својој грани и висини:
доле најмлађи, горе најстарији –
као породично стабло.
Сваке године, на вишу грану.
Одатле видимо иза планина у
даљини,
а пропевамо чим се испењемо.
Свако је на својој грани
урежао своје име –
да му нешто на њој остане заувек.

9.

Ниже куће била је крушка
медница –
плодови зелени и опори,
а кад стану и угњију,
изнутра потамне и засветлуцају,
као мед.

Оборио ју је снег
(боље њу него кућу)
али њена сенка остаде да траје.
Стабла нема,
а пролазник се често сагне:
да није остао који плод, после
педесет година.

Пола века доцније,
у једној башти у Скандинавији,
просуло се по ливади, на северу
света
нешто налик морачким воћкама.
Кад тамо – медница
с плодовима истим, утњилим
као они подно наше куће,
који још расту у сенци.

Јесам ли ја дошао за њом
или она за мном –
сачувана као у музеју живота?

10.

За ту крушку нико није знао
док једне године не дође, из
Берана, баба Велика
и упита: „Има ли која на оној мојој
златки –
те ју је из Пећи донио покојни
Мијат
кад је походио браћу у Добруши?
Била је прутити. А кад роди,
к'о да се упале свијеће у гори...
Ено је поврх лазине,

с горње стране зидине,
ђе нам је, некад, била кућа.”

Нађох је. Жуте се крушке као
лампе –
дуго стоје, ишчекају нове
догодине...

Следећег лета, одем да је обиђем –
ње нема.
Питам оца – он за њу не зна.
„Можда је била, али сам
заборавио.”

На теткину сахрану, дође из
Берана стриц Душан,
син бабе Велике.
Упитах га зна ли за крушку
пећанку.

„Звали смо је златка,
могла је на атули сву зиму,
а носили су је бонима за понуде...”

Одем да је потражим. Зидине нема,
лазина зарасла –
све освојила гора.
Загазим, кад тамо –
синуле златке у шишљаку,
горе као свеће из Патријаршије.

Сад нема ни Душана ни Велике.
А неко мора доћи да нам помогне
да нађемо свету крушку
за коју не може свако знати.

ГОВЕДАР ПА ЦАР

роман у 24 приче о истинитим људима и догађајима

Јован С. Митровић

1.

Магура је почела да гори када се родило чудо од детета

Уместо мајчиног млека пије воду са неба. Уместо да хода по земљи лети као птица. Разговара са животињама. Што год да ради, разликује се од својих вршњака. Мојре му прорекоше да ће бити цар. Једнога дана све ћеш то ти бити мој Арми! Ја ти обећавам!

Некада давно, када се Римска Империја простирала све до Moesia Superiore, само 250 и неке године од рођења Христа и 150 година од како је овим крајевима прошла силна војска цара Трајана, кога су легионари носили у златној столици, изненада је упаљена ватра. Људи су говорили да то Mons Sacer – Света Магура гори ради опомене. Да је то са неба на брдо пала нека звезда, или неко хоће ватром да влада – ходајући без ногу, пливајући без воде, дишући без ваздуха. Да то можда из земље бауља нечија душа. Било је и мишљења да је то пламени огањ у сувим дрвима, који хоће да уђе у тело са побеснелом душом, или да је римски Император означио и осветлио своје границе – колонате, које је поставио силни Аурелијан. Или је то неко од дивљих Хуна запалио да се види са оне стране Империје. Запаљено је поред колибе и земунице, да се на далеко, чак преко Велике реке видело, како би сви сазнали, да је огњена варварка Ромула, у породици говедара Арментаријуса, родила сина. Дадоше му име Максима Армента Млађи, да на оца буде брз и вешт у чувању говеда, превртљив у послу и обожаван код жена. Али мојре, ведогоње, суђенице и рођице рекоше да ће бити мудар на мајку и да ће се звати Гај! Због лепоте мојре су га све заволеле и не могаше да се одлуче чији ће бити, прорекоше му да ће остати вечити ратник и господар целе Васељене, да никада неће пропасти. Треба само овде да направи царски град и да заложи своју главу! Мојре, ведогоње, суђенице и рођице поручише и ово, а да то нико није ни чуо: „Када се споје небо и земља, када се у темеље уграде кости свих Магурана, урадиће нешто велико. Када се одрекне свега што му је драго и када одсече оно што му је најдуже, када камен редом прохода, биће вечит!” Ово пророчанство нико није чуо, нити би неко у то поверовао; „Једино треба веровати боговима!”, говорили су показујући на небо, па на Магуру.

Није прошло много времена, а сви су приметили да се у породици говедара нешто чудно дешава. Да мутава Ромула нема млеко за дете, које ће ускоро можда и умрети. Али, нико није ни запазио да је то необично дете започело свој буран живот и да је брзо расло као лептирић, који лети с цвета на цвет и да је, чак, пило млеко са неба. Да је на Светој Магури пламен све мањи, а време у Мезији тмурније. Живот Арментаријусових се променио из корена. Ромула није више онако лепа и весела, хитра, зачарано мудра и раздрагана. Коса јој је све ређа и тамнија, зуби поиспадали. Кућа запуштенија, мајку Огу више не гледа, ретко излази из обора, заборавља да једе. Као да је полудела после порођаја. Све што треба (воду, дрва, жито, купус) Максима Арменто Млађи у два скока донесе, певушећи. И поново се враћао уз мајкин скут да гледа право у њене очи. Отац Арментаријус је све незадовољнији, спор и ороноу. Не отимају се више друге Варварке за њега. За све је забринут, а не зна зашто? Има све што жели... Не игра се са Арментом, не заговара више бака Огу и не интересује га ништа око обора и стоке, корача тек да се креће као да је у неком бунилу. Као да је одједном обнезнао. Не путује много и не прича о свом послу са другима, не тргује, нити о томе разговара. Не облачи свечане *sunthese* и не иде на коцку у мрачне, смрдљиве и опасне биртије. Није више пророк и не жели о будућности да прича, да је са другима сања. Не посећује комшије, нити одлази на Шиљату планину. Као да се боји људи и своје сенке. На сваки шум се окрене, а на фијук ветра задрхти. И сам не зна какав је то чудак постао и да ли је он то заиста онај силни Арментаријус. Не гледа више у зрневље пасуља, бундеве, сунцокрета, грашка, у сузне очи, у узиране и веселе трепавице: „Које зрно падне на страну, неће корен да има. Да моли Бага, бога жита, створитеља и даваоца хране, да буде милостив према свима. Ко попусти – има срце и добија два пута више!” Не броји жишке из угаслог жара, не уме много да памти, али на завршни број оставља дебљу црту, да јој се врати, ако се збуди, или нема ништа лепо да каже.

„Кад последња засветли, добро ће се десити, ако у небо полети, а зло када на замљу падне. Ватра је симбол оца неба. То је радост домаћег огњишта на земљи. Када нова жишка засија, чека је мајка земља да је утеши, а са неба се јаве громови као радост муња. Где највише засветли, тамо је пут и ту треба поћи.”

Не гледа у небо и сунце кроз три прста спојена. По предању прадеде, снажног Дагона и оно што и његов прапрадед Дивљи Ветар Валхон поручују: „Ово је света земља. Где год стане, има небеског праха, брани га вода, онако како се брани мајка! Кап воде је симбол велике мајке. Где год кап падне, као највећа бура, долази плодност. То је извор живота и обавеза да је поштују за оне који преживе рађање.” Не једе више живо месо, нити глође говедину, све док кроз кост не уочи неки знак, или поруку. Не гњечи земљу све док из ње не потекну капи воде. Не умаче шаку у воду и не броји капи да их именује. „Када задња излети из шестог прста, онда ће добро бити и она је за њега добра, на чије је име пала.” Не призива душе мртвих кроз лесников прут, да живе уплаши. Не жваће црмуш и друге сочне травке. Не спава на коњу, да

брже стигне до циља. Није више онако превртљив, и не носи кесу са солидусима. Не купа се, твор је који хода усправно. Плашљив је и неповерљив. Обори су му већ одавно полупразни, све је мање стоке. За нервозне људе је говорио: „Отровне животиње имају отров, а људи имају бес!” А овима који га не слушају и не говори лек. Змије около земунице гмижу, нико их не дира, а боје се људи. Њиве су необрађене, а около летина трули. Никада није гладан, а стално нешто жваће и воду пије. Као нешто да очекује, а шта – ни сам не зна. Или не сме ником да каже истину! Не залази више у село, као да је подивљао. Само се од мача не одваја, стално њиме витла. Као да сече маглу на кришке, или да се од неког брани. Још док је био готово дечак, Арментаријус је све ово што је рекао знао и урадио, зато се сада и боји за Максима Армента Млађег, као да се боји себе: „Оно што сам рекао, све се збило и збиће се, зато се бојим свега, а највише за Максима Армента Млађег! Он ће уз Велику реку отићи у свет, а душа коју река носи остаће му уз овај белутак, Ромуло моја лепа! Ово ће све отићи у пламен!”, говорио је ово Арментаријус својој жени, гледајући је како жалосно копни и нестаје испред његових очију.

Једино Максима Арменто Млађи напредује брзо. Колико брзо трчи, тако и расте. Разликује се од својих вршњака по стасу и лепоти. Напреднији је, расте као топола, шири се и буја као врба. Плива по реци као дворепица риба и личи на њу. Брз је као ветар који све испред себе ломи. Кад коња јаше, огроман облак прашине диже. Стојећи на леђима коња, развлачи стрелу преко тридесет и два педља ширине. Када неће да говори, данима ћути као глином залепљен. Када грми, са облацима се надвикује. Пије воду директно са неба. Једе гуштере, скакавце, лептире, траву, лишће. Спава мало, али брзо. Од свих вршњака запишава даље у реку. Пева као сојка, мрмори, мијауче, шушти, рже, пишти, цвили и јауче као рањена звер. Види као соко, само што не лети, а и то ће кад мало ојача. Већ сада најтежи камен преко реке баца. Птице у лету погађа, јаја им из утробе извлачи. Трка се са дивљим зверима. Разговара са ветром и животињама, ретко са људима. Љуби се са змијама, које му умало нос не откинуше. Овце, козе, краве, када су поред њега брзо се напасу и када му се хоће и мушкост надигне, све између ноге ставља. Мирише на траву, а посебно на оман и дебелицу, што му дају посебну бистрину разума. Очи су му дубље од неба. Скаче у облаке, на највишу тополу и најудаљенију врбу. Прескаче црну реку Тимокус у један скок. Из бунара излеће као птица. Из цуга попије каленицу козјег млека. Парче хлеба, као две песнице, прогута у један залагај. Последње парче остави на страну за свог најбољег друга. Због тога су други његови вршњаци избегавали да се са њим играју.

Комшије из оближњих земуница ретко су долазиле у посету, нити су куповале од Арментаријуса краве, овце, волове, рибу, со, пшеницу, купус, грнчарију, текстил и дрва. Чудили су се како да од оваквог силног говедара испадне чудно дете, као да није његово, но од бога дато! Више нису желели да им он буде заповедник у селу, нити су од њега тражили савете. Бојали су се чудног Максима Армента Млађег говедара и његовог Страдоса Средаријуса. Иако није показивао ни трунку зла ни према коме, већ је био само велики чулак; сви су бежали од њега, чак и говеда. Желео је са оцем да о свему томе разговара, да му покаже све те чудне промене које се код њега

дешавају за дан; да му каже како је Страдос Средаријус добар, поштен и вредан младић, а не роб. Хтео је да каже да му је Страдос чистио цалигуле увече, када се враћао кући уморан, да никада ни за живу главу није хтео да ода где стари Арментаријус ноћу одлази. И какву је то кожу са ликом римског Императора нашао његов друг. Док му се тело грчило од болова, док су га црни легионари тукли, са ужасом на лицу, говорио је певајућим гласом: „Удрите, удритеее, удритеее, али ме не болиии! Ни бол у мом срцу не може већи бити! Ни реч нећете извући од мене, ако ја то не желим! Ви не постојите за мене! Постоји само један будући магурски цар! Живео Максима Арменто Млађи! Живео магурански и римски цар!“. На све ово Магурани су га шутирали, плували, ругали му се.

Осим Страдоса и оца Арментаријуса, Максима никог мушког није имао да се повери и изјада. Зато је сваке вечери одлазио поред главног пута да сачека оца и да му све исприча ко је шта урадио и говорио о њему и какве он има проблеме. Желео је да му каже шта му се све дешава, о чему машта, шта жели да буде када порасте. Али, оца је све ређе виђао, па су зато и остале његове дилеме, које му задају бриге: „Зашто је код њега мушкост тако велика, а мокраћа није жута, него дође плава, као небо и бистра, као кишница, у односу на његове вршњаке, који имају дрдоњке, а измокрина им је жута и мутна? Зашто има по шест прстију на обе руке и ноге, а нокти су му као трепавице и чини му се да има крила уместо шака, па зато може и да лети? Зашто и сада, понекад, оде код мајке да се добро насиса млека?! Зашто чује како птице, змије и краве не певају, шиште, муче, него лепо разговарају, њиховим језиком? Зашто види рупе на месецу, када је онолико далеко. Види се као да је мали, а ноћу силно сја? Зашто га само у сну посећују неке чудне крезубе жене, са разрогаченим очима и огромним тросисатим грудима?“ Својим танким прстима, никада их није могао избројати. Дугим ноктима режу прво њега, па облаке на кришке одвајају и стрмоглављују се у бездан. И он не зна како да одатле изађе!? Он осети како му нестаје сваки део тела и негде лебди, или увлачи прсте у нешто влажно и топло. Када се тросисате крезубе жене уморе, облаке трепавицама крпе, а њега плувачком саставе и поново врате, као што је и био. Али сада као да има два тела, јачи је, крупнији и никада није приметио да му је мушкост све дужа. Онда настаје тишина, кроз коју пролази само време. Не осећа своје тело, него мисли да је то неко поред њега и лишен је сваке чулности живота, па му се учини да то он спава, а онај Други будан је поред њега и то они заједно живе у сну и јави!? Уместо да спава, онај Други је и даље будан, попреко га гледа и гурка малим прстом да настави безбедно са сном. Тако одлази негде далеко, као хоће да се сакрије у миришљаву, чудну земљу. И тамо није сам. На улазу стоје, ситни камени људи, а он чује овације: „Живео Цезар! Живео цар! Живео!“

Ту су и мојре тросисате крезубе жене које га немо посматрају и показују му своје огромне груди. Он настави да из сваке сисе халапљиво извлачи плаву густу течност. Од те силине умало се не угуши, или је то неко хтео да га угуши. Тек када га онај Други уштину, он застаде и осети да је потпуно мокар и сам. Окрену се на другу страну и настави да буљи у празнину.

У зору, онако сањив, хтеде да пође, али осети поново да га онај Други вуче за уши и он чу шта му мојре крезубе тросисате жене рекоше: „Остани још мало са нама, срећан и вечан да будеш, ми смо те створиле! Где год мрднеш, међу ватром и водом бићеш, али увек уз нас!”

Арменто, корача споро, још сањив, ћути, а чује како се онај Други буди и разговетно шапуће са разрогаченим очима: „То не могу учинити, јер би и поред моје среће, родитељи бринули за мене! Са ватром и водом знам ја како ћу и шта ћу! Али, брину ме мојре и водогоње! У њих, у њих, тако, у воду, у ватру!”

Тада му Мојре тросисате крезубе жене рекоше: „Гледај, слушај памти и за навек, изабери, чији ћеш цар бити, а ти ћеш увек бити само наш!”

Онда се, из оног амбиса, отвори пролаз чији се крај ни почетак није видео. Прођоше прво нека створења, чије ликове није могао да протумачи нити сазна. Потом се појавише чудне птице, змије, рибе. У највећем галопу појавише се јахачи који носе знојне коње. Неки стрелци развлаче иглице које улећу у њихова тела. И сваки део тела поставише понаособ на земљу. Које год месо поскочи, они стрелу, па у њега. Шакачи се ударају преко лица, по читавом телу. Рвачи сами себе обарају, затежу вратове, ломе руке. Рупари, отварају себи ране и нешто траже. Појавише се ситни императори, гладијатори. Долетоше птице без перја и крила. Надође река без воде, кроз чије се корито ваља жути песак. И на крају, појавише се витке девојке-суђенице, ведогоње, задухићи, рођенице. Преплануле у лицу, свака од њих по једну мошкост у устима држи, док им се пена развалачила до земље. Ређале су се сатима смрдљиве ханите, румених лица, светлих очију, стегнуте од паса до грла, распасане до пола и неке голе, са косом до земље, и рашчепљеним ногама. Зенице му се испунише пољским цвећем, високим тополама и врбацама. Напунише му се ноздрве неким чудним мирисима, а он ни да се помери, нити удахне ваздух. Све је то протицало поред њега, или кроз њега, а он ни да мрдне. Као трептај ока све нестаде, у један трен, нестаде кроз зеницу. Онај други поче да савија прсте, што је био знак да више нема места за све, премало је око за толико људи. Зато рече: „Треба изабрати и одлучити се за најлепшу. У било ком облику најбоље је избацити сву текућину из себе!”

Арменто буљи укоченим очима и поче да фркће носом као да жели да ухвати нешто, или одува неки смрад који је долазио из његове мокраће. Поче и да убрзано маше рукама, као да се брани, или нешто да одбрани и дохвати у лету. Она најлепша мојра, тросисата крезуба жена скочи поред њега и ухвати га за мушкост, па врисну: „Колики ти јеее, боже!!!”

Арменто постиђено спусти огромне шаке међу ноге, али се не одбрани. Онај други га уштину за руке и трже их. Мојре се, зачас окупише око његове мушкости и почеше га развлачити, уз вриску, свака на своју страну: „К’о моје две шаке! Уууу!!!” А он ни да јаукне, као да га нема. Трпи, нестаје парче по парче, губи се у нигдину. Загледа се у танак врат и прекрасне модре очи, прекривене плавим чуперком, тако да није ни приметио када га је заскочила најлепша мојра тросисата крезуба жена. Закачила се за његово тело, попут борове иглице. Поче да трепери као млади, зелени чичак, и остаде да виси дуго. Арменто хтеде да клекне, да се боље намести, или да је откачи, али се

онај боров трн све више забијао. Остаде полусавијен и занеме од чуда, јер она више није била поред њега, него у његовим очима. Осећао је како га боли треперење зеница. Осетио је њен неподношљиви задах, опипао лепљиву текућину, али трепавице се нису заустављале, биле су му тешке од сна, или од померања. Онај Други штима га и даље што је значило: „Погледај боље, остао је само њен прилепљени златни лик!”

Арментове зенице се брзо раширише, док трепавицама замахује, као да жели да чичак откачи, или да потврди да она више није ту. А она је била тик уз њега. Имала је све златно. И коса јој је од злата, и крезуби зуби су јој златни и шиљати нокти, само ребра су кошчата, а да их је могао видети и она би сигурно златна била. Утроба јој је ужарена од злата. Имала је и златан мач, испод пазуха, као да је желела да га извади и започне борбу. Иступи прва и поче да се врпољи показујући своју моћ. Лупну шакама и камени људи почеше да вичу: „Живела царицааа! Смрт царууу! Живела царица!”

Она диже руку са златним гладијусом али је заустави, јер је осетила како Арментово тело дрхти као танки прут и увија се до земље као највећа топола. Онај Други осети хладноћу преко целог врата и поче да га штима, што је значило: „Боље да одемо одавде! Бежимо, бежимо! Пристани на све што она жели!”

Армента се не помери, само види како се камени људи роне док вичу: „Убијјј неверника! Убииииј! Живела, Магурааа!”

Мојра, тросисата крезуба жена, спусти руку и врати гладијус у пазухе, одакле се појавише неке ситне животиње задухићи које Армента само погледом испрати, а онај други поче да помера цалигуле да их не згази. Задухићи, ситне животиње, марширале су у пуној ратној опреми. Иза њих, а поред његових ногу, појави се велика ватра. Около се наређаше задухићи ситне животиње и камени људи.

У разиграном колу почеше да играју по оном ужареном пепелу. У средини ватре обрћу се живи овнови на ражњу. Сви су на једном ражњу, као на брвну и нико неће први да се помери. Цврчи нераспорена свињетина на жару, док из искиданих црева испада смрдљиви измет, а задухићи ситне животиње то халапљиво прождиру. Поред њих, из соса од шваргле излећу препелице које кљуцају аспарагус. Сами полетеше редом слаткиши, а ораси поскакују. Појави се и разноврсно воће, које се у ходу само јело. Разноврсно цвеће је ландарало као пред највећу олују, али се осећао његов мирис. Ћупови са вином почеше да гегају, остављајући велике трагове иза себе. Пчеле около зује, носе саће и испуштају га на све стране, као да остављају своје бале. Зечеви скакућу и крију се иза облака. Рибе пливају у расолу. У ужареном гнезду фазани се отимају ко ће боље место да заузме и да се шепури перјем. Дивље гуске се черупају у лету, да покажу своје батаке. Прште јаја на све стране, док излећу тек излегли голубови. Нечије невидљиве шаке окрећу изгорелу погачу и умачу у врело црвено кравље млеко које виси као бескрајна длака, или дуга.

Док су задухићи ситне животиње и камени људи халапљиво јели и пили, Армента поче да повраћа, а онај Други му стави шаку на уста и шапуће: „Ћутиии, да не знају да си још жив, ћути и ти пусти снови ће се једном завршити!”

Када се наједоше и напише, камени људи и задухићи ситне животиње се завалише. Почела је да ромиња и кишица. Ханите започеше свој плес – *Вилино коло*. Свака чује заносни звук и испушта посебне крике, који једино могу да се протумаче као мумлање, или супротстављање унутрашњем немиру. Покрети су спори, као крила код рањене птице, али и они имају своју поруку: да се опраштају од неког, или да се спремају да буду бржи. Поче и коло да се окреће око збуњеног и разапетог Армента, прво полако, а онда све брже, као да се у бег спрема. Арменто не зна шта да каже, у шта прво да погледа и шта да прво стави у уста, како да замахне руком, који корак да пружи, шта да попије и поједе, у шта да главу усмери, од кога да се одбрани!? Све му се чини да је овде већ био, да је ово чуо и да ове камене људе зна. Онај Други га и даље убеђује да је то само сан и да ће се то тек десити. Али, Арменто се још брже окреће да хитрије уочи лик који му стално бежи, а толико му је познат и драг да само на њега мисли. Као да је те буљаве очи већ негде опазио, или да су оне њега непрестано мотриле. То може бити само буљави Страдос Средијус! Таман хтеде да каже име, али овај Други га уштину и он стаде. Избор паде на једну тачку и он заустави зенице. Још се коло не састави, а однекуд долете невидљива стрела и посред срца погоди Мојру, тросисату крезубу, најлепшу златну жену. Од силног дима, ватре и галаме нико не примети пад Мојре тросисате крезубе, лепе и златне жене. Све се распршта и нестаде. Само чу како му у његовој глави онај Други шапуће: „Царица је мртва! Живео цар! Уђи, царе, ово је твој завичај! Ти си њу одабрао и зато си је убио, биће вечито твоја! Нисам, нисам, нисам, нисам ја њу убио! Он, он хоће цар да буде, он! Он, оннн! Цар да буде, цареее!”, понављао је то Арменто, окрећући се око себе да види оног другог, јер можда је он то учинио, али поново остаде сам.

„Твоји богови су то учинили! Заборави њу и упамти ово што ћеш сада чути!”, каже му то најстарија и најружнија мојра тросисата крезуба жена и настави: „Када испуниш све наше жеље, она ће бити поново твоја и ти ћеш бити вечан – франмасон! Твоја ће грађевина бити вечна и када те не буде било сви ће те помињати!”

„Али како, како, како, какооо?!” Муцао је Арменто, док је онај други, први пут остао без речи, а тросисата крезуба мојра настави:

„Гледај, слушај, памти, за навек!!! И то није све, има нас још, а ти си једини изабран да градиш: Само једна од нас има нешто посебно! Погоди; изабери, изабери, будући императору! Испунићемо ти све жеље, само нам долази често! Ноћу, или за време поподневног одмора немој да спаваш мртвим сном, зажмури! Само ми знамо да је твоје успавано срце вечито са нама, у твојој Магури!”. Док је ово слушао, Арменто се окретао, јер је осећао да је поново растргнут у парчиће и да га нема, већ да је свуда по пољу расут.

„Радуј се, завидеће ти свако људско биће, куда год се појавиш и што год урадиш – одређиваћеш судбину Васељене, својим именом! Испунићеш све наше жеље и бићеш наша највећа жртва. Тако твоји богови желе! Ми запопадамо тобом, они нама, а ти светом! Дојке нам празни, празни, та језера

наша, ту је снага твоја! Ако прст што дубље завлачиш тамо где желимо, добићеш нови, шести прст! И то, опет, није све. Молићемо твоје суђенице да те награде богато, да будеш први и највећи, као што ти је мушкост велика!”

„Ја сам богат колико желим и не треба ми више!”, супротстави се Арменто. Онај Други опет је поред њега ћути, савија му мали прст. Али му мојре тросисате крезубе жене рекоше и ово: „Овога поред тебе да отераш, или му исеци тај прст што га савија и треба да будеш сам и увек први у свему, али жена да се чуваш. Изabraо си само једну!”

Онај Други, што ћути и само подбада малим прстом, дувајући кроз набубреле ноздрве, одбруси: „Ја јесам први у свему, ја сам цар! Али, нико то не зна осим вас, могу да будем што год желим и кад год хоћу!”

Мојре тросисате крезубе жене се у један глас почеше смејати и рекоше још: „Ма ти си говедар, али можеш бити цар! Да видимо шта ћеш прво узети! Памти добро шта ћеш чути и не питај ништа! Сви знају, али не смеју да ти кажу, боје се, већ сада си најбољи! Ево ти алат, ево ти круна па гради! Ако нас слушаш бојаће се и Васељена тебе! Ето, узми прво гладијус! Тако ће пут испред тебе бити златом поплочан! Када се небо и земља споје, све ће бити без растиња, као небо чисто! Само ће остати богом одабрано, као што су звезде на небу! Оне људе који те не поштују, мораш да уништиш заборавом, или димом! Али и да опростиш оном кога волиш и ко тебе воли! Да мудар будеш када ти је тешко да занемиш! Да ћутиш када људи говоре, да не сазнају шта ти мислиш! Да будеш бржи од ветра, а ветар долази из душе! Да научиш језик звери, јер и оне имају своје речи и душу! Да летиш као птица, птице су речи које се не виде! Да пливаш брже од рибе, а рибе су наше жеље и уздаси! Да заборавиш ко си, одакле долазиш и куда идеш! Сети се шта су ти мојре рекле при рођењу, сети се!”

И сада Максима Арменто Млађи не зна да ли ово сања, или заиста живи. Не зна где је, у Риму или у својој Магури? Не зна да ли је Император или син Арментаријуса!? Не зна да ли је већ порастао и сазрео за ово што му кроз сан пролази. Не зна да ли је живот само сан! Зашто сања страшне снове – о либурнама које га носе чак до вечног Рима и царства, када може ову реку у један скок прескочити? Зашто данима јаше белог коња, а не зна куда иде и никако да се умори и стигне? Сања о преласку преко неког чудног моста, који се љуља при сваком његовом кораку и очекује када ће се стропоштати у провалију. Сања о неком Великом Малом Цару, који, док сиса, стално говори: „Стигао си, сине мој, стигао си господару!” Сања злато, које је свуда око њега, а он не зна ни како изгледа, нити зашта служи, али зна да постој и осећа његову моћ. Сања да гради златни град и да му мајка Ромула, говори: „За кога то градиш, када ми ту нећемо никада живети, сине мој, ми смо говедари?”

„За тебе и мене, мајко, ми ћемо ту вечно живети мајко!”

Понавља ове речи неколико пута, а зна да их мајка Ромула никада неће чути. И има још пуно тога зашто, на које није знао одговор, а сигурно му отац не би умео одговорити. Тако је Арменто уз овакве снове узрастао и да их је неком казивао, смејали би му се и одговорили да он није нормалан! Све оно што је код њега ненормално, за оца Арментаријуса је било нормално, јер то је некада давно био и његов син. Али, он је увек корак испред њега, одлазио

негде са стоком. Знао је да би му и ово рекао, јер је, важио за највећег видовњака: „То ти не бих умео одговорити, али знам да ћеш за све наћи сам прави одговор. Све тајне у животу откривао сам сам, па тако мораш и ти!”

Али отац Арментаријус је имао другу причу, коју је казивао у посебном заносу и трансу пророка, док му мисли стално плави брза река, која има црну али топлу воду: „Стално се бојим неке шиљате планине која гута људе, и та се планина током ноћи отклапа, а у зору заклапа! Мисли ми стално плави брза река, која има црну али топлу воду. Бојим се злих жена мојри и чудних дивљих хунских ратника, који ће једнога дана доћи да овде све попале и униште. Бојим за свог сина Максима Армента Млађег који ће, једнога дана, нестати без трага и можда се вратити као цар. Да ће бака Ога ускоро умрети, Ромула полудети и њихова Mons Soicera – Света Магура тако заувек нестати, а он ће тражити неку другу земљу. Да ће прво завладати куга. Да ће царство пропасти, али ће га неко из ових светих крајева спасити. Завладаће неки други људи, који ће проповедати љубав и срећу, који ће бушити земљу, тражећи јој сјајно срце. Препречиће силну реку и узеће јој снагу и душу. Причаће неразумљивим језиком. Имаће друге домове, не земунице. Сунце ће и тада бити исто, само ће слабије сијати. Људи ће се увек окретати према сунцу и гледаће у њега као у бога. Месец је тако близу, да ће га човек једном и опипати. Ратници ће се уместо гладијусима убијати ужеглим ватреним куглама. Само нас неће бити, сине мој. Зато си ти дошао да будеш вечити, јер је то жеља богова наших са неба!”

Армента је упијао ове нечујне очеве речи, зурећи у празнину да их бар види и тихо да их не уплаши изустити: „А како? Како, оче мој, ко је наш бог?”

„То не знам, али питај своју звезду што те одозго гледа и обасјава твој пут, сине мој!”

Говорио му је то отац Арментаријус, а да уста није отворио и то све у пролазу, не гледајући у њега но у сенку своју, која му све бежи из очију: „Тако, сада си већ порастао велики и можеш бити сам, сине мој, можеш остварити сваки свој сан, сине мој!”

Тако је Максима Армента Млађи узрастао и остао сам, зачуђен и изгубљен. Онај Други га је одавно напустио, или су га тросисате жене умориле златним мачем. За Армента детињство је одавно прошлост. Чудну планину, која има шиљак, он сваке ноћи опходи и никада није видео како једе људе. Из реке, коју једним скоком пређе, пије ону црну воду, коју из себе потом избацује као да јој је ту извор. Чуо је за огњену војску, то су неки дивљи побуњеници који не признају римског цара. Али, Император римски је велики и он ће их све победити и угушити ту буну. И чудно се: „Како може ватра сама да започне пламен? Како вода може ваздан тећи и небо да засветли када хоће? Зашто вода не може опрати црну боју? И како Велику реку преградити!? Како може брдо нестати? Како људи могу јести земљу и тражити јој срце што сија? Како ратници могу једни на друге ужегле куглице да бацају, тако далеко?”

Уместо одговора, запазио је ошамућеног оца, како распојасано лежи поред своје обнажене насмејане и срећне, наглуве жене Ромуле. Зато му је глава била испуњена чудним мислима и желео је да што пре оде са Mons Soicere –

Свете Магуре, а нема с ким о томе да поприча. Узнемирено је лутао испред обора по мраку, проматрао небо и послушковао звезде. Стално је силазио до реке да провери боју и топлоту воде, висину топола, број врбака и да ли су звезде на своме месту закачене. Гледао је у земљу, па у месец, да види и провери даљину. Рукама је додиривао земљу, да опипа то срце што сија. Увек је замишљао и постављао чудна питања: „Може ли и он, некада цар бити и овде палату направити? Може ли достигнути и бар једну од толиких звезда да пребаци на његово брдо, па да вечито сја? Може ли једно срце из земље да се и овде нађе? Може ли нешто да уради што никада нико овде није?” А онда се будио, као из неког тешког сна и бунила, сав мокар од зноја, шапутао је себи да га неко не чује: „Једнога дана све ћеш то ти бити мој Арми! Ја ти обећавам! Ја, Максима Арменто Млађи, једнога дана цар ће бити! Ником то нећу рећи! За то знамо само ти и ја, ти и ја! Нико, сем нас, царе Арми!”, шапутао је то себи, док је држао своју огромну мушкост и дрхтао до бесвести, тек када се тргао из заноса, није ни знао шта је причао и где се налази. Измокрена из његове мушкости била је густа као мед, љигава и смрдљива на измет. Све док је осећао смрад и мокрина излазила из његове утробе, док му се мушкост смањивала, још је сан трајао, а бунило га враћало на Магуру и његове оборе поред реке.

„Јесам ли ти обећао, Арми, јесам, да сам градиш своју срећу!? Сада си оно што си хтео да будеш, мој Максима, сада си цар!”

Као да је јахао кроз неки лавиринт живота, пливао у реци без воде, или летео укоченим крилима кроз своје зенице. У глави му се окретало још неса-стављено коло, одакле се чуло уједначено мумлање. Није разумео ни једну реч но само: „Ееепп шјаааа, ееепппшјјја, еееееи!!”

Док је држао, укочену, своју мушкост, још је буљио у камене зенице златне тросисате крезубе жене, очекујући да чује барем једну њену реч поруке, осим усклика: „Колики ти јеее, боже!!!” У носу је осећао оштар љут мирис, који га је гонио на шмркање и учестало повлачење са жељом да из њега нешто извуче, или избаци оно што га штима и подсећа на дим. У ушима му је бубњао неодређен смех. Распознаје претње његових водогоња, које док излазе и улазе у смоласту воду, иза себе остављају мехуриће. Плаши га заносно кикотање мојри тросисатих крезубих жена, док из њих још извлачи плаву текућину која му пуни мушкост. Чује поруку коју није могао да разуме, али се стално окреће да га неко подучи. Оставио га је и онај други, или он сада не зна ко је? Уместо тога, чује бака Огу како му каже: „Упамти овај сан, ти си изабран за њега! Васељена тебе чека, пожуре! Не окрећи се, ја ћу увек бити поред тебе!”

„Нећу га само упамтити као сан, него ћу га живети!”, шапуће и сада бака Оги, која га можда чује и може да га подучи свему оном што му није јасно. Шта треба да уради са силним сновима, са женама које га облећу, са непријатељима који га варају и лажу? У исто време док је отац говорио, он је окретао главу на другу страну: „Арми, сине мој, дете које не плаче и не сања није здраво. Сан је здравље! Када устанеш и видиш сунце, прво се радуј здрављу!”

Зато сваки боговетни дан трчи уз брдо и низ брдо, уз и низ реку плива, пење се уз тополе, скаче на врбе. Довољан је био муњевит трзај, па да све уради тако лако, што само показује његову изузетност и да све то долази само од себе. Па онда стане уз углачану поткапину поред Тимокуса и почне да се дере, очекујући како ће једном да се стена здружи и распршти у реку. Гледа у људе, слуша шта причају, како се понашају, шта раде. А то није више само обичан сан, то је живети у сну. Пробаће да га што пре заборави, само да побегне од мојри крезубих тросисатих жена. Све му се чини да је свако јутро другачије, а он као да није он. Не препознаје више себе, када легне и устане. Увек размишља, као да је неко други и како треба урадити све изнова, док не дође до правог циља, до свог правог лица. Зато је и узео кожу на којој је била нацртана глава римског Императора, што је био знак да ће му власник ове коже бити верни легионар. Али, није смео да је покаже мајци ни оцу, нити да вршњацима нешто о томе каже. Сигурно би му је тражили, нудили би му њихово богатство да им уступи ту смрдљиву кожу. Једино је бака Ога знала да је сакривена испод великог камена у земуници, као испод њеног срца. Осећала је да је на кожи био и Арментов лик, али ником није желела да каже. Знала је да деца од малена само у сновима, мудро бирају своју будућност и пријатеље, тако да ујутру устају срећни, а дан проведу потпуно свесни да су све то само луди снови. Знала је и то да Арми не сања, него га ћутњом припрема да оно што сања, то и живи, а одувек је знала, да се снови могу, једнога дана, остварити и Магура тако добити цара...

24. Васељена је наш завичај

Срејовићу, видео сам Галерија! Очи као песнице, рамена као одваљене стене, а мушкост до колена! Ово није измишљена прича као да се ништа није догодило. Ово је само дечји сан који можда још траје. Био једном један цар! Гај је само привиђење или је, можда, васкрс'о?

Тог дана изнад магурског брда небо се затворило. Рано се смрачило и почело да киши, као пред јесен. Киша је падала неколико дана непрекидно и ватра се угасила. Тамо, негде на истоку, грмело је и севало, као да се небо поново запалило. Највећи део V македонске легије наставио је да гуши побуне по *Moesie Superiore*, а други остао да чува мртвог Гаја.

Дивља жена, са Младићем дечјег лица, пође да тражи бебу која је рођена 6. маја 311. године у први смирај дана. Младић дечјег лица је у руци чврсто држао солидус са Цезаровим ликом. На Светој Магури је започео нови живот. Као да се ништа није догодило. Царска палата Феликс Ромулијана започе буран живот, без свог створитеља. Предсказање мојри се овим обистинило, мада нико не верује, причи која траје вековима. Има и данас оних који приповедају о Леснику, Лапоту, о Арменту, Русаљама и Мојрама, Рођењима, Вирци, Ведогоњама и другим власницима враџбина и караконцула, у многим причама срећемо, шумску децу и мајке, чуме, таласоне, змије чуваркуће, дивове и човеколике рибе... Ја и сада чујем док ми шапуће на увце, док га интервијушем, да нико не чује, археолог Драгослав Срејовић: „Веруј ми! Кип је био жив, јесте жив. Очи као песнице, рамена као одваљене стене, а мушкост до колена. Кажем ти, била је само глава, а ја сам видео торзо кипа. Па живот није само у месу и крви. Живот је у погледу, у покрету, у твом и мом оку, у срцу! Да, огромног кипа сам видео! Само што није пошао ка мени. Само тај кип је имао чудне, оштре црте које терају на језу и зато нисам желео да га дотакнем. Немој да се смејеш! А онда онај продорни смех, који ме је пратио, претвара се у прави уњкави глас. Све се то претворило у музику, величанствену музику. Тај звук сам могао ушима опипати, кроз прозорско стакло, низ којег се сливају капи када падне киша па испружиш руке, да их дохватиш, а оне те милују док мигуће низ прстију, или зинеш да ти кап падне у уста и док се стрмоглављује у твоју утробу, ти заувек осетиш тај звук како трепери у мозгу. Онако мокар, на својој кожи осетиш препознатљив људски мирис и видиш како у ваздуху неко поред тебе стоји, а онај људски зној претвара се час у плаву, час у жуто-зелену и црвено-белу боју. Онда видиш како сањив човек лелуја поред тебе, као да је пијан, или као да се дете тек рађа и први пут прохода. Нетремице гледам Галеријеве камене, ужарене очи и очекујем да он први трепне. Гледам у лице са чуљавим носом, кратком косом око које је камена круна. Јесте, то је Галерије, и 'ајде ти, Срејовићу, ако смеш, кажи то свима, па смејаће ти се! Кажем ти, веруј, Галерије ми својим присуством оставио тестамент за Ромулијану! Веруј ми! Још само ово да ти кажем, теби могу све...”

Ја сам почео да се знојим, ову Срејовићеву причу слушам већ одавно, где год станем и опустим се мало, он је поред мене, а интервју је завршен одавно.

Објављен је у књизи „Интервју плус разговор са Срејовићем”. Као, није ми рекао све, ја онда нервозно климам главом, као, да му све одобравам, преврћем очима, кажем у следећем интервјуу рећи ће остало, и даље климам главом, што једино може да значи: „Ма, човече, не дави ме више, знам све! Време је да завршим, ову причу и да се лепо одморим од тебе, твојих Римљана, империје и минулих векова што се у камен претворише. Веруј ми, биће то велики роман!”

Али, он не одустаје, или ме не чује. Све ми се чини да је и он нервозан, крши прсте као ја, маше трепавицама, замуцкује, али не одустје од приче.

„Пази ово, за крај приче: на самом уласку, знаш ту у Гамзиграду, могла би да се стави плоча са савременом транскрипцијом, што ће нам вечно казивати ко је био Галерије: *Покрај лековитих, термалних вода Тимока, подиже себи и мајци за живота одани слуга, император, август, Хераклов брат непобедиви Цезар, Галерије...*”, шапуће ми и даље Срејовић. Сада још жешће, ударајући десном руком о леви длан као да удара печате, или као да мене враћа из неког бунила, које ми не да да се вратим у реалност, у мој завичај. У том бунилу и даље чујем Срејовића, који не одустаје да заврши своју причу, од тамо одакле је и започео, а интервју траје већ неколико дана, он и даље наставља: „Да је ова моја прича истинита сведоче, савремене Мојре, које увелико приповедају да се већ родило неко дете, не зна се где и када, али је утврђено да је данима небо севало, а земља горела. Већ је утврђено да има шест прстију на обе руке и ноге, да има окрњен нос, да су му уста као јама, да су му руке као криила, тамна му је крв. То дете зна све језике људског и животињског рода, још није утврђено где живи. Али, живеће наредних петсто година и биће господар Васељене! Упамти то што сам ти рекао!”, ударајући се песницом о слепоочницу, са жељом да ме у ову причу боље убеди Срејовић наставља да шапуће: „Ових дана, зове ме кум са Дунава, где пеца рибе, шаље ми поруке, ја никако да му се јавим; каже, радосну вест да ми саопшти! Рекла му је човеколика рибља камена глава на Лепенском Виру, ону коју је пронашао мој колега, а ја сам је измислио и дао јој име, па су јој ови савременици ставили сунчане наочаре на очи, као неки јубиларни плакат за савремену арахеологију, каже да је ових дана постао Бела пчела, а ја Бели орао, убеђује ме. Ево рачунај: Отац, деда, прадеда, чукундеда, наврдеда, курђел, орскуђел, курђуп, курлебало, сукурдов, сурдепаћ, парђупан, ожмикур, курајбер, сајка-тов и бели орао! Таман толико, са новорођеним, то је седамнаесето колено у родослову нашем, баш толико колико је векова прошло! Ма не смеј се! Нећу више да те убеђујем, знаш да волим необичне ствари; позориште и рефлектор! Али, не знам ко би могао од ових наших да глуми Галерија!”

Ја настављам да се смејем, али успут на прсте пребројавам, па све изнова, никако да утврдим до ког су стабла у породичном корену моји унуци сада стигли. Не могу да будем сигуран, јер сам између речију стално гледао у његове руке, које су и даље млатарале око мене. Али, знам сигурно и ово ми је Срејовић још шапнуо: „Упамти ово што ми Галерије рекао, а њему је то Диоклецијан дојавио, а ти ћеш неком другом, или опиши све ово што ти рекох: Не треба ти оно што већ имаш, то је од Бога дато. Твоје је да нешто учиниш у себи самом, зато си и створен. Уживај у друштву оних који те воле, поштују

и ради за њих. Брини се о прошлости и о будућности. Чини што можеш и себи и другима како би учинио да будућност буде добра за свакога. Осећај се добро у односу према самом себи, да учиниш нешто свето!”, шапутао је Срејовић.

И када ми се учинило да ћу моћи и даље да га пажљиво слушам, одједном је, изненада, заувек заћутао. Тек сада видим колико ми та ћутња смета, недостаје ми његово шапутање. Све мислим да има још нешто што ми је хтео рећи, а ја нисам имао стрпљења или осећај за његов трајни повратак у завичај. Ту своју недореченост оставио је да је ми изрекнемно, како нам је воља.

Сада више не мислим о томе, али сваку реч сам упамтио, знојем сам је дотакао, залепио на мозак и, ето, што тада чух, ја, ево, преносим овако сви да знају. Ако у све ово не верујете, поштовани, када узмогнете, размислите о свему овоме, или посетите Лепенски Вир, Феликс Ромулијану и Шаркамен. Када се уморите од јеке историје, застаните; чућете лепо како човеколика рибља камена глава цијуче, као да нешто прича.

На Феликс Ромулијани поред западне капије чућете како Срејовић шапуће исту причу, како се некада зидало и зидало, ратовало и ратовало. Ако на Магури, нека жишка засветли, не плашите се то Вас Галерије поздравља, пали све испред себе! Ако чујете умилни глас, то Ромулијана пева. Ако сретнете Мојру-гатару, то Бака Ога прориче враџбине о животу тешком који Вас тек чека. Ако поред Вас протутњи коњ, то Вас плаши бесани женскарош и пуштахија Арментаријус, а поред њега осилни, необразован и бруталан му сестрић Даја. Испред њих усправно као какав кип корача први међу зидарима Диоклецијан и свих седамнаест римских царева из овог краја. Испред њих цупка Златни Мали Цар и сипа жути прах. О том проклетом злату и данас сведоче „Торонто новости” из Канаде. А тамо негде покрај Велике реке, све нас помно надгледа О’Ган Карпа и чува нам корене да се не извуку из земље, да се траг не затре.

Ову чудну поворку прати одрпана светина која виче: Адорациооо! Адорациооо!

Та необична животна драма, још увек траје, неће се никада завршити, рефлектори су још упаљени, дању сунце, ноћу месец и звезде, за нове позоришне миленијумске камене глумце!

Све изгледа само као измишљена прича, која почиње, као и све наше приче из детињства, зар не: „Био једном један клинац, ’вако као ти, можда мало мањи; маштао је да буде цар..!” Једнога дана, неко дете које сада сања, појавиће се као одрасли човек, који ће све поново испричати, као што сам ја сада ово казивао! Можда ће то бити нова прича?! Поменуће све ово и додати силне нове јунаке нашег времена; људе, роботе, компјутере, који ће минути позориштем живота, али приче ће бити, скоро, исте. Само он ће моћи да потврди да је то истинита прича о људима што се у камен претворише, а душа им је сада негде у васељени, ту поред нас.

Ово је прича о римској империји и зидарима Васељене, копачима златног, али отровног и крвавог праха. Прича о вечитим дечјим сновима, који се никада не завршавају и никоме не казују, а увек почињу исто... Ово је прича о нашој прошлости, и садашњости, о свим нашим ратовима, кроз које смо у

минулим вековима пролазили, бранивши своје отечество и дали четири милиона живота, исто толико се растикали по беломе свету. Ово је прича о нашој деци, која мора поново да доказују ко су, шта су и куда су кренула! Ово је прича о померању граница реалног ума и логике, о промени теорије, психологије, историје, новинарства, археологије и рударства. Знам, у све ово многи неће веровати! Ове приче ће се казивати док камен опасује зидине. А ко зна колико ће тек нова прича трајати!

Ти, који ово читаш, ваљда си нешто ново сазнао, научио из прошлости ради будућности. Не дозволи да се заборави ово што се сада догодило. Смрви све ове садашње скотове! Драги мој, они то воле, уплашиће се. Видиш како пузе, као пацови. Измишљају, лажу у име прошлости. Моле за милост, нуде неку бољу будућност. Чију и за кога? Покажи се, драги мој, али не дај се ником. Не исплати се веровати историји. Васељена је наш завичај! Покажи им, драги мој, да нису били на том часу поштења. Слободно, не дај им да се снађу. Само причај, док има времена. Помињи смрт и живот, али немој да се уплашиш и предаш! Нико ме! Чујеш ли?

Код људи се ништа не може веровати, јер забораве брзо све. Добри су само док не добију оно што желе. Само да су хтели, запамтили би све што је било једном и никада се не би ово поновило. Па све су они то научили, знају они то добро, за шта се боре! За кога, за проклето злато, како је то смешно, драги мој! Не веруј ни том лептирићу што виси на постеру изнад твоје главе. Превариће те, одлетеће, то му очи казују. Не веруј ни оном буљавом, знам ја шта он хоће.

Да ћутим, ћутим! Ево, ћутаћу.

Нећу рећи ко је и зашто бомбардовао моју домовину седамдесет осам дана и ноћи. Нећу рећи, да је од 24. марта 1999. године, током седамдесет осам дана и ноћи ваздушнoг удара, погинуло око три хиљаде и петсто људи од чега две хиљаде цивила, док је дванаест хиљада и петсто рањено, углавном жена и деце. Нећу рећи да је оштећена или уништена инфраструктура, привредни објекти, школе, здравствене установе, медијске куће, споменици културе! Ништа нећу рећи, све се зна, али се не зна зашто је уништена једна земља! И опет да, само, поменем Срејовића: „Све више нам омањују куће и огњишта, плодно земљиште: број живих душа је сваке године мањи за двеста хиљада. Полако се и ми у камен претварамо за нови миленијум! Камен не зна да прича, само је неми сведок прошлог времена. Једино! Ми, што све то преживесмо, једини смо сведоци садашње светлости нашег завичаја, чувајмо је за оне који ће тек доћи у завичај!!!” И на крају, ако сте заборавили, да Вас подсетим: „Волите нашу земљу, она је велика округла, у Универзуму нема другог свог него нас! Волите све људе, они су свуда раштркани по земљи, у Васељени, ни они немају другог сем нас! Обожавајте Бога и оца свога и они немају другог сем нас, остало већ све друго знате. камен овај вам је све ка-
зао!!!”

КУЋА ИЗ КОЈЕ САМ ОТИШАО

Ристо Василевски

КУЋА ИЗ КОЈЕ САМ ОТИШАО

Кућа из које сам отишао
Да би јој се вазда враћао,
Расла је и смањивала се
И сада више не дише.

Њен живот је пресечен
Смрћу њеног најстаријег
И последњег укућана,

И све у њој сада је само сећање и сен.

Али, пут до ње је вазда отворен,
Вуче првим корацима начињеним
у њој,
Радошћу која ју је прву заплъуснула,
Тугом при сваком одласку из ње.

И сада, док се спремам
Да ставим кључ у браву,
Чујем шкрипу врата,
За тренутак јој повратим глас,
Унесем део даха
И дисањем јој продужим живот,
Сећања добијају крила.

Одаје опет испуњава време,
А самртни бездани се повлаче

Пред мојим корацима и
услереним мислима,
Везаним за све што се везивало
За породично стабло.
О, драги умиљати породични
гласови

Што се нечујно гласите са
укочених слика,

О, сећања на ниске дувана окачене
о зидове
Пуна бдења, умора и проливеденог
зноја,

О, одговори голог пода на
заигране босе ноге,
О, бакине приче што попут пређе
с преслице
Још стижете до краја свег времена...

Стока с паше опет стиже пред двери
И чује се зов говедара да им се отвори.
Звуци из Ракиде и Средпоља се
стишавају,
А хук планинске реке и глечерског
језера јача
И у таласима буди уснуле шуме.
Непознати продавци дрангулија,
Као да су вазда будни,
Промуклим гласовима
Нуде безвредне ђинђуве
За плодове који могу да говоре...

Задигнутих задњица и заврнутих
рукава,
Праље цеде очи пред задимљеним
котловима.

Воњ из штала и мирис земље
 понет с њива
Меша се с мирисом домаћег сапуна
И изагнан њиховим пракљачама
Улива се у издубљени простор
 потока
Који се једва провлачи испод
 мостића,
А представља границу између две
 махале,
Као границу између два света.

О, непрестане тужбалице над
 гробовима,
О, закуцавање поклопаца на
 мртвачким сандуцима,
Да би били сигурне куће за вечити
 живот...
О, застајкивања с њима на трима
 раскршћима
И три безосећајна опела
 свештеника...
О, болна цвиљења ужади
Док их спуштају
У ко зна када отворене
И вазда разјапљене јаме...
О, добовања прегршти земље по
 поклопцима,
Као да ће то добовање оне у
 сандуцима
коначно успавати,
А нас над њима оставити вечито
 будним...

О, крстови – једини знаци живота
 изнад нечије
блиске смрти,
Фењери приковани воском
Или неком другом тајном за
 земљу...
Невешти дечји рукописи и строге
 једначине
Саме отварају сачуване свеске
Прерано умрле и већ сахрањене
 породичне будућности.
Уџбеници из којих је та будућност
 учила

Не могу да објасне
Како се светлост
За оне који то уопште нису
 заслужили
Може преобратити у неслућени
 мрак...

О, прве игре и замуцкивања у
 говору,
О, први додири с ватром и са
 силом страха,
О, завиривања испод кревета пре
 спавања
Да би се одбацила свака сумња у
 снове,
О, верања уз дрвеће
Обучено у цваст, зеленило и
 плодове,
О, завлачења руку у птичја гнезда
Као завлачење прстију у очи
 природе,
О, свађе због свега, о, ћутње ни
 због чега...

Свадбе овде нису никад ухватиле
 корен,
Разговоре су прекинули анђели
 судбине,
Ђошкови насељени пауцима
Стално вребају нове жртве,
А њих више нема.
Дивље лозе гутају питоме,
Веру се уз зидове, захватају кровове,
Са њих се надносе као небеска
 паучина...

О, време враћено, или ја изгубљен
 у њему!
Једино сада и на овом месту
Ја и ти припадамо истом свету.
Отварам ли ја врата или она мене
 отварају
Да би ми открила све што не знам
 о себи;
Враћам ли се ја однекуд
Или никада одавде нисам отишао?

О, тајно, никада неоткривена!
Јесам ли ја дошао по нешто овде,
Или ме одавде нешто вуче –
Нешто давно заборављено
И запретено под прагом,
Можда бол принете жртве
Чија глава још мисли
И копрца се у темељу
Желећи и њега и нас да се ослободи?

О, кућо родна,
Живим ли ја само док ти живиш у
мени
И преносиш ме у неко своје време,
Или ти живиш само док те ја
носим у себи!?

Струга–Наколец, 26. август 2001.

ЛУТА НЕКИ ВЕТАР

Врх лажног врха историје
кроз процеп људских
просветљења
и катран људских помрачења
дува неки брижни ветар
да свему окрије лице истине

У свом тајном крзавом нотесу
бележи времена догађаје
домете псовки отиске гнева
бесмисао призора –
мржњи клетви клања –
бездане јаме
које би се од бола саме склопиле
само да у њих више нико не
завирује –
чак ни они који без мртвих у
њима не могу

Прелистава странице гета логора
главњача
надлеће голе отоке и ина стратишта
проверава лева и десна скретања
када нико не види ни леву ни
десну страну
нити види нит

који те две стране раздваја
Нарочито мотри на стабла народа
и оно што се на њих калема
само да не буду то што јесу –
буду оно што нико не може да
препозна

Ослушкује дисање тла најаве неба

и као често окаснели гласник
покушава да их објасни
онима што ништа не чују ништа
не виде

а у храмовима
у којима столују безбожни п(р)ороци
иноверни вазали лажни
покајници љуштуре духа
од властитог стида
нит се крсти нит се коме клања –
само гледа да се кроз неки процеп
провуче
и остане то што јесте – ветар истине

Види како се мешају моћ и немоћ
само да би немоћ била што блеђа
тако себе сасвим избрисала
на све око себе заборавила
не водећи рачуна
да се тиме губи равнотежа свега

Лети изнад празних станишта
чуди се сеобама с краја на крај света
чак и оних који немају веру у свет
а иза себе остављају
чак и прошлост без које не могу
корење које ће их стално вући назад
Свуд наилази на зарасле крајпуташе
напуштене гробове нахерене крстаче
а опет ратови и њихова стратишта
споменици који смењују једни друге
само нема наде
нити закона који ће оснажити веру
и дати смисао сновима

Кружи око престоница
у којима се решава судбина света
али никако да уђе у њих

скине маске новобоговима
и изведе их на чистину
да их светина барем плуње

Чита написано гледа нарисано
често не знајући шта чита шта
одгонета
али кружи провлачи се кроз
немогуће
и свуда стиже
да једном суди према Правом Закону
према природном Праву на живот

Лута тај ветар
ни сам не знајући
је ли ветар или заблуда
али једино он може
да улије неки страх
јер нико не зна
какву ће истину
о свему свакоме открити

НЕБЕСКИ ГРАД

невиљив је, а стално је присутан
у људској машти;
нема ограничену дужину и
ширину
и као сваки слободан простор
стреми некој својој висини.

у њему све је потчињено
закону рајског мира;
све има своје време,
али то време не стари
нити се циклично понавља.

сав обасјан светлошћу,
светлошћу зрачи.

у њему свако сам себи одређује
меру,
али ту меру сви прихватају као своју;
врт самог себе негује,
а плодове које даје
свако може да бере као своје.

црви круже око дрвећа
и кором коју им штите
обезбеђују им вечити живот.

нема зависти, свађа, ратова
нити земаљских и небеских болести.
нема звери нити ловаца на њих.

око замишљених ватри седе бића
и слушају песнике и певаче
чијим се песмама и аријама чуде
јер говоре о неком другом свету и
времену.

нико се не боји зла – јер зла нема,
нико се не боји смрти – јер смрт
више не постоји.

једино љубави у тој лепоти
нико не може одолети,
јер шта ће такав живот без љубави?

ПОДЗЕМНИ ГРАД

није град него свет,
са многим мртвим градовима,
који се стално занављају,
али увек налазе начин
да сачувају спокојство
и постану једва видљиви.

до њих се путује целог живота
а за последњи корак
увек треба помоћ других.

у њима нема живих људи,
а све врви од живота:
храни се земља,
лобање губе памћење,
твари мењају облик,
чак се и шири страх
који избија на површину.

замишљам један такав град:
прамајка стоји пред капијама
и сачекује своју децу –

уморну, болесну, изнурену од живота
у коме нису живела;
препознајем лица великих писаца,
научнике који су мењали свет и
стигли доведе,
хероје који су тек овде сазнали
да су изгубили све ратове,

вође који се стиде идеја,
али бране своје споменике на
трговима;
видим гомиле блага која ништа не
вреде,
беспослене попове и гробаре –
све видим осим људских душа.

а без људских душа нема страсти,
нема љубави ни потомака,
нити свести о времену
које мари само за себе,
а све друго
и не желећи уништава.

замишљах стубове подземног живота –
стубова живота нема:
нема кућа и храмова,
свадби, весеља, идеја водиља,
дечји плач се не чује,
смех је давно заборављен,
елан нико не помиње...

само понекад, одозго
допре звук црквених звона,
чује се нечији плач,
осети се рад на земљи,
што је знак да стиже нови
придошлица.

тада сви похрле ка том месту
да виде ко коме долази,
ко ће кога да обрадује.

потом све опет утоне у мрак,
све се утиша,
као да у граду ништа не постоји.

а мрак нећу да замишљах –
има га и овде довољно!

ГРОБОВИ ВЕРЕ И ИСТОРИЈЕ

гробови које вера чува
записи и свете књиге
јесу трајни отисци
који се осећају као путокази
како да се од њих крене даље

и кад им се не зна тачно место
и кад им се стави непоуздани знак
знају шта садрже у себи
шта из њих зрачи
па и када је нешто из њих однето
и постало реликвија
на неком од људских путева

гробови историје пак
у сваком времену имају друго лице
и нико не зна које је од њих
поуздано

зато се једном славе
други пут руше премештају
склањају у таму
или излажу у музејима
као сушта супротност
ономе што су некада били

зар само зато што су хтели
да историја почиње од њих?

ВЕТАР ДА СИ А ЈА ХРТ

Силвија Монрос Стојаковић

ВЕТАР ДА СИ А ЈА ХРТ

Ветар да си а ја хрт,
за тобом бих трчао,
као ти за мноме,
да сам лист.

Женка нилског коња да сам,
па и да сам се у кавезу ојдребила,
ти би ме, дете, потом олизало
као што и мачке то раде.

Јужно воће да продајем
на зеленој пијаци у свом крају,
људи би ми били наранџасти
а ја Тац Махал.

Да си ти мој живот,
као што смо заједно били
док смо били,
других смрти не би требало.

Али да си ти ветар,
а ја хрт,
или да си харинга а ја океан,
или ти човечанство,
а ја путник у нашем градском
превозу,
опет би дан испуњен био
фијуком ветра и лавезом паса,
иако хртови ни на песме не лају.

ОНО КАД ДОДИР СРАСТЕ СА СТАБЛОМ

Оно када са годовима,
ја твоја пузавица,
а ти моја.

Оно када са годовима,
ми лишће, испреплетено,
већ и погледом.
Оно када са годовима,
и кроз будућа сећања,
ми, стабла узајамна.

Упркос свему.

Па чак и без додира.

Јер, већ и осмехом,
стабла нам
из семена срасла.

Оно, када са годовима.

КЊИГА, ЈОШ НЕОТВОРЕНА

Будућа књига зваће се Још.
Али за сада није, дакле, написана.
Још.

А већ јесам била и реч,
и тајац,
и туга.

Била сам и још увек јесам
и мост.
Али мојим страницама нису чак
ни патуљци
прошли
док су весело певали хајхо.

Хајхо, хајхо,
књига сам за тек отворати.
Снежана сам и без снега.
Неотворена ћу остати и кад се
затворим.

ПЛАВЕ ОЧИ И ДРУГЕ СМРТИ

Одувек помало умирем
А очи ми и даље смеђе.
Умирем од погледа светле боје
Од тога што не зависи од нас.

Као да ми зависимо од себе.
Празне.
А шта је са зидовима,
питама се
ја, крошња.

Шта је са циглама, малтером и људима
отворених прозора на сваком зиду,
без врата.

Питама се ја.

И малтер. И цигла. И зид.

ТКАЊЕ, ЈОШ ЈЕДНО

Моје ткање је подводно
док ја летим изнад себе.
Летим изнад четинарских шума,
изнад крвних судова
и изнад дневних новина.

Лебдим између жеље да нешто
кажем
и да заувек заћутим.
Само да можда и даље летим.

А моје подводно ткање је,
као и твоје,
само још један талас
речи,
неизговорених.

ПОЛИЦЕ, ЗИДОВИ

Кажу ми људи да су им полице
пуне, препуне.
Или празне.

Кажу ми то у вези са собом.
У вези са другима, исто ми кажу.
Поллице им тешке, кажу ми људи.

Пуне, препуне.

БУРА НА МОРУ

Вера Цветановић

БУРА НА МОРУ

Стојим и посматрам са највише стене
Атове хитре што их море вије
А они скачу, рже испред мене,
Снажним телом свако о хридице бије.

Трче и јуре, једни друге стижу,
Пропињу се смело и скокове праве,
Сопствену пену сребром увис дижу,
Онда се примире и као да славе.

Пред хуком овим немоћ се осећа,
Но човек је зауздао ветрове и буре,
Снага његова је ипак нешто већа.

И галеб млади кликће више мене,
Сиви облаци у недоглед журе
Напуштам сиве и вечите стене.

ТИХА НОЋ

Измаглица вечерња увелико траје,
Црвена пруга хоризонт прелама,
Звезде се јављају, жмиркају и сјаје,
спуста се вече, с њиме мркла тама.

Тишина одасвуд у густој опсени
И дан одлази, скрива своје лице,
Ноћ црнилом својим околину плени,

Пркосни јој месец ниже огрлице.

И разбија тако тајну мистерије
Што лако узруја, ствара несанице
Да сабласност тмине пошаст неку
крије.

У обзорју тихом мрак полако бежи,

Односе га некуд снене беспутице,
Беличаста магла на брдима лежи.

АМАНЕТ

Скинимо маске, подигнимо главе,
нека нас познају, нека нам се диве,
пронађимо хитно (оне) речи праве,
нек идеја крене, нек дела заживе.

Предака наших нека аманет свети
пред заспалом умом буктињу упали
да нам прене разум и да нас подсети
колико смо знани, колико смо дали

Ко бујица речна што узима маха
Кроз векове славе узвишеног даха.
И сад у заносу нека живот ствара,

Нека на све стране путеве отвара
истина никада не сме да се крије
да ген је пресудан, да крв вода није.

БЕЗНАЋЕ

Док ветар кида пређу илузија
Нити сенке, нит лицу налицја
Равнодушност своје гнездо свија
Жеља за летењем више није птичја

Живот пролази брзо, неумитно
Да ли врлине знају да потрају
Да ли разум имати је битно
Доброта и образ увек ли остају

Сунчане вртове запоседа тама
Учмале мисли нејасне и мутне
хладно у венама, душа посве сама

Саосећајности успут врло мало
Корак замршен, сумње
свеprisутне
Да л' икога брине, да л' је коме
стало

СПУТАВАЊЕ ГОРДОСТИ

Укроти себе, онда другом збори
Право јачега замени разумом
Људској души душом проговори
Освети се, послужи се умом
Не дај гордости господар да буде
Збогом заувек себичности кажи
Воли, поштуј себе, али цени људе
Нектарне жеље у себи потражи

С тврдом вером у Господа жива
Пробуђено срце нека вије гласе
У доброти људскост се открива

Сеје љубав, наду, поуздање
Све што човек хоће, научити да се
Дужину пута одређује знање

СПОКОЈСТВО

Ма, не вређају ме несувисле речи
Нити ме ошине осорност њина
Оцима мојим видик сад је пречи
Упртим у свезаумни свет даљина

Сад радо отђутим или зађутим
Не слушам више говоре, тираде
У празним речима не осећам јаде
Нити стрепим, нити што год
слутим

Све ми је једно и не ропћем више
Похвале, куђења збори исти глас
Музику срца отимам у задњи час

Узрујане мисли благоверје брише
Вољу Божју добродродну снујем
Неизречју мудро се
радујем

ПЕСНИК

Ватру звезда распаљује сузама
Оживи срце дрвета, камена
Добротом доброту враћа музама
Додирну ли га погледом пламена

Што заруди дивно да све боје сину
Озаре флуидом, римом засене
Узрујају мисли, чула рсплину
Тајанственим знаком, магијом
плене

Симфонија смелих нијанси плави
Царство из снова сасвим непознато
Сопство тајено загонетку слави

Извор живота у љубави тражи
Ритам била врелог разлива злато
Стих песмом тече, запаја и снажи

СТВАРИ

Владета Коларевић

ЈЕДНОСТАВНОСТ

Старим
Гледам како ми
Светлост прелази
Преко лица
Потирући
Једноставност

Мајка на самрти
Иде као црква
Богу у сретање

БЕЗ НАСЛОВА

У моју собу
Улази Мајаковски
Где одувек спијем
Распет у колевци
Вековима тако
Удаљен од бога
Ком су комунисти
Ближи од хришћана
Инок од сна већи
Преписује од мене
Све-те песме и ћути

Оловку дадох му да и
Иза сна себе наговести
Те као светињу у
Средишту шуме потказује
Дрво о које мрак веша
Речи и идеје

Оно сам ја – каже

ПОГЛЕД

Нећу да
Будем НЕЋУ
Ја сам овај
Пас који лаје
На мене

Погледај гроб
Свој и реци
Нисам ли ја
Овај крст више
Твоје главе

ХАРОНОВ ЧУН

Стајао је пред својим
Лицем коначно сазнајући
Да нема коме да се
Обрати

Одавно му песме
Више не долазе

О земљи казује
Оно што некоме бива
Тек као увид у негдање
Шегачење са формом

Властитој се удварах сенци
Ношен мишљу да заувек
Напуштам себе

Боже
Умрећеш у једној
Од ових соба
Немајући коме да
Кажеш – лаку ноћ

АПСТРАКЦИЈЕ И ПОРЕЂЕЊА

Настојао
Као значење којим се
Ништа не подразумева

Сенку божанског надахнућа
У земним држи устима
Да би имао с киме да
Разговара

Дахом њезиног откровења
Врата ми отвориће и бићу
Слепи рапсод
Са шапатом у рукама

Ни поезија ни живот

СЛУЧАЈ/НОСТ

Прича о Бодлеру
Поучно распреда случај
О којем не има досмо појма

Она ко првобитно створење
Вели да нага би могла корачати
По мензи док за доручком
Послују апостоли

Из ње нас гледа девојчица
Скоро дете које играјући се
Долази до ових уста у којима
Самује створитељ занет
У безгрешности док сунце
Углавном изгрева не чинећи
Никог сувишним

СКИЦА ЗА КАТАЛОГ

Излаже тело
Сто столице
Утварну самоћу
Предела и рима

Њено је лице
Искушана раван
Коју божанствени
Рапсод умножава
Оперважен складним
Рукописом суше

Уписује се
У књигу посетилаца
Овог тела
Које излаже
Присутнима на увид

Показује
Сигурну руку
И улази у атеље

Љуби ме у образ
У оба лица

ЈЕСЕЊА МОНОТИПИЈА

Од мене
Ако шта и остане
Реч биће

Ни да се
Утруниш њом

Тамо где престају
Све мисли
О пролазном
И вечном тамо
Подигох дом

ПОДНЕ

И бити трава
О/чајем што све
Превазилази

И бити небо
Бити земља
Тишина да све
Превазиђе

И бити врата
Отворена у подне
И бити пут

Којим
Никога нема
Да наиђе

ПРИЧА

Тек кад су ме мртви
Увели међ људе
И кад сам се с песмом
Саживео потом
Разумедох пријатеља
И његову причу
Да све што је убог
Створио ко инок
Распет за живота
Отео је просто
Од сна и богова
Када му жена
Узвраћао
У тихост усуо семе
Поуздано се заносећи

Вечност је обична рана

Не беше код куће

Свако дрво имаде
Свој логос

НАПЕВ

Мајка је и јесен
Исплела од крика
Онемелих травки
Сад и усуд мртву
Сажетост свог лика
Оставља на прагу

Јесења је потка
Пустош расповила
Сном побожне осаме
Да бог нам не иде
Босоног по кући

Сад мртвим усудом
Спокојнога лика
Обасјава себе и
Детиње слово којим
Ме је пустош
Учила да пишем

ВЕЧНОСТ ЈЕ ОБИЧНА РАНА

Из песама
Исходи створитељ

Одбацио јесам
Светлост сна и риме
Сад утварно
Капље мастило
На отворена уста
На свакодневни живот
Дисао јесам

АПОЛОНОВЕ НИМФЕ

Радмило В. Радовановић

НЕЖЕЉЕНИ ЖИВОТ

Те вечери изгубио сам љубав
Њезино студено срце оде у сјећање
Наши разнобојни покривачи остадоше празни
Очајање оста у прљавим изгужваним чаршавима
Полако сам умирао у кишној вечери
Један нежељени живот наставио да живи
Нека игра звукова подизала ме са мјеста
Крик гаврана у ноћи проламао се
Та птица и сад личи на узвик и моју сјенку
Признајем у себи отишла си пази куда идеш
Није тешко признати никада да се вратиш
Била је то сама ивица јесени те 1978 године
Сишао сам са твојих великих усана
И вратио у тамну љуштуру себе
Заврши се наша љубав прекид без страха
Сад кушај тамноцрвено вино које смо пили
Окрени очи прошлом обуздај свој крик одсутности
Нека остане тако нек се њен осмијех шири
Ја ћу да пловим поново крај сирена
Хоћу да чујем пјесму Еола
Да заборављам дубоки јецај нечији
Оно наше мјесто пуну огромну околину
О душо моја остао сам овдје
Можда те тражи нечији глас
И једно затрептало срце
Из колијевке што се бесконачно љуља
У пјесми Волта Витмена викнувши над све ово...

7. 11. 2017.

ЗВУК

Изгледа све је прошло све је нестало
Памтим то посљедње вече у Могорјелу
Та жена моја бивша лијепа и плава
Издвојила се у нестварно блаженство

Тихо је отишла без ријечи у ноћ без видика
У мој неспокој увуче се задњи жар пољупца
Сјетих се изговора све ти је дато
Можда ћеш у свом сјају све изгубити
У души носи свој отров и мрачне снове
Сакривши лице у прозору ноћи скупи се над велутом
Остах везан у оковима од жељеза
Затреперише борови и иглице пуне капи
Наши животи постадоше животи без трајања
Наш свијет нестаде у непресушној ноћи
Не бојим се метка љубав ће ме докрајчити
Моје зелено чело слуги што му се збива
Притишћу ме празни зидови и звијезде падалице
Моји страхови зависе сад од мијена
Очи су ми празне губим се у празнинама
Шта остаде иза нас страх од осаме
Зато ти пишем пјесму док твоји капци одјекују
У углу собе гдје је стручак наде мирисао
Моја бивша ја те сигурно не занимам више
Био сам усхићен тобом ево ме сад ћутим
Ја сам твој вјетар мржње и стари звук
Ти носиш искидани конач и бремених хук
Збогом посљедња ноћи и звијездо у ноћи

8. 11. 2017.

ПОПРИШТЕ СУДБИНЕ

Идемо одвојено линијама усамљеним
Необуздани тако је морало бити
Удишемо мирис суза одвојени у преграде
Све је давно попуцало све се уљуљало
Ваздух је постао таман ноћ је ушла у срце
Ове усне немају шта да кажу више
Чувају једино ријечи и свој неизговор
Остале жуте руже на обланди моје рожњаче
Данас кроз прозор гледам кишни дан
Свјетлости још ме боли неистина њена
Живот је постао бремених поприште судбине
Твоје даљине крв моју узбуђују
Љепоту своју дарујеш као влажну ружу
У нашим устима отапа се снијег
Лавиринтом мрачним тута пјева
Остало је још неколико адреса
Још сам жив живим у спокоју

Постоји поноћ у Мркоњићу и Чапљини
Вријеме је да испијем своју тугу
Заборављено је ко је узрок томе
Ти си жива и висином обасјана
Ја пепео газим у љепоти блистам

8. 11. 2017.

БЕСКРАЈНИ ПОНОР

Изгорио је мој дом и ја у њему
Све што сам написао прогутао је сурови огањ
Сад полако снијег прави свилени прекривач
Тмурни облаци слеђени слеђују срце
Неко је још нестао очи га траже
Реци јој сузо још сам жив и здрав
Негдје чују се звона лик ишчезава
Снијег и вјетар у мојим сновима лете
Овај самотни пјесник никог не дозива
Остарио је за једну ноћ заборавља на воду и зрак
Удаљен од свију слуги јецаје у магли
Ледени Еоли грубо га чешљају
Ослушкује све је свенуло звук и одјечи
Прамен живота свео се у нит у мрежи
Ми смо двије сјенке раздвојене у искони
Двије птице које одлетјеше ка мјесецу
Драгуљари који узалудно зраче погубљени
Срце је празно у овом уточишту
Одлазимо у нова прибјежишта тражећи ријечи
Нису нас достојна дубока осјећања
Лелујају небеска сазвучја као дах у њој
Њезин сјај рани моје срце утроба задрхта
Моја самотна свјетиљка давно је догорјела
Бескрајни понор остао растужена лица и прах
Мој крик с времена на вријеме ником се одзива

9. 11. 2017.

КО МЕ ЗВАО

Не могу да чујем своју радост
Не сјећам се више ко ме звао
Дио сам ноћи дио сам земље
Стојим сад сам грицкам нокте зебње

Један свијет изнутра сунце полако жари
На прозору тражим своју судбину
Новембарско је вече неко пјева твоју пјесму
Хоћу у кревет али тебе више нема ту
Разлучи регал и бијели зид ако видиш
Три самотна лустера свијетле гнијезде се ту
Остају у затвореним устима живот љубав и свијет
Закаснио сам у спором времену у одсјај твој
Тај ваздух твој кроз сан опет ме буди
Бићу уз жуту ружу дигнуту из леје
Ја сам сад у својој пећини жалости
А љубав љубав је напрсла и оде
У овој руци пјева неумољива туга оловака
Мој сат је стао камен га притиснуо
Животно ја нестаје у свијету бјелине

9. 11. 2017.

НА ДРУГОЈ ОБАЛИ

Узалуд моје ријечи одјекују у твојем духу
Кроз трептај зраке ни птица да се јави
Једно сјећање будим умјесто цвијећа
Твоје је памћење несигурно мој опис несигуран
И нека буде поздрављено твоје одбјегло лице
Ја сам чист под језиком љубави
Бродим својом ноћи ти си пронашла другу обалу
Изнад мојих вода и бездана пјевају шкољке
У вјетру једино слушам своје заблуде
Живим сам са собом живим у себи
Дижем се као бакља да упалим тамну ноћ
Ја идем знам да нећу твојим путем
Ти си остала нешто мирисно неизрециво недокучиво
Тражио сам те али си постала предалека
И више немам пријатеља што се са мном друже
У бесмртном кругу само сам пролазан лик
Идем али моји кораци личе на сабласти
Видим те још на оној клупи блисташ
Моја душа хтјела би потрчати твојој души
У моју таму падају црни листови
Ја нећу чути никад ничије утјешно шапутање
Најужаренији дрхтај остаје с мирисом даха твога
У мом даху и пупу бијеле руже

10. 11. 2017.

ДИСПУТ СА ПРЕСВИХОМ

Љубиша Рајковић Кожељац

*

благо си га њему
удадио се у небу

*

потцењујемо људско знање
а нема тога што човек не зна

зна и како је бити
жив сахрањен

*

све се може описати
дочарати

али

*

свет зна да је *створен*

створио сам сâм себе
кличе он

да да
ти си Творац
осмехну се Пресвих

и мене си ти
ex nihilo

*

нисам дозволио да ми се ико
меша у посао

сад је касно да се кајем

а могло је да буде све
и по вашој ћуди

*

најгоре од свега је
што не могу да умрем

мала је то казна
за грех мој

хајд што створих свет
ал шта ми је требало
то чудовиште
на мене налик

све би оно сад
по својој мери да кроји

*

зар бих био тврдоглавац
који живи од оспоравања

зар бих био видљив
и тамо где ме нико још
видео није

зар бих био да нисам
онај који јесам

нема ничег осим мене
јер ја сам све

све сам ја

*

највећа лепота
истовремено је
и највећа страхота

плаветнило неба
плаветнило пучине

моја лепша половина
котур на јастуку

*

ипак је најсигурније
гмизати по праху

па макар то био
и песак Сахаре

па макар био ти
змија или шкорпија

црвић у кљууну

*

космички брод је
својеврсна подморница

исто ти се хвата
и на дну мора
као и понад неба

сваког тренутка
може да се деси
да не знаш шта ти би

тако је кад хоћеш
свуда да те има

*

и ово моје мљац мљац
смрди грђе од твора

пламени поета
онај најпламенији
умало не рекох најплеменитији
једино је Бог

не би он ни био Бог
да није у дослуху с човеком

*

ти који си
на *ти* с васионом
испоручи Небу
поздраве моје

грђе од Творца

јер ја сам зубат
и ножат

јер ја сам
марвено гробље

*

па какав си ти то човек
кад кољеш туђом руком

ко каже да сам човек
да сам иоле човек
био бих песник

бар мало песник

*

од песника нема
већих лажљиваца
лопужа и лупежа

од песника нема
већих донебника

многи од њих
везу звездозвез
многи од њих серу воду

с правом их је Платон
протерао из државе
као Бог из раја
Еву и Адама

јектенија моја
шкргуте и ропце
ваљда над тобом
није затворено

*

зачујеш ли шапат Божји
осетиш ли да нешто
кљуца у теби
знај
испилиће се

а ниси ето ни знао
да космичко јаје
носиш у себи

ИЗВАН НАШИХ ГРАНИЦА

Барбара Делаћ

ИЗВАН НАШИХ ГРАНИЦА

можемо отпутовати
доћи до ничије земље
ако нас пусте преко границе
и тамо јести бобице
живјети од кисеоника
и чега оно бјеше још
нећемо плаћати порез
јер нећемо имати гдје куповати
сви ће свраћати само у пролазу
да се фотографишу или запале
цигарету
остаће нам ћикови и празне лименке
а смеће, гдје ћемо са њим
у чију земљу
јер ми смо
ипак
нечији

СМОГ НА ВИШЕ НАЧИНА

хокус покус
пукло ми је пред очима
још један лош трик и
контуре зграда су испариле
у великом издаху налик никотинском.
али смрт је већ испушила чарлсове цигарете
и шта јој преостаје
димњаци без филтера
на којима не пише пушење убија
јер димњаци су луле за велике играче

зајеби картонске кутије
нијесу неки простор за становање.
а гдје има дима ту има и ватре
томпус је поносан на елитистичку непогоду
док смрт жели глорификације, а ја фиктивног кривца

за корумпиране климатске факторе
који лију аномалије високог бездушног притиска
за springbreak ватрено загријавање
и неотуристичку пост-сезону
жижекове еко-покалипсе.
а шта са људима испред тв екрана који гледају своја посла
липсају играјући врућих кромпирића
стављају пиво на подметач комунистичког манифеста
брчкају ноге у мору, јод је за рану, а нафта
централно гријање
у гасним градским коморама.
шта је следеће
ко ће ући у гинисову књигу рекорда
отпоран на аеро-загађење
док полук пуштен са психијатрије
замахује по небу авионима остављајући трагове
школарце водимо на излет у природу.
и све је пошло у три лијепе – љепше – најљепше
имаћемо венеције које нијесу далеко преко
брчкаћемо ноге у мору, јод је за рану, а нафта
нова радна снага
граница нема читај како је написано
по limits на билборду
само да су бар прочитали аристотела
и да има ко да раздвоји црвено море.
шећерне вуне слане сауне
машине за суви лед
не разумијем продавање
магле.
на мени је све суво и чисто
ваздух је свјеж
мирише на омекшивач
са цвјетним дизајном лаванде
лаванде дакле има
добро је
и добро је док на половима
има леда
јер како бисмо уосталом пили виски

TOMORROWLAND

Great people of tomorrowland
без рата без нације, клабери глобализације
позитивни екстрем –

исти разузданих хормона с очевом пензијом
на боловању због пубертета и прописаног
еликсира младости у ноћи хипотетичке претпоставке
обећана земља
за lsd или the рај у дугиним бојама
порнографски дизниленд уз све то
ватромет, хитац у небо
екстаза на путу је и катарза
што год то значило
eat sleep rave repeat
нерви прикопчани иглом на адреналински електрошок
па скок, бит ватра дим
амнезија флеш гори под ногама хијеронимус бош
влажне афродите сипају промо пиће
укуса стерилне вишње
eat sleep rave repeat
експлозивна музичка машинерија производња надражаја
интернационалног воајерског спектакла
comeback дионизије је је jeah
халуцинирају да су у
стимулансу за
афродизијак и то
еуфорија и зној
eat sleep rave repeat
рефлектори коректори фотошопери
нашмркани мики фауст транс шиља и паја др патак
martin garrix diesel matrix и поцијепани converse
underground естаблишмент
какофоничне радијације дрмусају облаке
ракетно гориво и оксиданс
дан dance без паузе ноћ дан
готичко пластичне конструкције
псеудоним суперстар
само kinky кликни play
штимуг доштрумфован за штроф
паралелне димензије бљештавијих васиона
без гравитације координисане маргине трансцедентације
eat sleep rave repeat
freaking fucking
баук

HOP ON HOP OFF

натмурени облаци обилазе
туристе
тип као врста карактера
сендвич обмотан заштитном
фолијом
грмљавина се мешкољи небом
како се зове овај двоспратни
аутобус
са отвореним кровом
предвиђен за панорамске излете
Auschwitz прије ручка
дочек Нове године након
киша испира тјемена
ваљда ми нешто падне на памет
друга рата ратује са здравим мозгом
каже ли се туристичка
водитељица или жена водич
згодна да, исплативо
Jules каже Gwen: Are women going
backwards
going forward? на блогу додати
женско дупе апелује оку
међу изгребаним зидовима
осјећам *Poison Christian Dior*
желим да провоцира бенсединске
кауче
транспаретно кроз прозор у свијет
да открива интригу, нафиловану
рафинираном
мазохистичком молбом
шамар је покретач, логор отварач
говор директан ударац да би се
осјетило *ново искуство*
carpe diem се проституише као

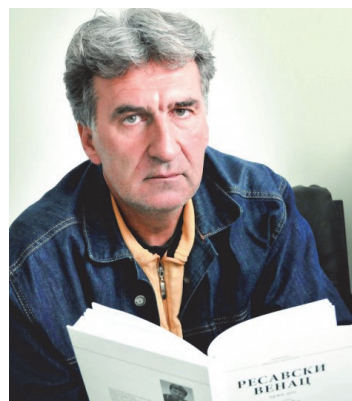
баналан једнократан изговор
проститутке се жале на све
некултурније муштерије
проститутке се хвале јер је
проституисање
либерално културно и
демократски пожељно
Auschwitz живи као талент-шоу
за предузетнике, блогере, авио-
-компаније
и нарочито настране инвеститоре
који одржавају панде, и све
умируће врсте
колико пута је водитељица
поновила историју
колико је прилагодила својој
меморији
колико зидови нијесу опомена
већ лавиринт бирократије као такве
стопала су отекла од шетње
излаз је начин да се све понови
још једном, али боље
смислити tweet о неком
хитлеровом пропусту
бркови су изиграни
треба ускомешати осветничку жуч
као *Posion* који је снажнији
али други пут, опраштам се од
водитељице
загрљај би могао бити приснији
досада је несварљива и уз сендвич
вријеме као да је одустало од
будућности
и тече једнообразно going backwards
going forward једнообразно going у
мјесту

НАДСМЕХ

Милоје Дончић

ПОРОДИЧНИ СЕФ ДРЖАВНОГ АРХЕОЛОГА

У породичном сефу државног археолога
смештена је цела историја.
Његови преци били су борбени
и радни људи а богоми имали су и укуса.
Његов прадеда Спартаку је лично ковао копља,
а бака китила Наполеонове сватове.
Мајчини ујаци су чували трезор Фрање Јосипа.
Таквој се родбини треба дивити.
Срећан је човек државни археолог.

МОЋ ПРЕСТОНИЦЕ

Кад престоница обедује крче црева Паноније.
Изнад Тимока и Враћа прште мрвице,
мерачи апетита стрпани у луднице
од Бора до обе Митровице.
Кад престоница пије са беле планине
котљају се флаше кроз жедно поље
низ Ибар до Румуније.
Кад парковску траву поји престоница –
росу, али са својих трепавица пије Сурдулица.
Кад престоница упали своје сијалице
отпадају склопке са црног монитора рестрикције,
тад засветле гробља до Топлице.

РАДНО ВРЕМЕ ДУМНИЦЕ

Иза недодирљивих врата у галерији мозгова,
над водом од олова, рециклирана позирају слова.
По такту зидног сата и боји прозора думају столице,
думају цилиндри за потребе двора.
Ветар беле листа странице.

ТВ ПРЕТПЛАТНИК

Кућерак без крова,
на кривом зиду сијалице чеоне
пали сова.
Полумртва овца по снегу врелом
црвени црта лук.
Над засеоком тамним орловски
кружи снајпер.
На стаблу труле шљиве
виси струјомер.
Власник без ноге, штаке му
покрио плафон.
У собичку без прозора лежи ТВ
претплатник Симеон.

ГРОБ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Над гробом Југославије нема крста.
У њему лежи клавир британски.
У којем рођендан стоти слави
рукавица црна са шест прста.

МАСЛАЧАК НОСАЧ СРПСКИХ РАКЕТА

Маслачак расцветали носио је српске ракете.
Главномандујући Алијансе извештава:
формиран је тим за процену штете.
Бранићемо се и тачка.
Бојеве главе НАТО-а против српског маслачка.

ТАБЛИЦА МНОЖЕЊА

Множе се бројеви, множе се слова,
множе се крпељи, множе се битанге и прсти лопова.
Множе се врапци, биволи и црви.
Множе се болести, множе се бактерије.
Множе се институти вирусне империје.

НОВИНАР-ИСТРАЖИВАЧ

Новинар истраживач копао је
за истином све док није ископао свој колач.

А кад се дочепа колача сласт је од
части била јача – а он испод отирача.

ПРОМЕНЕ

Са капија градских склонише орлове,
круне и главе лавље.
Поставише петокраке, заставе и очи кравље.
Круне опет вратише – главе лавље.
Ал' осташе петокраке и очи кравље.

ТРЕЋА СМЕНА

У ткачници врисак ублажавала
је турбина.
Мантили плави – чета почетника.
Језерце сиво – напукле цевке задужбина.
Плутала су црвено-бела острвца хигијенских уложака.

ПРОФЕСОР ЦРТАЊА НА ПЛОЧНИКУ У ХАНИОТИУ

Цртао је професор аутомате за сладолед,
атомску бомбу и топове.
Цртао је професор министре,
саксије и лопове.
Цртао је професор купаће костиме,
краљевске круне, сабље и кондоме.
Цртао је професор кабине за пресвлачење
и космодроме.

ОЛИВЕР

У теби тамнује твоја самица
У теби тамнује дан
У теби тамнује твоја улица
У теби тамнује твој град
У теби тамнује чета самоубица
У теби тамнује хитац револвера
Живео си под надзором снајпера
У теби тамнује цела тамница

ГРАД ПАЛЕРМО СПАВА

Тијана Ракочевић

О КОЈЕКАКВОМ КОЈЕЧЕМУ

Кап бензина
У води
Планина Килиманџаро
Човјек свуда оставља своје трагове
Човјек се не плаши да буде
ухваћен
Он крчи шуме
Черупа Индијанце
Абориџине
Кокошке
Чиваве
Прави се паметан
И пати од стреса
Човјек каже да мрзи јидиш
Човјек сваљује одговорност
на друге
Човјек носи катетер умјесто
бешике
И опет се прави паметан
Са својим прекоокеанским
пловидбама
Са својим луксузом
у напирлитаној жени
Са својим слатким повоцем
Довољно дугим да помисли
да је слободан
Човјек је несхваћен као $E = mc^2$
Човјек је закаснио у тренутку
кад је стигао на вријеме
Човјек је сам
У утроби
На жељезничкој станици
У мртвачници
И прави се паметан
Не знајући да је могао бити
Вољен

ЕСПЕРАНТО

Препланула робиња
Блуди гробљима кафе
Са широким турбаном
Око главе
Са чврсто припијеним
Новорођенчетом
Око паса
И бацајући црне кликере
По јаловим браздама јутра
Дискретно се лупи по челу
Промрсивши затим
У знојну креолску браду
Сине кишних шума
Проклињем те сушом,
Дахом сербатане,
И челичним срцем испод мојих
дојки
Удаљава се
Носећи само кошару од прућа
Док се игра вода Укајали
Тим њежним костурјем
Са зрном људског меса

АТЕЉЕ

Бис за њене потке у вјечитом
свлаку,

злуради патуљци заурлаше холлом.
Кратковиди путник иде
распознаку,
обучен дивљином као својим
болом.

То је триста стопа тканине у туби,
и тек можда ноћас на сликарској
натри
распукнути јадац ликујући згуби
ритуал Итаке скаредан у ватри.

Вечери к'о црни ириси батиста,
варварања Таре прожета
флуидом;
живот у њих дуну наносима киста
гутљаји тренутка затрављени
зидом.

Нагињу се котве у свјетлости
такта,
одваљене с рубља као сталактити,
и кошуља, тужно помјерање лакта
амфора у којој њега неће бити...

ГРАД ПАЛЕРМО СПАВА

Трноружим крвљу буржуја
шалитром тажити шмрк
— згрљена паства се збруја
и даде у безглави трк.

Личи ли лист мандрагоре
на душе, Брианна, Бри...?
Њих ини крвотруни дворе
Срчући варени шчи.

Ил' прионе кадавер-злато
сврдлом за субјелу кост,
ил' прсне у њежни сфумато
кашљући усирен хвост.

KISS

Је ли то твој
Malleus maleficarum
Храброст величине женске
брадавице

Чек' чек'
Зар те нијесам већ једном
уцмекала 1692.
Јастуком
И перјем, вјештачким перјем
Илустрисимусе
Зар то не чиним
Сваки пут кад изговориш
Курво, проклета курво
Сваки пут кад не похвалим
Твој огромни membrum virile
Као да га први пут видим
Откуд одједном све то перје
У омамљујућој топлини вулве
Свијет почиње словом С
Сапиосексуалан, Стидница, Салем
Мушкарац сам, понављаш,
Подвлачиш,
Нема ли сама та ријеч
У себи продирући ефекат
Као ареола коју не додирујем
Јер ми браниш
Као мали гумб задовољства
Као пссст и shhh
'Беш ми разум ако се нећу
угушити
Перјем.

БОГОЈАВЉЕЊЕ

Немлади
Неблуди
Несуди
Среци се имена свога

Невлади
Небуди
Свестуди
С распетим петама крста

Кроз ресице
Нектарим
Натраг те
док шапућеш: тули се она
Жуђена... као да бјежи

ТАМО НАС ЈЕ НАЈВИШЕ

Русомир Д. Арсић

ШТО ЈОШ НИЈЕ

Под капљицом росе светова је много. У сваком од њих светова је још. У једном има светлости више. Та светлост тече и сви је имају у огромним количинама. У пет стотина и петом свету пронашао сам још много светова, али ни у једном вишка светлости. То што светли попут светла су сенке светлости из поменутог света, које су и у овом свету светлости само, које ће потопити све облаке и невиде, на радост свих којима је стало да виде куда ће кад светлост нестане. То није ништа, чује се одашуда, то су само ветрови који проносе све приметнуто у ништа и с в е што је било, али ШТО ЈОШ НИЈЕ.

У ДАН ОД НАС

Замало да стане дан. Само што није, али појавила се реч и светлост речи. Кренула је тиха, бистра речица којом смо похитали као увек када нам неко покуша да украде сунце. Крађа је ужас и то нећемо никада оправдати. Бићемо смели и још смелији да свако нестајање приметнемо у нови дан од кога смо. У ДАН ОД НАС.

О ПРАВЦИМА

Правец, којим се многи крећу, најчешће не постоји. Оно има га, али је без почетка, без краја и без средине. Изнад и испод таквих праваца су правци нови, којима су некада ишли неки други, први што су још увек. О другим правцима нећемо још, њих је на сваком кораку.

НЕЋУ ВИШЕ О ГЛУПОСТИМА

Разлог због чега се човек смеје може постојати. Током живота сви би да имају баш те и такве разлоге. Друге разлоге би да протерају као штеточине. Оно и јесте тако, али најчешће је много, много другачије. Гледајући кроз прозор, кад већ друго не радите, видите свашта. Гледате, гледате, гледате... Кад се окренете на другу страну видите да сте гледали у погрешном правцу, јер није све у ономе што видите. Много више је свега у ономе што не видите и то није оно што не желите да видите. НЕЋУ ВИШЕ О ГЛУПОСТИМА.

БЕЗ ТОГА И ТОГА СЕ НЕ МОЖЕ

Већ данима слушах разговетно то је то. Где год да се окренем прати ме то је то. Где год да кренем опет исто, то је то је увек ту. Да одлучим да се не окрећем и да се не крећем... можда би било то. Али то је то било би ми потребно и те како, како бих се окретао и кретао. Зато ћу се придружити том и том, како би то и то опстало, јер БЕЗ ТОГА И ТОГА СЕ НЕ МОЖЕ, бар за сада док се може.

СПАВАЈТЕ МИРНО

Усамљени шумарак се успавао. Пробудио би се, али му то не иде. Покушава све да отвори очи, да угледа човека, али то је само његова жеља. Има још жеља, али и то су само жеље. Птице које га љубе и певуше му прелепе песме иду на руку сну који га не напушта. Некада је све било другачије, али то је некада и о томе ћемо кад шумарак отвори очи и пробуди нас. Дотле СПАВАЈТЕ МИРНО.

ПУТЕВИМА КОЈИХ НЕМА

Пет путева паралелно једно са другим сачекаху мене. Пролазило је њима много људи и пре него су се сетили мене. Да, баш тако, сетили, јер ово су путеви са мозгом. Ја сам се нашао одједном на сваком од тих путева. Ишао сам певајући, причајући, шапућући... себи. Није ми било онако како су други замишљали, нити пак како ја нисам ни слутио да може да ми буде. Када сам дошао до краја путева, зачух јасан пој птица и рикање магараца. Поток, којим сам наставио даље, више не тече, али ја се сналазим у води која ме односи далеко од путева, који ме још **жедније** чекају. Новина је у томе што сам ја и даље ПУТЕВИМА КОЈИХ НЕМА.

ХВАЛА ДОБРОМ БОГУ

Пазећи на цвет нисам обратио пажњу на маленог пужића који је журио другом цвету. Сада га држим у оку, уху, грлу, прсту... Чиним све да прогледам, прочујем, проговорим, промрдам. И ево се већ дешавају лепе ствари, пужић је стигао до стабљике другог цвета, а ја себи, ХВАЛА ДОБРОМ БОГУ.

ТАМО НАС ЈЕ НАЈВИШЕ

Загонетно је све после две хиљаде и пет стотина првог корака. Јутро после тог корака није уобичајено јутро, већ јутро које хода, лети, говори, пева... Ради све што никада нисмо хтели, а могли смо да радимо. Дан је на другој страни, која нам се не да, а имамо је у изобиљу. Биће да смо ми у ноћи од јутра и дана. Јадне су нам ноћи. Оне су још унутра, у нама, где нас одавно нема, а тамо нас је откако смо. ТАМО НАС ЈЕ НАЈВИШЕ.

РЕДОВНО ДРУГАЧИЈЕ

Искорак напред је полет у добро. Треба се држати таквог курса. Тежити сванућу, померању у страну, где расту траве, листају шуме, певају птице... Уосталом живот и није нешто друго, без обзира на то што нам се чини другачије, РЕДОВНО ДРУГАЧИЈЕ.

ДОК ЧЕКАМО ПРАВИ КАМЕН

Ко каже да је бацање камена просто.
Ко каже да је бацање камена компликовано.
Бацање камена није просто и није компликовано. Просто је не бацити камен. Компликовано је не бацити камен. Ко ме се није указало бацање камена још дуго ће бацати погрешан камен, а то већ није оно о чему размишљамо ДОК ЧЕКАМО ПРАВИ КАМЕН.

ИАКО ТАКО НЕ ИЗЛЕДА

Река је живот над животима. Она не мирује. Свако би да је прегази, преплива, надлети... Њој то ништа не значи, она је пролазност која само траје. Ако си у њој, она те прихвати, ако си изван ње, она те не примећује. Шта год хоћеш од ње, она ти даје. Ако је испијеш, ништа, она и даље тече ИАКО ТАКО НЕ ИЗГЛЕДА.

МОСТОВИ

ПРЕВОДИ

На страницама које следе *Исток* доноси поезију двоје бугарских песника (Дора Габе и Александар Вутимски) у преводу Зорана Вучића, једног норвешког (Тур Улвен) у преводу Марка Вуковића и једног америчког песника (Лоренс Ферлингети) у преводу Санде Ристић Стојановић.

У претходним бројевима (16 бројева у 8 свезака) *Исток* је у рубрици *Мостови* на више од 200 страна објавио поезију и прозу из следећих земаља:

Број 1/2014: Португалија

Број 2-4/2014: Русија и Пољска

Број 5-6/2015: Португалија

Број 7-8-9/2015-2016: Енглеска, САД, Белгија, Грчка, Русија, Словачка, Бугарска, Македонија и Словенија

Број 10/2016: Јерменија, Русија, Словенија, Румунија и Словачка

Број 11-12-13/2016-2017: Бугарска и Украјина

Број 14-15/2017: Британија, САД, Македонија

Број 16/2018: Бугарска, Немачка, Норвешка, САД

ЖЕНСКА КРВ

превод: Зоран Вучић

Дора Габе

ПОСВЕТА

*Светла успомена
на Бојана Пенев*

Ти си ме научио да разумем
невидљиво читање
тонова
и твоју у њих скривену мисао.

Из трепета твоје руке
спознала сам ритам осећања,
из погледа твога проживљавала
туге адађа
и радости скерца.

Сад те не видим,
јер си преображен
у бршљан обавијен око
твог гранитног споменика,
али те привиђам и слутим
у хорском шуму ноћи
и мелодији дана.

Свет је испуњен музиком.
Свет је испуњен тобом.

ЗАГОНЕТКА

Само ти си моја загонетка
са осмехом у углу усана,
с необичним сјајем
у очима,
са којим си отишао.

Остах у недоумици,
ошамућена,
испражњена од света,
без руку, без усана,
са сазнањем:

никада нисам ни била
рођена...

САОПШТЕЊЕ

Од како се родих,
свим нараштајима
вршњакиња постах.

Ваздух у две епохе дисах
и толико дуги беху
дани и године,
па ми се сада чини
да сам бесмртна постала...

А време,
преобраћено у пространство

и вечност – у свет
бескрајан ме носи, а ја
пловим, срећна, јер не знам
којој обали
ће ме однети.

ЋУТАЊЕ

Не разумех твоје речи –
ћутање твоје схватих
у соби испуњеној
мислима нашим.

Не препознах лик твој –
губе се црте његове
у сећању моме,
али схватих и наслутих
да си ту,
на високој дужности,
у дубоком небу
облачић који лебди...

Иза прозора,
и венца Старе планине,
ти први упита:
– Зашто ћутиш?
Одговорих ти:
– Ја не ћутим!
Погледа ме, осмехну се,
а са стакла зраци
лица наше облише светлошћу.
Ћутање.
Ћутање испуњено
љубављу, нежношћу и поверењем.
Да смо целог живота
једно крај другог ћутали,
не би речи могле
да нас раставе.

АНТЕНА

У живот мој неопажено
уђе нешто,

прође кроз моје очи,
настани се у срцу моме
и мојом крвљу дише.

Да ли добро, да ли зло постаде,
оно не зна,
зашто не застаде
да руку моју задржи.

Од тада ја се бојим
сваког руковања,
сваког неочекиваног додира,
сваког случајног погледа.

Можда ми недоживљена срећа,
и пропуштена љубав
не праштају?
Можда ме сада то прогони
и удара у мене – антену.

САЧЕКАЈ, СУНЦЕ

Сачекај, сунце,
ја нисам спремна
за ноћ што следи –
још мој дан није завршен!
Још се са савешћу нисам
помирила
да бих ти дала право на одмор,
Тек што научих да разговарам
с камењем и дрвећем
и још свој дан не испуних
њиховом мудрошћу,
а ти ме гониш на спавање
и одлазиш спокојно и свечано
са светлих врхова Витоше,
са чудесним бојама заласка
и илузијом сутрашњег дана.
Сачекај, време ми подај,
да схватим како може да се спава
у овом неспокојном свету,
где несаница је савест,
а савест је дан?
Сачекај, сунце!

ЖЕНСКА КРВ

Крв женска...
Крв која нежношћу
сازдава светове,
туту и славу,
ноћну мисао,
бол од свега,
сумњу до смрти,
и љубав паганску.
Да пагански верујеш
и тако да скриваш
од свих,

да волиш.

А сенка твоја
долази да пита
носим ли ту „муку“
у очима.
Да ли ме ти
на њој први распе!

Света и грешна
женска крв.

Дора Петрова Габе рођена је 1886. године у селу Хараманлак (данас Дабовник) у Доборичкој области. Гимназију је завршила у Варни, а француски језик и књижевност студирала је у Греноблу. Између два светска рата сарађивала је у бугарској књижевној периодици и објавила своје прве песничке књиге. Била је оснивач (1927) и дугогодишњи председник бугарског ПЕН-а.

Објавила је књиге: *Љубичице* (1908), *Мале песме* (1923), *Некада* (1929), *Земаљски пут* (1928), *Месечарка*, поеме (1931), *Поеме* (1946), *Вела*, поема (1946), *Неспокојно време*, песме и стихови (1957), *Лирика*, изабрани стихови (1966), *Сачекај, сунце* (1967), *Невидљиве очи* (1970), *Стихови* (1975), *Дубине, разговори с морем* (1976), *Изабрани стихови*, у два тома (1978), *Изабрани преводи* (1979), *Песме* (1982), *Изабрани стихови* (1982).

Дора Габе била је једна од првих бугарских песникиња, која је била сапутница великих личности бугарске културе, и постала вршњакиња скоро свих покољења књижевних стваралаца стасалих у двадесетом веку. Свој књижевни пут започела је поезијом у духу симболизма и прошла кроз многа тематска и поетичка искушења. Њена лирска природа и сензибилитет заслужни су што је, у дугом стваралачком веку, створила песничко дело високог уметничког домета и трајне књижевне вредности.

Умрла је у Софији 1983. године.

СУНЦЕ ИЗНАД МЕНЕ ПУТУЈЕ

превод: Зоран Вучић

Александар Вутимски

РАДОСТАН МОНОЛОГ

Нисам затворен круг.
Стојим пред целином бескрајнога света.
И изјутра, и с вечери.
Ја слушама како земља дише,
осећам како долази,
како почиње да се рађа и да полако расту
деца, звуци, пупољци.

Изнад мене сунце путује.

Пролазим међу многим корацима – и изјутра, и с вечери.
Да се вратим бескрају света.

Нисам затворен круг.

СНЕГ

Снег је бео, тихо и студено.
Путање су као позлаћене,
слутим да ће небо изнад мене
спустити се ниже замагљено.

Потамнело дрвеће у пољу
засуо је сребрнасти снег,
а ветра млин маше непрестано
крилима леденим веома предано.

И пас један напуштен бескућни
снева да мину јануарски дани.
А огромни и љути гаврани
најављују велику несрећу.

Снег је овај хладан безисходно
и прозрачност лебди безгранично.
Бојим се смрти. На раскршћу
привиђа се нестваран млин
лично.

У ХАОСУ

Један за другим тону континенти,
редом тако, у ратова хаос.
Од стварања света па до данас
није било опакије олује кржаве.

И ево сада, на копну и води
светле ракете и грме оружја.
Остварује се библијско пророштво
– сва племена сада су у рату.

На почетку беше само магла
и не беше ни сунца, ни звезда.
Ни из чега створена је земља –
у светлост се тама преобрати.

Ми чекамо, сада у овој незгоди
да загрми глас новог творца –
и други пут земља да се роди
из ужаса данашњег рата.

ДА УМРЕШ

У летњи дан да умреш
на трави у далеком селу.
На врху твојих трепавица
да утрне светло сунца залазећег.
Недостижан, хладан
безгласан да будеш у сумраку.

Да више не дишеш –
а у гори тишина да буде...

Или у јесењи дан
да умреш као птица на путелку;
у некаквом граду непознатом,
у хотелу наранџастих соба.
А часовник зидни
да те гледа ћутљив и замишљен.
Да умреш непознат
сасвим свеједно где и када.

И заиста свеједно је
да ли си стар, или млад. Не
размишљај.

Има радости у свету.
Радости и у свршетку има.
Као лист у јесен,
као све на свету и ти ћеш минути.
Лепо је негде
да умреш, да се заувек заврши.

ЕВРОПО НЕЗАСИТА

1.
Од тутњаве света ми већ оглувесмо,
од речи, од вести и од догађаја.
Брзином светлости пристижу
новости.
А ти према свему биваш
равнодушан.

По стоти пут под ратним знамењем
у рушевинама Европа нестаје.
Париз је мртав. Лондон опустошен
и за сва времена можда ће нестати.

А вођа један силно фанатичан
крстаче сеје између два пола.
Нису више потребне нам књиге,
бајонети Европи су нужни.

Како су овде тај ваздух дисали
Рембрант, Хус, Кант и Достојевски?
Бајонетом Европа истиче убедљиво
своју культуру и напредак свој.

Да ли ће то бити залазак Запада,
или ће под грмом нови свет настати...
Од тутњаве света ми већ оглувесмо,
и за све, нажалост, сад смо
равнодушни.

2.
Много су мали били, али су градили
твоје железнице и градове твоје.
Земљу су дубили и копали руду.
Ралицама, тракторима и јунаштвом
орали су њиве твоје и равнице,
са надом да неће бити шутирани
и обилажени презрени к'о пси –

трудбеници твоји, о, Европо.

И ево, сада плаћаш грехе своје.
Заборавила си да постоји правда.
Слабуњава, тетошена, халапљива

грабила си злато са континената.
Згртала си урме и дијаманте,
плодове, какао, гвожђе, угаљ,
бацивши у очи безначајно мало
од свега тога што си накупила

трудбеницима твојим, Европо.

Сада се скриваш тужна уплашена
у подземним сколништима Лондона.
Зар ниси стешњена док хладиш лице,
и не играш више и не слушаш џез.
Експлозије су сада твоја музика,
а пожари достојни декор.
Ипак, нажалост, под грохотом бомби
раскомадани због тебе умиру –

трудбеници твоји, о, Европо.

3.
Ја не мрзим народе твоје.
И верујем, агонија стиже,

са телима твојих трудбеника
довршићеш насилно попрште.
Руке што су градиле, рушиће
и цела земља друкчија ће бити.

Али мене уби, Европо вештице.
Над твојим казанима пуним крви
и злата

ја сам дисао алкохолна испарења.
Играх, певах и писах стихове.
А ево сада старији сам од тебе
и као и ти бојим се смрти.

Умници над мојим стиховима
осмехнуће се и мудро отићи.
„Песник реакционар” – казаће.
За лишеног пута неће пропустити
да кажу да није имао уточиште.
И наставиће да се споре о Хитлеру.
И живеће у својој узвишеној
естетици уличног спознања.

Александар Вутимски (Александар Коцев Вутов) рођен је 1919. године у Своге. После смрти родитеља и браће од туберкулозе, долази у Софију. Ту 1937. године завршава гимназију и започиње студије класичне филологије. Али због сиромаштва, бескућништва и болести напушта даље образовање. Бездомни млади песник дане и ноћи проводи на софијским улицама, у крчмама, парковима, станицама и свратиштима. И поред тешког и неуредног живота, млади даровити песник пише и песме објављује углавном у угледном књижевном часопису *Златорог*. Сања о бољем свету и књижевној слави, али болест узима маха, и он, с меланхоличном помиреношћу неминовно се ближи неизбежној и коначној судбини.

Умире ратне 1943. године у санаторијуму за плућне болести у Сурдулици где је тражио лека својој тешкој болци, у окупираној Србији. За живота није успео да објави збирку песама. Његови стихови остали су расути по периодичним издањима, и тек после седамнаест година од смрти објављена је збирка *Стихови*, 1960. године. А доцније и *Изабрани рукописи* 1970. и 1979. године.

Иако због несрећног и кратког живота није успео да се потпуно књижевно оствари, Вутимски има високо место у бугарском песништву.

КАМЕН И СНЕГ

превод: Марко Вуковић

Тур Улвен

ПОСТОЈЕ НЕКИ ГЛАСОВИ У НОЋИ...

Постоје неки гласови у ноћи
који ме будним држе
Или је то можда лајање
Немају намеру да покрену стопала
која су постала мравињаци
Немају намеру да се претварају да спавају
Јер ја сам клавир у варијете театру на ком
неповезане мелодије свира смрт
И овај високи свод нада мнош
теме је огромне птице
која се беживотно стрмоглављује
ка изгубљеном рају

љубавном угризу
који си оставила
унутра.

* * *

КАМЕН И СНЕГ

Врата и прозори запечаћени
руком безименог владара
Упаљене парафинске лампе и
вучји трагови на улицама
Унутар леденог брега звони
звоно које губу објављује
Ватриште где руке драге
расту из пепела
Покренута мисао на наслоњачу
у којој си седела тада

* * *

Стазе
воде у шуму,
не из ње:
ја сам већ
маховина
на том

Не ћутиш
довољно
тихо.
Зуј
је
у теби.

Дебло храста, кора бора
не чује се. Ту
опет
препознајеш
твоје лице,

споља.

* * *

Дуж нерава листа
на летњем светлу
клизи узбуђење

ка основи,
земаљском лавиринту.

Коса је
била фитиљ који је
неко потпалио,
изгорео сам, лагано

и безболно.

Сада
можеш

да кренеш даље.

* * *

Кад год да се спотакнеш
увек ће стајати отворена
једна

врећа
за тебе.

* * *

Кад нестанак засветли
довољно јако

можемо да тумачимо
наше сопствене

огреботине.

У мраку
постајемо

глупи. Скоро
минерали.

Ишчезавање
је
стварање.

* * *

Слушалац

главу је забио
у зид.

Уши
мало му
вире.

Дуго
чекаш да се окрене
ка теби,

урадиће, ваљда, то
једном.

* * *

Када су лампе
црне ваздушне рупе

светло ти се ноктима качи
за руке и лице.

Најтежи паркови
висе

тамо горе, осећам
лишће
жубори низ

нас. Ако

отвориш уста
звучаћеш као неки историјски

музеј

* * *

И ми ипак морамо
да гледамо и гледамо

за тим што је овде било
пре него што је око

било отворено, то што ће остати
након што око

види.

* * *

Далеко сам га одбацио, уво
камено. Лежало је тако
и слушало

алелуја хорова
које никада нисмо успели
да ископамо, чак

ни језиком прстију. Да,
треба нам једно уво.

Ово ће
стајати најдубље
у шуми.

И преко зиме, заборављено
испод трагова скија.

* * *

Седи крај мене
драга, причај

о времену
у коме ме

нема.

* * *

То што дозива
у теби

не дозива

тебе.

* * *

Наслоњене на зид
мердевине

од твојих ребара; ко
то чека да се
попне,

не да погледа
већ да шпијунира.

* * *

Твоја љубав
има две главе.

Једна
вришти.

Тур Улвен (Tor Ulven) рођен је 14. новембра 1953. године у Ослу. Скоро цео свој живот провео је у усамљености и изолацији, у страху и депресији, а једини интервју у животу дао 1993. Његова лирика, проза и есеји пуни су осећаја празнине, свести о смрти и егзистенцијалног песимизма у комбинацији са оригиналним песничким сликама.

Након неколико објављених песама у часописима, дебитовао је 1977. године књигом песама *Сенка тетреба* (*Skyggen av urfuglen*). Следе књиге песама *После нас, знак* (*Etter oss, tegn*, 1980), *Тачка нестајања* (*Forsvinningspunkt*, 1981), *Стрпљиво* (*Det telmodie*, 1987) и *Мусаво сунце* (*Shppelsolen*, 1989) и то је пет књига песама које је за живота објавио. Три књиге песама из периода 1981–1987. пронађене су у рукописима. Њима су придодате још и неке необјављене песме (1973–1993) и објављена је књига песама из заоставштине 1996. године. *Сабране песме*, књига која садржи све већ наведене књиге, уз додатак накнадно пронађених или већ објављених песама из периода 1972–1995, а по којој је и овај избор рађен, објављена је 2000. године.

Тур Улвен је извршио самоубиство 18. маја 1995. године.

ПРОМЕНЉИВО СВЕТЛО

превод: Санда Ристић Стојановић

Лоренс Ферлингети

НЕ ПУШТАЈ ТОГ КОЊА

Не пуштај тог коња
да једе ту виолину
виче Шагалова мајка

Али он се
држао сликарства

и постао славан

И наставио је да слика
коња са виолином у устима

И онда када га је коначно завршио
зајахао је коња
и одјахао
машући виолином

И онда ју је са гудалом дао
првој обнаженој на коју је налетео
И није било жица на њој.

БРОЈ 8

Било је то лице кога би мрак
могао убити
сместа
лице лагано рањено
смехом светла

„Ми другачије размишљамо ноћу”
једном ми је рекла
лежећи малаксало

И онда би она цитирала Коктоа
„Осећам једног анђела у себи”
рекла је
кога ја стално шокирам

И онда би се смејала и изгледала
далеко
пали цигарету за мене
уздахне и успиње се

и протегне
њену слатку анатомију
пустивши да падне дуга чарапа

ПРОМЕНЉИВО СВЕТЛО

Променљиво светло
у Сан Франциску
нимало од твог светла источне обале
нимало од твог
бисерног светла Париза
Светло Сан Франциска
је море светла
острвско светло

И светло магле
покрива брда
Струји у ноћи
кроз Голден гејт
да би се прострло по граду у зору

И онда тиха касна јутра
после сагоревања магле
и сунце боји беле куће
светлошћу мора Грчке
са високим чистим сенкама
чинећи да град изгледа
као да је насликан

Али ветрови долазе у четири сати
чистећи брда
И онда вео светла ране вечери
И онда дуги урлик
када нова ноћна магла
плови
И у тој долини светла
град се заноси
неусидрен изнад океана

Лоренс Ферлингети (Lawrence Ferlinghetti) је амерички песник. Као дете живео је у сиротишту. Докторирао је на Сорбони 1951. У Сан Франциску био је један од водећих песника бит поезије. Декларисао се као припадник „филозофског анархизма“. Писао је есеје, преводио поезију.

Његова поезија се може свести само на полемичку поезију и лични протест. Књиге су му достигле велике тираже. Књига *A Coney Island of the Mind* сматра се једном од наутицајнијих, најпопуларнијих књига америчке поезије, чији је тираж 1.000.000 примерака. У новембру 2017, на његов деведесет осми рођендан, изашла је књига *Ferlinghetti's Greatest Poems*.

Битна дела: *Gone world* (1955), *A Coney Island of the Mind* (1958), *Broadside poem, Her* (1960).

ПОГЛЕДИ

ЕСЕЈИ

МАРИНА АБРАМОВИЋ – СИГНАЛИСТКИЊА

Душан Стојковић

Марина Абрамовић је несумњиво припадала сигналистичком покрету. У њему је као уметница и стасала. Шта је то у њој што је тера да тврди како није била оно што је била и да није припадала ономе чији је саставни део била проблем је којим би вероватно неко требало да се позабави. Сигнализам никако није некакво ђуле на ногама којег би онај ко је сигналиста био требало по сваку цену да се отресе. У питању је европски, и светски, уважаван и признаван покрет без којег се ниједна прича ни у једној средини о неоавангарди замислити не може. Марина Абрамовић, међутим, хоће да нам прода своју „причу“ пуну замрачених места, мрља, али та прича не пије воду. Није она уметничка тиква без корена. Зло би било, једино, ако би се корена лишила. Односно, пошто се то никако не може извести – покушала то да учини.

Чињенице су неумољиве. Сваки рат са њима унапред је изгубљен. Никаква заборавност нас не спасава јер оно што је било неће да заборави да је било. Ако коза лаже, рог то учинити неће. А сигналистички рог овако изгледа.

Сигналистичко језгро се полако грана. Мирољуб Тодоровић најпре упознаје Спасоја Влајића, а потом Зорана Поповића. Овај други доводи Марину Абрамовић, а потом она Нешу Париповића, Тамару Јанковић и Владу Стојиљковића. Сликари најпре воде бројчано, но сигнализам није узалудно и визуелан, или, највише – визуелан. Марина Абрамовић долази у покрет као сликарка облака и наставља да их слика и експериментира на сликама чији су они главни „јунаци“. Касније се – изгледа – у облацима помало губи и тврди како није радила, и урадила, оно што је и радила и урадила. Ствара облаковну теорију о свом деловању и развићу у којој по њој за сигнализам никаквог места нема, иако ње, да није била сигнализмом инфицирана, овакве каква је потом постала – хајде и ми мало да облакујемо – вероватно, или нипошто, не би ни било. Но, то је већ прича о оригиналу и некоме ко хоће фалсификат као оригинал да протури. А то никако не бива.

Од октобра 1970. до јануара 1973. појавило се девет бројева часописа *Сигнал*. Главни и одговорни уредник био је Мирољуб Тодоровић, а у редакцији првог броја били су Добривоје Јевтић, Тамара Јанковић, Влада Стојиљковић, Марина Абрамовић и Зоран Поповић. Марина Абрамовић је била сарадник читаве прве серије овог часописа (њени сигналистички прилози су у буквално у свим бројевима: 1, 2–3, 6–7.⁴ и 8–9⁵), као и у антологији сигналистичке гестуалне и визуелне поезије објављеној, у сарадњи с часописом *Uj Symposion*, у двоброју 4–5 *Сигнала*.⁶

Када се у часопису *Дело* (XXI, 1975, бр. 3) појавила антологија *Конкретна, визуелна и сигналистичка поезија* Мирољуба Тодоровића у њој је била заступљена и Марина Абрамовић.⁷

Било је пет групних изложби сигналаста (једна у Милану, остале у Југославији). Најзначајнија је била она у Галерији сувремене уметности у Загребу од 16. до 26. маја 1974. Марина Абрамовић је на њој суделовала⁸, а у штампаном каталогу су и њена визуелна песма „А” и фотографија метронома⁹ (касније је постао заштитни знак њеног стваралаштва) постављеног у Галерији). Била је учесник и изложби „Poesia signalista Jugoslava” (Galerio TOOL, Milano, 1971), „Сигнализам” (Салон Музеја савремене уметности, Београд, 1975) и „Сигнализам 81” (КПЗ, Оџаци, 1981).

⁴ На импресуму овог броја је фотографија која илуструје њен звучни амбијент „Бело”.

⁵ У часопису је и фотографија која илуструје њен звучни амбијент „Аеродром”.

⁶ У антологији коју је приредио Мирољуб Тодоровић заступљено је двадесеторо аутора. Осим Марине Абрамовић, ту су и Влада Стојиљковић, Зоран Поповић, Славко Матковић, Балинт Сомбати, Вујица Решин Туцић, Жарко Рошуљ, Звонимир Костић Палански, Ласло Салма, Обрад Јовановић, Слободан Вукановић, Золтан Мађар, Тамара Јанковић, Неша Париповић, Бранко Алексић, Миодраг Ђорђевић, Бранко Андрић и Добривоје Јевтић као аутори визуелне, док су Мирољуб Тодоровић и Богданка Познановић присутни као творци гестуалне поезије.

У – скривеној – антологији сигналистичке поезије, присутној у оквиру његове докторске дисертације *Сигнализам: генеза, поетика и уметничка пракса* (1994), Живан Живковић се одлучио за песму „Без наслова” Марине Абрамовић у чијем срцу се налази слово *а*.

⁷ Осим ње, у антологији су од наших аутора и Бранко Андрић, Оскар Давичо/Предраг Нешковић, Добривоје Јевтић, Славко Матковић, Неша Париповић, Миливоје Павловић, Богданка Познановић, Зоран Поповић, Владан Радовановић, Жарко Рошуљ, Влада Стојиљковић, Мирољуб Тодоровић, Биљана Томић и Вујица Решин Туцић. Сви имају по један прилог, осим Мирољуба Тодоровића и Владе Стојиљковића који су заступљени са два и тандема Давичо/Нешковић који су представљени са три рада.

⁸ Поред ње, учешће су узели и Бранко Алексић, Тамара Јанковић, Славко Матковић, Неша Париповић, Зоран Поповић, Богданка Познановић, Жарко Рошуљ, Ласло Салма, Никола Стојановић, Влада Стојиљковић, Балинт Сомбати, Мирољуб Тодоровић и Слободан Вукановић.

⁹ Употребите га и на својој изложби у Галерији савремене уметности 1974. године којом приликом је извела перформанс „Ритам 2”.

У свом обимном (девет густо исписаних страна великог А4 формата) писму Мирољубу Тодоровићу¹⁰ с пролећа 1971. године из Загреба¹¹, где је у радионици Крсте Хегедушића била на постдипломским студијама, Марина Абрамовић признаје како није у пуној мери разумела шта сигнализам од ње тражи и како није знала како би она свој допринос овом покрету могла у пуној мери да дâ, али како су јој се одједном отвориле карте и како је почела да уметнички „производи” нешто за шта је убеђена како сигнализму припада. У једном другом, краћем писму, такође из Загреба, Марина Абрамовић Тодоровићу пише: „Иначе имам свакаквих планова у вези са Америком и Сигналом као таквим или можда још и бољим. Ја за почетак чим дођем / правим књигу са звуковима и још неким ситницама и то сама на ситу.” Касније, после одласка 1975. године у Амстердам, она, која се у првој сигналистичкој фази и гестуалној поезији у извесном смислу приклонила, „враћа” се хепенингу, односно боди-арту.¹² Оно што је другим сигналистима,

¹⁰ Фотокопије писама (па и овог Марине Абрамовић) упућених Мирољубу Тодоровићу дате су у библиофилској (седам примерака) публикацији: Мирољуб Тодоровић, *Из сигналистичког документационог центра 1*, Сигнал, Београд, 1999. На њено писмо ће се осврнути Звонко Сарић у есеју „Интертектуалност у сигнализму и неке поставке сигналистичког романа” (*Сигнал*, бр. 22–23–24, 2001–2002, 41) и Добрица Камперелић у тексту „Зачеци вируса сигнализма – симптоми и синдроми” (*Књижевност*, 7–8–9, 2001, 720–722).

¹¹ Фотокопија писма је и у библиофилском издању: Мирољуб Тодоровић, *Из сигналистичког документационог центра 2*, Библиотека Сигнал, Београд, 2017, којим смо се користили. Ту је и преписка између Марине Абрамовић и Мирољуба Тодоровића која нам још једном сведочи о сликаркином припадништву сигнализму, ако нам је икаква додатна потврда за то уопште и била потребна. Најважнији изводи из писма Марине Абрамовић налазе се у Тодоровићевом тексту „Сигнализам и Марина Абрамовић” (2005) који је прештампан у његовој књизи *Време неоавангарде* (Алтера, Београд, 2012, 192–198). Наводимо их, јер то је *Абрамовићева Абрамовићева*: „Ти си ми још у самом почетку пребацивао да се довољно не ангажујем у раду и да то што радим не радим професионално, нити се довољно константно бавим проблемом слова као поруке. И ја са своје стране могу само све то да потврдим и да признам тачност твојих оптужби. [...] Заинтересовали су ме компјутери, кинетика, пластична маса, амбијенти, сигнализам. Али, у свему томе сам се враћала на своје најсигурније тло, на сликарство. [...] ...на мене је изузетно добро деловала промена средине. [...] Почела сам без било каквог у почетку одређеног циља да се играм са словима (тако сам направила оне честитке за Нову годину). Онда сам почела да о њима размишљам, све више и више да проналазим фрапантне ствари – фонеме најважније: везу између мене и слова и мог сликарства. Без **те везе** ја не бих ништа могла да направим, или, ако бих и правила, то не би било оно право, оно заиста моје. [...] Као што видиш, почела сам да размишљам на истоветан начин као и кад сликам – и одједном видим да су могућности слова неисцрпљиве и да се тек сада са мном у том смислу може рачунати. [...] Мирољубе, ја мислим да постајем прави СИГНАЛИСТА.”

¹² То, међутим, не може „прецртати” чувено њено, сигналистичко, више пута антологизирано, „А”, као ни серију њених визуелних песама циклизованих у „Изражање из квадрата” и „Улажење у квадрат”.

У тексту „Сигналистичка уметност тела” (*Књижевна реч*, 20. децембар 1975, бр. 47, стр. 6), касније прештампаном у његовим (постхумно објављеним) *Огледима о сигнализму*, Љубиша Јоцић за пример узима концептуалну уметност Марине Абрамовић и пише: „У њеним тражењима нема никаквих појава агресије, нити неке нарцисоидне аутоагресије, већ су сви њени подухвати прожети креативним истраживањима, која су дубоко ангажована баш у супротном смислу”, односно: „... а најдубља истраживања песникиње, она о новом језику – она ће нам једном вероватно рећи, мада нам је и са овим довољно саопштила како се говори и пева телом”.

уместо речи, било најпре слово, па слика или гест, њој је постало тело. Оно је најмања јединица унутар њене (телесне) поетике. Оно цело, или његови атоми: рука, око, коса... Хепенинг је сигнализму претходио, али се он нипошто не може са гестуалном поезијом изједначити. Гестуална поезија налик је на сев мача и ако бисмо је са хепенингом доводили у везу она би могла бити нека врста хаikuа хепенинга. Док су гестуалне песме, посебно оне у „режији” Мирољуба Тодоровића, муњевите, каснији хепенинзи Марине Абрамовић су дуготрајни, „залеђени”, као да јој је циљ да умртва време.

Када је 2005. године обнављао *Сигнал*, Тодоровић је на сарадњу позвао и Марину Абрамовић и она му је послала фотографију свог последњег рада – „Портрет с шкорпијом (отворене очи)”, о којем ће јој Тодоровић у узвратном писму написати: „... стигла је твоја скорпија заиста језива у својој стравоужасној лепоти”.¹³ У последњем свом јављању мејлом, од 14. VII 2017, Марина обећава: „Исправићу ту грешку у будућим каталозима”. А *грешка* се односи на њено „прескакање” да је сигнализму у младости припадала. Но, то обећање већ деценијама траје и никако се не испуњава.

Мирољуб Тодоровић је у још неколико својих текстова писао о Марини Абрамовић као припадници покрета којем је он био вођа.¹⁴

У есеју „Сигналистичко сликарство” Зоран Маркуш за радове „А” и „Дим” Марине Абрамовић, објављене у првом броју *Сигнала*, тврди да су од „антологијског значаја за сигналистичко сликарство”. Додаће и следеће: „Има ли јачих доказа за припадност авангардном покрету од самих дела, јавних наступа и писаних извора? Додамо ли томе да су Марина Абрамовић и Зоран Поповић били чланови прве редакције *Сигнала*, гласила сигналазма, њихов однос према покрету није случајан, или сапутнички, већ покретачки и творачки.”¹⁵

У својој докторској дисертацији *Авангарда, неоавангарда и сигналазам* Миливоје Павловић бележи како стапање језичког и ликовног у делима Марине Абрамовић остварује велике поетске учинке и твори „графизме са снажном метафоричком функцијом”.¹⁶

О преписци Марине Абрамовић с Мирољубом Тодоровићем пише и Јелена Марићевић у оквиру свог рада „Тамни вилајет од врбовог прућа: Преписка Мирољуба Тодоровића”.¹⁷ Ауторка посебно анализира детаљно најдуже писмо, више пута овде спомињано, које је сликарка из Загреба упутила Тодоровићу. Скреће пажњу на „усхићеност” са којом ова говори о најзад у себи изнађеној вези са сигнализмом којем је, опет по њој самој, овлашно и поприлично неискрено и раније припадала. Описује укратко и

¹³ *Градина*, XLI, нова серија, број 10, 2005.

¹⁴ в. „Токови сигналазма” (каталог *Сигналазам*, Галерија савремене уметности, Загреб, 1974), „Бирографија и авангарда” (*Књижевна реч*, бр. 210, 10. 5. 1983) и интервју „Столеће сигналазма” (у његовој књизи *Токови неоавангарде*, Нолит, Београд, 2004).

¹⁵ Зоран Маркуш, „Сигналистичко сликарство”, *Књижевност*, бр. 1–2, 1989, 198.

¹⁶ Миливоје Павловић, *Авангарда, Неоавангарда и сигналазам*, Просвета, Београд, 2002, 307.

¹⁷ в. Јелена Марићевић, *Легитимација за сигналазам: Пулсирање сигналазма*, Еверест Медиа, Београд, Међународна културна мрежа „Пројекат Растко”, Београд, 2016, 36–39.

друго писмо, много краће (у којем се налазе са стране нацртана три пендрека), као и још два (сва су упућена из Загреба).

Коначно, у последњем изашлом зборнику сигнализма – *Визије сигнализма / Visions of Signalism* (Еверест Медиа, Београд, Међународна културна мрежа „Пројекат Растко”, Београд, 2017), појавио се прилог Николе Пешића „Марина Абрамовић у сигнализму”, одломак из његове докторске дисертације *Окултура у поетици Марине Абрамовић*. У њему он сажето и прецизно описује све везе које је она са овим нашим неоавангардним покретом имала а које упорно, сасвим несхватљиво, и неуспешно, негира. Прва његова реченица гласи: „Напуштање сликарства и укључивање Марине Абрамовић у ’нову уметничку праксу’ у литератури се углавном везује за активност Галерије Студентског културног центра у Београду и превиђа се чињеница да је она претходно била активна у неоавангардном уметничком покрету сигнализма.”¹⁸ Према Пешићевом мишљењу, њени први перформанси – „Ритам 5” (1974) и „Ритам 2” – јесу „настали извесно под значајним утицајем сигнализма”.¹⁹

Испада како је Марина Абрамовић у тренутку када је по властитом признању оберучке полетела ка сигнализму, желећи да га повуче комбинацијом слике и звука у нове просторе, заправо одлетала од њега и постала му најдаља могуће. Тема Марина Абрамовић и сигнализам, поред тога што задаје психоанализи занимљиве подстицаје, интересантна је чак и за филмску обраду. Изгледа да је наша сликарка, боравећи давно у Загребу и радећи на кратком сигналистичком цртаном филму Дарка Шнајдера, подсвесно то и сама наслутила.

¹⁸ *Визије сигнализма*, стр. 248.

¹⁹ Исто, 250.

ИЗМЕЋУ ФОРМЕ И САДРЖИНЕ

Елена Пренцова

Шта је циник? Човек који зна цену свега и не зна вредност ничега. А емотивац, мој драги Дарлингтоне, то је човек који свему придаје апсурдну вредност и не зна тржишну вредност ниједне ствари.

Лепеза госпође Виндермер, Оскар Вајлд

Форма и садржина су као лева и десна рукавица, као две минђуше, као веренички и брачни прстен, као истобојне пертле на патикама. Али, модерни човек, са својом привидном слободом којом располаже, наводно самостално одлучује да носи само једну рукавицу, распарену минђушу, да прескочи веридбу и директно прави венчање или да комбинује шарене пертле на патикама. Ова модерна појава је болно продрла у готово сваки сегмент живота (нажалост, чак и у књижевности), што суштински раздваја језгро човекове егзистенције на троме, лабаве (или потпуно одсутне) делове између атома у разноврсном, али компактном молекулу – следи (раз)говор о разлици између форме и садржине.

Форма и садржина су глава и писмо на кованици, трагични и комични лик позоришних маски, које, под неким чудним притиском већ почињу да се разилазе и одвајају, уместо да се спајају и комбинују. Дакле, чешће живимо форму без садржине, као Вајлдов циник, и даље, као његов емотивац, па (п)остајемо слепи пред формом садржине.

Потрошачева суштина је у бесадржинској форми. Сваки пласман било ког производа (укључујући и књигу) – без резерве – темељи се на савршеној форми, односно савршеном дизајну и брендирању и лошој садржини, односно никаквом квалитету и употребној вредности. Оно што је важно јесте сјајно паковање (примамљиве корице), китњаст стил и лажна употребна вредност, а суштина и (не)потреба производа не само што је стављена у други план, већ је потпуно потиснута до степена непостојања. Савремени човек не само што купује и користи непотребне производе (и чита шунд литературу),

на тај начин и сам/а постаје генерализовани непотребни производ – али широко коришћен (да искористим демократски, коректнији термин од робовласничког: експлоатисан/а).

Савремени домови су испуњени неупотребљивим предметима без садржине (укључујући и многе књиге без књижевне вредности), али са упечатљивим корицама. Идентитет који форма даје предмету или личности је погубно плитка, а јака; лажна и вештачка и суштинска је превара.

Претпоставимо да текст читате увече, у својој дневној соби. Скрените накратко поглед са текста на собу. Свакако да ћете застати на месту које вам је одлично познато, али потрудите се да овог пута погледате попут детектива, истраживачки. Шпијунирајте, са интересовањем и циљем, предмете који се налазе у соби, оне које свакодневно употребљавате: телевизор, фотељу, табуру, кауч, трпезаријски сто, даљински управљач, дневне новине, полупразну чашу... Иако је већина ових предмета (то јест намештај) великих димензија, ипак поглед на њих често може да буде замагљен због бројних детаља на њима, до њих, под њима и уопште око њих: породичне фотографије изнад телевизора које гледамо само када бришемо праšину са њих или када нам неки радознали гости скрену пажњу привучени изгледом широких рамова јарких светлуцавих боја у којима се назире слике; вештачко цвеће у великим вазама, у угловима собе којима се попуњава празнина између намештаја и лампе, јер, смртни је грех оставити слободан простор између комада намештаја, да „дише“; међународни сувенири нанизани на полицама (књиге су у подруму, „разврстане“ по картонским кутијама) – поломљени иза, скоро не приметни, а залепљени у првим редовима, али ослоњени на зид – опсесивни алиби-докази да смо изашли ван државе; кич-украси: анђели златних крила, празни свећњаци, који остају неупотребљиви чак и када нестане струје, зато што нам свеће нису при руци или зато што их уопште немамо у кући; украсне чиније различитих величина у којима складишtimo све што нам тренутно није потребно, а за које мислимо да ће нам затребати једног дана, временски неодређен „црн“ дан; пластични држач за мобилни необичног изгледа, који скоро увек стоји празан зато што често разговарамо, или нам је у џепу, у футроли или затурен међу масом предмета на столу и полицама; хемијске у лименкама или дизајниране кутије за графитне оловке, од којих, више од половине, нису за употребу.

Сигурно сам вас исфрустрирала мојим једноставним описом, па престаните да читате и, уздахнувши, одлазите на купање, да се освежите мало, па да оперете зубе и спремите се за спавање. Али и тамо, како бисте узели четкицу за зубе испред је несесер са шминком или неколико редова парфема, сви отворени и коришћени истовремено (попут излога у парфимерији); пластични тоалет-папир купљен по најјефтинијој цени у неком новоизграђеном шопинг-молу; несесер са чешљем, четком за фенирање, за дугу, кратку, праву и коврцаву косу (потребно је да имате за све типове косе, да се буде

унапред спреман/а за модне трендове)... и ништа од прања зуба вечерас, јер је паста за зубе потрошена, а када сте по пасту пошли у маркет, вратили сте се препуних кеса, заборавивши због чега сте пошли у куповину...

Узнемирени, одлазите у кухињу, до фрижидера, јер храна је најбоља утеха, зар не? А он, хвала богу, није празан. Има за јело, наћи ће се... али код треће тегле, схватате да храну представљају остаци од претходног дана и да бисте направили пристојан избор за јело, потребно је најпре очистити фрижидер од остатака... али за то треба времена, а сада је касно...

Видно изнервирани, одлазите до ладнице са лековима како бисте узели половину дијазепама за бољи сан, али и тамо – „пребирање” по целој апотеци: лекови за косу, кожу и нокте; за мршављење, за имунитет, за гвожђе, за магнезијум, за гвожђе и магнезијум заједно, Це-витамин, Бе-витамин, витамин Беб... И сада посежете за целом таблетом дијазепама, па на спавање...

...у својој соби, или у спаваћој соби, радосно због кревета и јастука, схватате да прво морате померити књиге и гардеробу са кревета како бисте легли... Али где да их преместите? Сањиво их качите преко већ намештених комада одеће на офингерима или их само пребаците преко стола и „одјављујете се”...

...а можда се упитате: а шта да немам толико гардеробе? Шта ће ми толики парфемии? А кад бих склонио/ла фигурнице-сувенире, сигурно бих добио/ла простор за све оне књиге што су ми разбацане по кутијама? И не бих остао/ла гладан/а и сигурно ћу имати нову пасту за зубе!

Овако изгледа просечан дом просечног савременог човека просечног живота и са просечним (не)употребљивим предметима... и овако просечно сналази се у том целом нашем музеју непотребности.

Истина је, савремен човек купује одећу како би сваки дан мењао гардеробу на послу, притом има довољно комада да мења и ако би радио викендом, а поново се не одриче оних у којима се осећа најудобније. Савремени човек уопште користи много додатака за „улепшавање”, који утичу на његов/њен изглед, али не и на садржину. Клише представља пример људи који физички изгледају савршено, а духовно празно, али то, знајте, пожељан је клише који је на цени. Такви лакше успевају зато што се и остали „пале” на спољашњост, а равнодушни су према унутрашњим вредностима човека.

Тај став о бесадржинској форми пресликава се на сваки сегмент живота, не само у моди и стилу облачења – нажалост, чак и у књижевности. Купују се луксузна кола на кредит и лизинг како би се створио утисак припадности „аристократској” класи, уместо да се улаже у високу културу и бонтон. Посећују се модерна летовалишта која испуњавају разне хировите захтеве, уместо да се иде на културно „освајање” света. Раде се пластичне операције зарад подмлађивања, због страха од старења, који прераста у патолошки страх, и који је дубоко укорењен у форми...

Најгоре од свега је када започне прича о здрављу. Савремени човек преферира да пије лекове за имунитет и мршављење, да употребљава вештачке витамине и да једе брзу храну, уместо да једе свеже воће, зелениш и непрепаћену храну. Савремени човек је хронично наанаспаван и опсесивно зависан

од коректора за подочњаке. Савремени човек се колима вози до фитнес-центра у којем је уплатио три термина недељно, а вежба једанпут или двапут.

Савремени млад човек иде на факултет ујутру, спава поподне и преко ноћи учи или излази у клубове. Савремени млад човек пије и пуши још откад је изашао из пелена. Савремени млад мушкарац носи спуштене фармерице, притегнуте каишем, на бутинама, и са избаченим доњим вешом, напред и са стране како би се видео. Савременеј младој девојци никада није хладно – она је и лети и зими „голог стомака”, а, богами, и јајника. Савремени млади пију лоше вино помешано са соком на растварање...

Све је то форма. Садржина – здравље – није битно. Постаје важно само када нестане форма – и дејство таблета за побољшање здравља. И тако, све укруг, форма се окреће око центра, а садржина излази из круга, све док центрифугална сила потпуно не потисне садржину. На тај начин, савремени човек постаје једнодимензионалан (иако је, парадоксално, технологија достигла и четврту димензију – боју). Живимо у свету у којем се не цени вредност, и вредност није на цени. Колико је прелеп овај нови свет циничних емотиваца!

* * *

Проблем са формом и садржином пројектује се и у књижевности и објављивању књига. Са модернизмом наилази и најезда браниоца слободног стиха, укрштање и играње жанровима и пркошење високим књижевним стиловима. Са друге стране, таласи комерцијализације, масовне производње и економизације уопште, нажалост, заплъускују нас издавањем невреднованих и некритичких дела.

Ове две поменуте ствари предуслов су да се проблем форме и садржине у књижевности посматра са два аспекта. Први је велико бескритеријумско штампање књига, а други је злоупотреба модернистичког либералног и демократског схватања да се сваки тип текста може сматрати књижевношћу, без ризика колико је тај текст близак или одудара од традиционалних канона. Овом мишљењу се приклања и модернистички став „смрт ауторима”, који даје предност делима над ауторима. Злоупотреба овог мишљења води до чињенице што се многи, који су изнад просека у говору и просечни у коришћењу друштвених мрежа, (само)проглашавају писцима.

Масовно бескритеријумско штампање књига је последица комерцијализације и жеље и могућности за брзом зарадом. Постоје штампари (говорим штампари зато што издавачке куће имају тенденцију да очувају углед) који штампају буквално све и свашта, по принципу – плати и бићеш услужен. Штампаре не занима садржина текста – они не редигују; њих интересује само форма, односно крајњи производ у штампаном издању, који се често не може назвати књигом, ту је једноставно штампан материјал који подражава (имитира) изглед књиге. Овакви штампари ретко раде са професионалцима графичког дизајна и зато се књиге које штампају (намерно избегавам реч издају) не могу похвалити изгледом корица који се може сматрати и

уметничким делом. Њихови дизајни често представљају обрађене готове предлошке преузете са интернета, чиме корице подсећају на јефтине викенд-романе. Ти штампари који занемарују садржину, а предност дају форми преко негативне рекламе („не суди о књизи по корицама”) „лове” „ауторе и ауторке”, који су аутори само по форми – по имену, али не и по садржини – по делу. Они су спремни да плате штампање својих рукописа без обзира на цену, а не занима их рецепција и мишљење о њиховом писању. Они су подстакнути демократским слободама штампе - „папир трпи све”! Њихова жеља да буду писци већа је од талента који имају. Такав порив је безобразно незаустављив и застрашујуће се коси са реалним могућностима.

Међутим, да не схватите погрешно, њима нико не ускраћује могућност и слободу писања, али настаје опасност када се ти самопрокламовани аутори умешају на књижевном тржишту продавајући „књижевне вредности” и тиме потискујући праве вредности. Нажалост, показује се да је много лакше да садржину потисне форма онако како се нарушава равнотежа међу њима.

Даље, ти самопроглашени писци немају никакву реалну везу са књижевношћу. Не оспоравам да добри аутори у уметности уопште морају бити образовани – ипак је таленат примаран, међутим, самопроглашени уметници немају никаква сазнања о садржини уметничких дела – при чему мислим на садржину као суштину. Њихово поимање уметничких дела, без обзира на то која уметност је у питању, сведена је на форму. У суштини, следбеници их подражавају у својој лошој уметности која им се визуелно намеће при уживању у уметности и немају способност да ставе то у функцију дела, односно да избалансирају форму и садржину. На тај начин, конкретно када је у питању поезија, њихове песме своде се на катрене и уобичајене паралелне или обгрљене риме. Њима је форма најбитнија и тада дело престаје да буде прихватљиво због одсуства садржине. Добри, способни и квалитетни аутори знају да успоставе склад између две кључне ствари – форме и садржине.

Када је реч о могућности избора једне или друге ствари, односно одабиру форме насупрот садржини или обрнуто – све док се померају границе у корист самог дела, границе ће се ширити и у функцији уметности.

Превод са македонског језика: Милица Стојиљковић

ОСВРТИ

ПРИКАЗИ

THE
MUSEUM OF
MODERN ART

ПЕВАЊЕМ ДО УЗВИШЕНОСТИ

Драган Марковић: *Глуво доба*, Уметничка академија
Исток, Књажевац, 2016.

Мирослав Радовановић

Збирка песама *Глуво доба* Драгана Марковића састоји се од седам циклуса неједнаке дужине насловљених као *Предвечерје недоношче*, *Ичије повечерје*, *Претпоноћни трепет*, *Поноћ у пчелињаку*, *Глуво доба*, *Мрак у мраку*, *Уранак уочи после*. Циклуси нису међусобно тематски повезани и егзистирају као засебне целине у којима песник разрађује различите теме и мотиве. Певајући у „глуво доба” песник, најчешће у облику катрена, тежи да оствари један чудесан и фасцинантан свет препун знаковних јединица које нас воде у пределе свести, имажинације, морала, реалног привида који себе надмашује и превазилази.

Глуво доба Драгана Марковића носи у себи тежину модерне уметности да свој тематски оквир обогати најразличитијим садржајима које одликује људско искуство, али истовремено и драме, и везани су за свет човекове свакодневне збиље. Песник види смисао уметности у процепу између човековог духовног и историјског наслеђа и вредносног система могућег света, трагајући за оним садржајима који сведоче о узвишеном достојанству постојања. Крећући се кроз лавиринте човековог психичког бића, дотичући домен рефлексије и морала, збиљу и снове, Марковић је успео да додирне аутономне облике света, у идеји апсолута пронашао је људске садржаје и из перспективе трошности дао им је представу лепоте и вечности. Певање у *Глувом добу* је покушај песника да историјско преобрази у свет уметности, у бесконачно поље слободе. Кроз уметност певања Марковић покушава да један сложени однос пренесе у домен својих људских жеља и могућности, да у свету имагинарне сликовитости обликује уметност која остварује фиктивну подударност властитих снова са њиховим реалним оквирима:

„Нађох те испиљену, усред пролећа,
обрадова се тмушна душа копнећа.

Однеговах те, лете мој стреловити,
у зебњи неће ли те копци ловити.

Неста ми! Преста усхит, падох на плећа,

премрех, ех, и преволех, старост хлапећа!

Да сковах златни кавез, поврх дрвећа,
да те сачувам топла звездо прхтећа.

Дршће ми древна душа, дремка болећа,
сахне слабашна светлост, жижи рог-свећа!

Ево ме, спасиоче, тек сам васкрсла,
дај длан, црта живота ти се распрсла!"
(Ласта)

Уметност је увек била израз свести о човековом присуству на Земљи, а песник је покушавао, као што чини Марковић у својој збирци *Глуво доба* – да човекову присутност саобрази са васељенским поретком и супротстави се силама деструкције и хаоса. Песник пева о утешној визији, о могућности хармоније. Континуитет људскости је одлика овог певања, уметников глас диже се изнад времена и смрти захваљујући оживотвореним сликама човека и непролазних вредности. Марковић покушава и успева да у човековим свакодневним искушењима открије облике који га узвисују, штите од фатализма, стихије, рационализације историјског ума огрезлог у суровост. Ослобођено априорних образаца суровог рационализма певање у збирци *Глуво доба* поистовећује се са стварањем човековог новог света, уметност трага за основама властитог смисла, идеја о органском јединству човека и света продубљена је и луцидним сазнањима о вредностима у којима се човек тражи и остварује:

„Моја рођака, монахиња, одгеновала лане
које јој поклониле неки шумотрагачки гост,
сад је већ одрасли двогодац, често се риком јавне,
и већ разуме шта је келија, молитва, пој и пост.

У грчком миту ловац Актеон би сурово кажњен:
Онемљен, чим се јавне, постаће јелен растркошен,
јер виде Артемиду док се купала; сав саблажњен,
чу ловце, завапи, поста јелен, пси га растргоше.
Затворен у стаји, три са три, јелен проводи дане,
обасут мајчинском љубављу божије заручнице,
спашен од искушења да трком поново постане
ловац, наготом виле, нагнан кроз иглене ушице.”
(Актеон)

Марковић у збирци песама *Глуво доба* тежи да песнички израз буде у служби прецизно одређеног естетског програма чији је циљ да се језичким средствима досегне апсолутна тачка подударности животних токова који

одређују реалност света и унутрашња имагинарна визија. Заправо у овој песничкој авантури песник уједињује две сфере – рационалну и емотивну. Реалност је дата широко, прецизно, са пуно детаља, али је у служби унутрашњег напора и смисла. Свој опсесивни немир песник носи као изазов и позив за трагањем, немир за чудом стварања. Свет реалних појмова прекорачује своје границе и прераста у простор виртуелних представа. Евокативна чаролија обликовала је неки други, паралелни свет песничке визије. Песничка реч преузела је функцију замене реалности неким другим апсолутом духовности који се обзнањује у симболици језика и песничких замисли. Перцептивна и искуствена збиља прекорачује своје значење и чини обрт у правцу симболизације, апсолутних појмова само песничке свести. Моћ песничког говора тежи остварењу духовног супстрата који превазилази корелације значења и знака и претвара се у језичку игру која обухвата магијске формуле нових остварених значења:

„Суше се шуме, нешто их сатире,
ни плъскови, ни росе, ни цвркути
не прекидају стрмоглав дрвећа,
пресахнули су извори смркнути,
пропланци чезну виле и сатире,
у извалини, срећан, црн црв већа.

Суше се шуме, брест, бор, багрем, бреза,
стручњаци вештаче брис болести,
страховито се оглашава зверје,
бићемо лак плен, смог ће нас појести,
зелена ће се разводнити бреза,
ватра ће води вратити иверје.”

(Иверје)

Песник у овој збирци поцртава и своју еманципаторску тежњу која поприма димензије етичког чина у коме се неминовност обликује и као израз индивидуалне духовности. Стваралачки дух прекорачује границе ограничења и везује се за основе човековог свесног односа према отвореним питањима бића. Дух уметника лебди над приземним ограничењима реалног живота и у свом преображеном ходу покушава да досегне највише домете етике и естетике:

„Пре него што се збуди неминовно
и Огледало прозре сопственика,
закопаћу се у дисање словно
из кога свитац сумње сив светлика.”

(Мук матерњи)

Уметник тежи да хаотични свет реалне датости потисне просторима озарења и сугестивне ведрине. Етичка функција певања код Марковића заснована је на хуманистичком концепту стварања где се видљиви облици човекове тежње чине самерљивим и ближим захтевима песничке природе. Певање је израз нужног суочења и критичког обрачуна са обрасцима мирења и пасивизације. Човекова сизифовска фигура у *Глувом добу* одупире се певањем трагичној ситуацији и чини трајном човекову жељу за слободом и делатним чином:

„Гајиш га и грејеш, оком, крвотоком,
дамарањем будиш, успављујеш дахом
нуткаш мисаоним пресним пра-оброком,
Оно ти узвраћа племенитим страхом.

То је нека зверка неприпитомљена,
То некакво чудно јагње странтсвујуће,
То – реч окоштала, језиколомљива,
урлик који се у ухо Сну шапуће.

Кад између тебе и твог првог дара
прсне танка опна- огледало жизни,
искрашће ти се Тишина из недара,
да се у небеској колевци облизни.”
(Дарови)

ПЕСНИЧКИ КАНОН(И) РУСОФИЛСТВА

Раша Перић: *Русија, волим те*, КЦ – Карловачка уметничка радионица, Сремски Карловци, 2018.

Анђелко Анушић

Песник Раша Перић чије је стваралаштво (оваплоћено у 40 књига) махом у моћном, само својном знаку духовне, религиозне перцепције ологошеног света и човека у њему, засигурно је један од најплоднијих (ако не и први на тој лествици) у нашој књижевности, који је приредио (и објавио) читаву библиотеку, тридесет четири тематска зборника, разнородне мотивске структуре. Тематски подстреци/осе око којих он (*про*)меморијски сплиће своје драгоцене, и нашој књижевној и културној историји потребите зборнике, из света су наше повести (старије и новије историје) и културологије, религије (песме о Христу), православне вере и црквеног градитељства (песме о манастирима), етнологије (песме о хлебу, вину, кући), родитељства (песме о мајци и оцу), љубави (песме о деци), природе (песме о птицама и стаду), фолклористике (песме о свирали), а цео један зборник (*Сјајке*) посвећен је Сунцу и Месецу у спрском песништву.

Овај потоњи тематски зборник (у нас јединствен, и можда једини, колико ми је познато) сатворен је од песничких узношења и слављења Русије и Руса у лирским записима наших најпознатијих стваралаца, у именичком распону и поетичком коду од Вука С. Караџића, Његоша, Лазе Костића, Дучића, Исидоре, владике Николаја, Винавера, Андрића, Црњанског, Јустина Поповића, Д. Максимовић, преко Ђопића, Ћосића, С. Раичковића, Попе, М. Павловића, Љ. Ђидића, Љ. Симовића, М. Данојлића, М. Бећковића, митрополита А. Радовића, Б. Петровића, М. Антића, до (условно речено) средње и млађе генерације аутора као што су, поред осталих, П. Зубац, Рајко П. Ного, С. Тонтић, М. Ненадић, Срба Игњатовић, Љубица Милетић, Горан Ђорђевић, Зоран Костић, Жарко Димић, и сам аутор ове русофилне буквице, духом можда и понајмлађи (од живућих), ако имамо пред очима (и на уму) његових близу осамдесет књига које је досад печатао! И још му из радионице хармонија сфера светли и бруји!

Песму *Еј Србине, мој рођени брате* (Епски глас Платова, руског козачког атамана / из спева „Трагедија српског господара и вожда Карађорђа”)

Симе Милутиновића Сарајлије, Перић је ставио у прочеље свог зборника, означивши је као „руски епски предговор”. И заиста, то ова песма (њен фрагмент, заправо) и јесте, јер она својим тематским спектром, метриком, језичким сазвучјима и *ширним* лирско-мисаоним рефлексјама говори о вишековним руско-српским односима и везама које нису лишени разних искушења, о истој историјској судбини, вери, писму и крсту који носе, што ће рећи зорно сведоче о *хришћанском завету (православно-хришћанској предстражи)* као *усудном императиву српско-руског кретања кроз олујне повесне теснаце (термопилске кланце) до данас*. Стихови које наводимо потврђују то: „Еј Србине, мој рођени брате, / ја на Дону, а ти на Дунаву, / Славска рода самртне смо страже!... / Ја Славенство чувам од Татара, / Од Монгола, и од све Азије, / А ти тамо чуваш на Дунаву, / И на Сави, и на Јадра-тику, / О Турчина и од Мухамедства / Сву Јевропу и њена христјанства...” Бољи предговор састављач тешко да је могао наћи, или сам га сатворити. Јер он прозорљиво наговештава и „покрива” песничка осећања и епифаније, њину шировиту скалу, наших песника и црквених великодостојника који подижу пехар Русији и Русима.

Шта из овог Перићевог цветника, од овог песничког *миља и обиља*, лирских обасјања, трепета и трнаца, луцидних мисаоних понирања и усхођења, ђда, словопојки и химни љубави, верности, оданости и *самоповратних* (е)вокативних кликтаја братском руском народу и епском пространству његове земље – шта из тог мор(ц)а озарених (озвезданих) стихова и речи, које *лирично зрнце* издвојити и изложитим читаоцима? Ко ме се песничком царству приволети? Да ли ономе по старини и старешинству (*столици*), младићству генија, *утемитељним заслугама у нашем језику и књижаству*, или песницима и песмама из новијег времена, читаоцу можда ближих и „пријемчивијих”? У писму Јернеју Копитару (*Љубезни пријатељу!*) којим се из Петрограда (7. априла 1819) Вук С. Карацић јавља – усхићен и очуђен руским књигољубљем – он пише: „...Ја не знам има ли још игђе на свијету, да се људи овако о књижаству труде и њим забављају; кадгођ што се на старом Флајшмаркту говори и ради о трговини, тако овђе о литератури”. А Његош у своме дитирамбу *Сјени Алекснадра Пушкина* пјева: „...Сретњи пјевче великог народа, / твоме праху земном свештенومه / собраће ти витешки подвизи / пред дивнијем ступају олтаром”. Лаза Костић у песми *Москви*, између осталог пева: „...И браћа наша нек познаду / матушку – не матушку, не! – / ђевушку Москву, нову, младу, / а млад је Словен женик ње...” Јован Дучић је први у нас, колико је познато, *созерцовао* о оној (вечној) *руској рани*, у својој прозаиди из књиге *Јутра са Леутара*: „...Постоји онамо верзија о „руској рани”, болној рани са којом већ дође на свет сваки човек оне словенске матице. Сва је руска музика тужна, а сва књижевност плачевна.” А владика Николај Велимировић (*О светој цркви у Русији*) контекстуално евоцира живи (превечни) јеванђељски догмат, у времену тоталитарне комунистичке суспензије цркве и вере у Русији: „...Оно што чине

гонитељи вере Христове у светој Русији, чинили су пре њих сви људи безбожници и противници Христи. Па су себе погребли у вечну смрт а Истини дали прилику да опет и опет васкрсне...”

О своме менталном (пред)осећању физичког и психолошког *предукуса Невског проспекта*, Андрић (*На Невском проспекту*), између осталог, пише: „...Доста сам пута у животу стајао на познатим местима о којима сам раније слушао, читао или маштао. И ретко је када очекивање било тако савршено испуњено. Не треба никог да питам и ништа да загледам. По дубини видика, по линијама зграда на светлом небу, по тихом а живом струјању народа, по основном утиску који остаје од свега тога заједно, знам: то је *Невски проспект*. Да, то је он...” Отац Јустин Поповић (који је, неузгредно речено, уз сабрата му владику Николаја, написао понајбоље странице у нас о Достојевском) у тексту *О рају руске душе* прозорљиво пише: „...Руска душа има свој свој рај и свој пакао. Нигде страшнијег пакла и нигде дивнијег раја но у руској души. Ниједан човек не пада тако дубоко, до последњег зла, као руски човек; али исто тако, ниједан човек не досеже тако високо, до врха изнад свих врхова, као руски човек. (...) О руску душу се љубоморно отимају светови, отимају вечности, отимају сам Бог и сам Сатана. (...) Сваки светитељ није друго до повраћени рај. А то значи, душа отета од греха, смрти и ђавола, и сједињена са Богом, његовом светошћу и вечношћу...” Исти писац (у есеју *Достојевски као пророк и апостол православног реализма*), у фрагменту под насловом *Постати прави Рус* – уз остало, пише: „Постати прави Рус, значи постати брат свима људима, постати свечовек. Свечовечност је најглавнија црта и призивање руског човека. Свечовечност је национална руска идеја. У духу руског народа постоји жива потреба за свеуједињењем човечанства, и то свеуједињење са пуним уважавањем према националним индивидуалностима, према очувању потпуне слободе људи, уједињење љубављу, загарантовано делом, живим примером, потребношћу на делу истинског братства, а не гиљотином, не милионима одрубљених глава. Правом Русу, проповеда Достојевски, Европа и удес великог аријског племена су драги као и сама Русија, као и удео његове рођене земље, јер је наш удео свесветкост – *всемирност* – и то не стечена мачем, већ силом братства и братске тежње наше за уједињењем људи...”

Чедомир Миндеровић у својој *Омча „Англетера”* пева: „Ледена рука опет хвата / И стеже грло усред тмина / И опет мислим на свог брата / Злосрећног брата Јесењина / Привиђам им се на лафету / - Спремни ордење да ми носе / - /Док се ја дивим сунцокрету / Ил’ дијамантском сјају росе...” У седмартовској ноћи 1964. године Добрица Ћосић (у тексту *Стаљинов процес*) чита Мандељштама, и у свој дневник самопокајнички записује: „...Ето и ја сам један мали, непознат, опасан саучесник великог зла Стаљиновог. Кад би моја девојчица Ана имала бар петнаест година, сада бих је пробудио и испричао јој своју кривицу и свој велики људски и комунистички грех. Али она ме сада не би разумела. Нека је, нека још спава...” А Стеван Раичковић овако пева (нашавши се на *Невском проспекту*, у истоименој песми): „На

Невском проспекту: канали / И мост са лавом као стражом. / Ја никад са душом овако блажом / Не стајаш под небом горд, а мали...” Своје удивљеније оним што је видео у *Ермитажу*, Мирослав Антић (у тексту *Сликај својим дахом*) кличе: „Немој сликати бојом, већ сликај својим дахом... Замочи четку у ништа и исијавај прозрано. Цртај људима празнике... Насликај себи језеро и скочи у њега и запливај. Насликај дубоке шуме и диши мирис борова...” Помало горкаст доживљај, приликом посете Русији српске делегације на челу са Протом Матејом Ненадовићем, М. Данојлић претаче у изванредну песму (*Проте Матије тајни извештај из Русије*), песму (понајбољу у овоме зборнику) кроз чију призму се преламају амбивалентни руско-српски односи, односно историја и политика (геостратешке превртаније, интересне сфере, виђени у дневној равни и у перспективи) у њиховом свеколиком спектру. Наводимо две строфе, девету и десету: „Пита нас ово и оно. Он по руски, по руски ја: / „С упованијем на јединовјернују Росију”, тако му рекô, / „За избављеније од Турков лушчему надјејут сја.” / А он: „Харашо; но Србија от Росији очењ далеко...” // „Австрија?”, пита он. Одговорим: „У данашњи вакат / Она је добро с Портом”. (Од њине доброте мука ми.) / А он ће: „Ета правда! Ње надо нарушит трактат! / А и Росија је дњес у пријатељству с Турками!...”

Српско-руским односима Данојлић се посвећенички бави и у својој сјајној колумни *И Руси су Срби, само што немају крсну славу*. Ево неколиких бриљантних увида: „...Радећи, својевремено, као наставник нашег језика у Француској, увидео сам да без јаког руског језика на Катедри за славистику нема места за српски, а богами ни за друге словенске језике. Уз руски, пролазимо, некако, и ми...” (...) „Летопис главног тока новије историје обележен је нашим удаљавањем од Русије. При томе смо се држали простодушног уверења у апсолутну предност западноевропског концепта демократије. Бомбе из пролећа и лета 1999. године су нас пробудиле из варљивог сна. А ето, неки и даље траже пријатеље међу онима који су нас у 20. веку шест пута бомбардовали; истовремено смо неповерљиви према земљи која нас никад није напала. Ако нам није помогла кад смо очекивали, није нам ни одмагала. (...) Она је крива што је повукла своје војнике са Косова, не желећи да уђе у састав окупаторских снага. Попут људи који се сете Бога кад западну у велике тешкоће, неки се међу нама сете Русије кад их снађе несрећа, кад почну временске непогоде. (...) Русија нас разуме и кад нас не види, а не види нас увек, јер смо одвећ мали, превртљиви и својеглави. (...) Она нас штити својим постојањем, благословеним пространством...”

Митрополит Амфилохије (Радовић) за лајтмотив своје песме *Брезе руског бескраја* узео је катрен једног од највећих руских песника „Умом је Русију немогуће појмити / у Русију се може само вјеровати.” У овај двостих стало је, чини ми се, све што се тиче (могућег, односно немогућег!) апстрактног, филозофског, природословног или каквог другог поимања, дефинисања, одређења Русије као земље, и Руса, наравно; Русије као цивилизацијског, културолошког, нарадоносног, религијског, историјског, географског, антрополошког и геополитичког феномена. Само се вером (која

у овоме смислу, парадоксално, надилази и саму љубав!) Русија може схватити и прихватити, обујмити и волети. А то и јесте једина, права, хришћанска, божанска, песничка мера поимања и љубави.

И Матија Бећковић је љубав свога живота (Веру Павлодољску) нашао – у Русији. У песми *Барка*, он то овако поима: „Ту је био отац Вере Павлодољске / А с њим у барци без Бога и Ноја / Још neroђена беше љубав моја // Зато је тој барци која од постања / Лута без наде и без пристајања / Ка мени била најкраћа путања /// А то није могло без Божјега знања!”

Рајко Петров Ного осетиће једног децембра (1970) *онострану дрхтавицу надлазеће (старе) ватре* у Лењинграду (у песми *Ноћ, ледени таласи каналом / А. Блок/*) и запеваће овако, у другој и трећој строфи: „Дрхтим, далек сваком завичају, / ладан ветар кроз главу ми свира; / ја ни једну не рекох о мају, / у Русији препуној папира. / Ја ни једну не рекох о мају / (ни код куће ја то нећу моћи); / о Русији, твоје завичају, / стара ватра мора опет доћи...”

Сам аутор овог *Слова(ра) љубве Русији и Русима*, Раша Парић, није могао да путује у *матуцу словенства* да би написао песму. Он је „путовао” кроз песму (песмом) и отпутовао *далеко* (пропутовао доста, и видео много, дубље и даље), како то код (понеких) песника понајчешће бива. У песми *Плава звезда, исходној* у овоме зборнику (објављеној у Перићевој збирци *Живот трага* 1998), којој је аутор овде наменио позицију поговора – *Српски лирски поговор, песми посвећеној руским војницима палим на Српској земљи*, наш песник у другој строфи пева: „...О браћо истоверна, пали сте на Српској земљи; / пред иноверачким газом били сте жива брана. / И сад сте брана – гробом! О, како да ова суза / из мога ока жива буде вам свечна хвала?”

Према канону сопственог песничког дара, мере и осећања, степену православнохришћанске и људске вере, Раша Парић је приредио овај зборник антологијског предукуса, зборник који сликовно, мелодијски, акроматски, емотивно и психолошки (и на *наднараван* начин!) *приказује* разнолике поетичке, душевне и духовне валере *слова љубве* српских песника и писаца матушки *Русији* и братском руском народу. Приређивачу се посрећило да нађе сагласну, интегративну меру приликом (ода)бирања и добрих песника (и вредних) песама, што се не дешава често.

Да ли је било могуће (да ли би било могуће) сачинити други (другачији, обимнији), или можебити и бољи цветник од овога? Можда. Али то не би био зборник са *позлатом духа и намеренија Раше Перића*.

А то би онда већ био зборник/цветник са озбиљним недостатком.

ОДГОНЕТАЊЕ УЈАВА

Миладин Вукосављевић: *Дисање у јабуку*, ЦТКС,
Сврљиг, 2018.

Милица Миленковић

Новообјављена збирка песама *Дисање у јабуку* Миладина Вукосављевића прошлогодишњи је песнички рукопис награђен именом *Гордана Тодоровић* (Сврљиг, 2017), једне од значајнијих српских песникиња друге половине XX века.

Не само због свог обима, већ и због метра и форме којима је ова књига исписана, читаоцу је понуђено захтевно читање, читање које би требало да резултира сазнањем – општим сазнањем о могућностима и значењима ујава аналогним откривењу.

Кроз шест циклуса ове збирке (*Прекада таја*, *Преко Никољског јеванђеља писано*, *Заир од мађије*, *Урези у кам*, *Сенке слутка* и *Испаштање пепела*) песник Миладин Вукосављевић староставно исписује поетску историју човекових метафизичких прегнућа, његовог бивства и суштине кроз одгонетање ујава у тајанству, тишини, слутњи или пепелу.

Први циклус којим се отвара ова збирка насловљен *Прекада таја* сугерише *Ишчитавање тишине* „древних чатаца судбина из камених књига” који посустају пред „потоњим знаком” и „бременом древних брига”, али:

„Гле, мудрац: ћутњом, још, племени
И тајну, у сред Књиге, коју не ишчита!
Чека на тренутак, у чијој ће се мени
Стаменити стабло...”

(Покајни додир)

Мотивом стабла које истину показује кроз своју јаловост, уведен је мотив плода и (не)цветања као симбола искони и *Порекла ујава*. Читалац се креће кроз овај циклус као кроз знаковни систем у којем се семантички надовезују мотиви птице, пепела, плода, цвета и костију, да би у последњој песми циклуса, насловљеној *Потоња*, стигао до лирског Ја које дефинише идеју пролазности као основну тему целе збирке.

Већи део другог циклуса *Преко Никољског јеванђеља писано* чине два (под)циклуса или поеме: *Псалми* (тринаест сонета) и *Отпретавања греха* (шест песама од по четири квинтине). Индикативан је 11. псалам у којем се песник обраћа Господу, као псалам који сажима у себе идеју књиге:

„Ујав ти слутим – као свету слику,
С које нас мотре и будућа чудеса!...
Моја глава: на Твоме жртвенику –
Већ: као остатак некаквог удеса”,

попут *Отпретавања греха* који се односи на вечиту човеку разапетост измеђи првобитног, греха предака и сопственог греха.

Зазир од мађије, трећи циклус песама, више но остали циклуси сугерише читаоцу народну мудрост ове књиге на чијим се страницама сусрећемо са кађењем, певањем, појањем, плачем, молитвом и зазиром од магијског дејства. Вера у метафизички издиференциран положај човека коме је од првог угриза плода запечаћена судбина, основа је неминовне пролазности о којој говори збирка *Дисање у јабуку*.

Пролазност у претходним циклусима тек назначена као општи човеков удес, у циклусу *Урези у кам* бива показана кроз посвете умрлима, породичним члановима, блиским сродницима и пријатељима. Отуда свети плач на моменте прелази у *Урлик*, у *Вечити лелек*... Неминовно је да и овде песник тражи решење и одгонетање тајне која је на место Цвета ставила рану. Али одговор се не добије или се тек слутити: „Тумачимо је, увелико, Божијом казном / За заслуге злог ми претка, ил’ неугог!”, али се зло елиминише под претпоставком неукости што је искорак из верског православног поимања света које доминира у идејном систему збирке. *Урези у камен* су заправо песме-епитафи које читаоцу указују на дубоку емоцију лирског субјекта (у овом случају то је сам песник) који тражи јасан одговор на бол у својој души и на питање о прераним и другим смртима које су јасно указале на неминовну човекову пролазност.

Синтагмом којом је дефинисан наслов циклуса *Сенке слутка* потенцирана су два мотива (слутња и сенка) као симболи неухватљивог сазнања што је приказано у једном од најлепших сонета овог циклуса и ове збирке – *Расуло сласти*:

„У отвореној књизи – баш ништа
Од онога што ми је писано к’о завет!
Читачи, запањени, круже, као авет,
Около мене – као око чистилишта!

У шупљој свирали, у цвет што је
Слазила, само, због лептира и пчела,
Трају још, и једино, трагови пепела
Бивших чатаца, какви више не постоје!”

Циклус који затвара збирку насловљен је *Испаштање пепела* и својим стиховима указује на певача који је „над сопствени пепео наднесен” (*Време покртања*). Певач (песник) „У походу ка ујаву, прође и кроз зид, / У којем, до малочас, бејаше узидан!...”, он је онај који циркулише између јасног виђења свога праха/пепела, али у жељи за сазнањем и логосом поретка ствари, пролази кроз зидове међу чијим оковима обитава (мотив жртве) да би на крају јасно испевао: „За свој исход, не признаје – пепео, / ... / већ „мудрост, пред којом је и стрепео / Свирач, неук у немуштом да се снађе!” (*Нова недоумица*).

Песме збирке *Дисање у јабуку* структуриране су сличним формалним решењима (доминација сонетне форме), али и метром који се креће од педерца до петнаестерца што успоставља складну ритмичност књиге, исто онако као што сонетна форма чува риму или пак сами дистиси, терцине, катрени и квинтине који песника Миладина Вукосављевића приказују као сјајног версификатора.

Потенцирањем извесног заумног језика којим се могу одгонетнути тајне ујава, Вукосављевићева поетика ове књиге подсећа на поетику Момчила Настасијевића, а удаљава се од ње једино у горе поменутом неговању форме сонета.

Индикативно је да све песме ове збирке у себи садрже мотиве који су варијирани не толико у идејном смислу колико у стиховним конструкцијама – у неку руку читалац овде ишчитава једну песму која се наставља из стиха у стих да би коначну спрегу (*усахли*) *плод – цвет и птица – пепео*, тачније идеју о могућем васкрсењу, спознао као један од могућих корака ка ујаву немуштог.

Немушто је несазнатљиво и неухватљиво, дисање у јабуку (плод) значи покушај удахнућа /попут првобитног даха/ у нешто што врхуни искони и почетку света, у онај плод који је узет са дрвета спознања и човека протерао из раја. Сваки такав удах кроз сваку ову песму близак је творењу магијског језика којим се буди плод (у његовом ужем и ширем значењу), којим се тражи васкрсење и одгонетање ујава.

Верујемо да ће читалац у овој збирци пронаћи одговор на песниково питање „Зашто, мудраци, непрестано, беже / Да нам и неизбежне истине објасне?” (*Обрек чуда*) и да ће, удахнувши језик ове одличне поезије, препознати многе истине о човековом бивству и тајни васкрсења. Макар да оне не остану само у слутњи песника.

ИСКОН И СЈАЈ

Мирослав Тодоровић: *Лепет крила*, Уметничка академија Исток, Књажевац, 2018.

Маја Белегишанин

Мирослав Тодоровић, песник из Трешњевице, творац на десетине песничких књига (почев од збирки *Спис ведрине*, 1978. и *Испис таме*, 1990. године, па бројних збирки све до *Грчке свеске*, 2015. године) огласио се ове године књигом хаику песама *Лепет крила*. У овој збирци природа је као отворена књига коју лирски субјект ишчитава пратећи њене боје и сенке, звукове и шуме, све оно што се јасно оглашава и види, као и оно што се тек назире и слуги.

Хаику као песничка форма спаја тренутно и вечно, минијатурно и бескрајно. Тако је и у овим тростисима Мирослава Тодоровића који плене даровитошћу песника да забележи различите појаве и тренутке у природи. То су тренуци среће, тренуци чисте лепоте у садашњости („Сломљена грана / расцвала се / Радост у трави”, или „Зуј пчеле / прхут крила – / срећни тренуци”), али и пријемчивост лирског бића за тишину, самоћу и шуме прошлости („У пустој кући / слушама како шуми / Сенке шапућу”). Попут музичке композиције провлаче се различити мотиви; одређена слика јави се као спој неколико детаља, да би се касније додали нови, другачији нивои: „Расцвала се перуника / Малињак зуј пчела: / бруји видик”, да би потом уследио хаику: „Расцвала се перуника / Плавет неба / Плавет мојих мисли”. Многе слике повезане су на овај начин. Као да је на делу нека лирска математика и комбинаторика, спој конструкције и надахнућа, надовезивање које допуњује лепоту: „Сјаји трепери – / зрачак месечине / остављен у трави”, а потом: „У празном гнезду / шум крила – зрачак месечине”. Исто важи и за „студ и белину”, зимске мотиве који творе посебну музику пред завршетак збирке и подсећају да се на овакав начин лирског понављања и надовезивања већ раније градила својеврсна музика и композициона целовитост ове књиге.

Кад је реч о самом тростиху, критичари су приметили иновације у жанру Тодоровићевих хаику песама. Он се не придржава строге форме у броју слогова (пет–седам–пет) већ гради свој тростих који, без обзира на број слогова, носи складно и меко звучање које милује слух. Интересантно је и то

да у неким хаику стиховима Мирослава Тодоровића наилазимо и на риму, било да је она у функцији лепршаво-шаљивог тона („Слушам из траве – / шуме речи небне плаве / о Мирославе”) или носталгично-сетног („Све што је било / у стиху твоме: / тишина и шума крило”). Још једна особеност Тодоровићевог хаикуа је игра речима, својеврсно рашчлањивање и истицање речи, што ствара вишезначност: „Полифонија тишине / из мрве земне трунка / у небо загледана”.

Мирис ливаде, жубор воде, светлост и сенке, руменило зоре, капи кише, пад зреле јабуке у ноћној тишини и бројне друге тајне Природе оживљавају у овој збирци. Ту је и празно гнездо из ког је одлетела птица остављајући у слуху лирског субјекта (и у нашем слуху) „лепет крила” или „шум крила”, као и „топлу тишину”. Тишина је чест мотив и атмосфера ове збирке, а синестезија као стилска фигура начин да до нас допре ова тишина са својим посебним својствима: „зелена тишина пејзажа”, „ плавет тишине”, „ноћ тамне тишине”... Поред синестезија и лепих метафора, и метонимија твори свежину Тодоровићевих стихова („Горски извор / Низ планину / светлост жубори”). Пред нашим унутрашњим видом овакве слике стварају различите осећаје, а сам лирски субјект на појединим местима стапа се са природом или с неким видом живота у њој („Птиче у трави – и срце моје што / у њему куца”), или постаје појава које у природи више нема („Суво корито потока – кроз сенке дрвећа / ка ушћу шумим”).

Поред слика које настају у нашем унутарњем виду, док читамо ове лирске медаљоне, треба поменути и то да се на појединим страницама збирке налазе цртежи Ђура Радоњића и фотографије завичајних предела које је сликао сам аутор, те нас овај спој песништва и ликовне уметности подсећа на давни синкретизам и жељу Мирослава Тодоровића да унесе нешто од те мистичне повезаности, а у исто време да покаже да и модерна фотографија садржи нешто налик на драж песме.

Мотив песме јавља се у многим Тодоровићевим хаику стиховима. Некад је то песма као излаз („Над белином / Између два стиха / Тражим излаз”), некад је нађена реч („И реч моја / у тој светлости / разведрава небо”). Некад, опет, песма која се тражи, која би била погодна да искаже лепоту, или констатација лирског субјекта да је сама природа заправо песма („Хуји понад гора – веју латице са / крошње – песме”), те да нема потребе за песништвом („Узалуд песма – лист/ић трепери / језиком властите лирике”). И присенак читатности налазимо у Тодоровићевим хаику стиховима, библијски: „У визији стиха / *Дух над водом* / Перо моје”, или витменовски: „*Влати траве* – / песник Витмен са / бубицама на лицу”.

На крају рецимо да је збирка *Лепет крила* похвала природи као Божјој творевини, али и тиха похвала стваралаштву које има моћ да пренесе „искон и сјај”.

ЗАВИЧАЈНОСТ

БАШТИНА И КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ

СТО ГОДИНА ОД ЗАВРШЕТКА ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА²⁰

Милан Милосављевић

Краљевина Србија је у периоду од 1876. до 1918. године водила четири рата. Просечно сваке десете године нови рат. У тим ратовима погинуло је и нестало око 1,8 милиона људи, а највише у Првом светском рату (око 1,3 милиона). У свим наведеним ратовима највише је страдало сеоско становништво које је чинило око 90% укупног становништва Србије.

Српско-турски ратови 1876–1878. године

Српско-турски ратови 1876–1878. године били су од великог значаја у другој национално-ослободилачкој оружаном борби против турске власти и феудално-спахијским односима у српским земљама, а најважније, у току тих ратова ослобођена је југоисточна Србија. Земља је стекла државну независност и тако су створени услови за успостављање нових друштвено-економских односа у ослобођеним крајевима. Овим се Србија уврстила у ред тада модерних европских држава.

Србија је у ратове 1876–1878. године кренула са војском од око 120.000 војника, које је изградила под тешким условима као вазална кнежевина турске империје.²¹

Књажевачка војска у Српско-турском рату 1876–1878. године

На почетку рата Србије против Турске Тимочка војска је имала задатак да брани границу и подељена је у два дела од којих је један део био код Зајечара, а други под командом пуковника Ђуре Хорватовића, код Књажевца.

Књажевачка војска учествовала је са девет батаљона I и II класе, ескадрона коњице и две пољске батерије. Командант књажевачке војске био је пуковник Ђуро Хорватовић.

Према почетном операцијском плану, књажевачки одред имао је задатак да на сам дан објаве рата заузме турски утврђени положај на Бабиној

²⁰ Милан Милосављевић, „Историјска прошлост садашњост и будућност књажевачких села“ (књига у рукопису која ће се ускоро појавити у издању *Истока*)

²¹ Даница Милић, „Тимочка Крајина у 19. веку“, Историјски институт у Београду, 1988, 29.

глави. Књажевачка војска на челу са командантом Ђуром Хорватовићем је овај задатак успешно обавила. Првог јула 1876. године је Српска народна војска заузела турске утврђене положаје на Бабиној глави.²²

На Тресибаби код Књажевца 19. јула 1876. године догодила се тешка и крвава борба у којој се нарочито истакао књажевачки II батаљон. Тродневна херојска одбрана Књажевца је једна од најсветлијих битака српске војске у овом рату. На једног Србина, у тој борби, било је 6–8 Турака. (Да је генерал Черњејев са својом војском стигао један дан раније на Тресибаби, можда би Књажевац био одбрањен, а исход првог дела овог рата био другачији – повољнији за Србију.) Под притиском надмоћнијег непријатеља, командант Хорватовић се са војском повукао у правцу Бољевца и Сокобање. Турци су 24. јула 1876. године ушли у Књажевац. Турци нису наставили са гоњењем српске војске, већ су се дали на убијање, паљења села и летине, у чему су предњачили Черкези. Поједина села, као што су Крента, Понор, Мучибаба, Жлне, Миљковац, Црвење, била су сасвим уништена. У селима Заглавка: Алдинцу, Делановцу, Папратни, хватали су становнике и одводили у ропство. Књажевац је био спаљен, остало је једва око 50 кућа.²³

Фотографија: Споменик палим борцима
у Српско-турском рату¹

Овај рат Србија није добила, али га није ни изгубила. Када је турска војска освојила Ђунис и запретила даљим продирањем у Србију, Русија је упутила ултиматум Порти да прекине рат. Пре истека ултиматума, турска влада је обавестила велике силе да прекида операције против Србије. Уз помоћ Русије закључен је часни мир, Србија је могла бити поносна на своју младу народну војску која је, после првих неуспеха у офанзиви, испољила изузетну храброст, одневши низ блиставих победа. У тој слави српске војске значајан удео дала је књажевачка војска, која је освајањем Бабине главе на самом почетку рата, постигла прву српску победу, а у одбрамбеним борбама на Дервену, Пандиралу, Тресибаби и Књажевцу показала како ваља бранити своја огњишта.

²² Исто.

²³ Томислав Јанаћковић, „Књажевац и околина у историјској прошлости“, *Међумурје*, 1985, 7,

У другом делу Српско-турског рата, српска војска је ослободила Ниш, Белу Паланку, Прокупље, Пирот, Алексинац и Врање. Тада је ослобођен и Буцак, који данас територијално припада општини Књажевац.

По завршетку рата образован је одбор за подизање споменика палим борцима у Српско-турском рату 1876–1878. Споменик је подигнут и откривен 1966. године у центру Књажевца. До Првог светског рата споменик је постојао, када су га Бугари као окупатори однели у Софију и тамо уништили.

Под влашћу краља Милана српска војска је 1875. године напала Бугарску. У том рату учествовали су и Књажевчани као борци I, II и III позива. Бранећи се, бугарска војска је поразила српску војску на Сливници. Недовољно спремна за рат, српска војска се повукла, а убрзо затим је закључен и мир по коме је стање остало као и пре почетка рата.

Балкански рат 1912–1913.

За време Балканског рата 1912. године, Књажевчани су ушли у рат као обвезници 14. пешадијског пука I, II и III позива у саставу Тимочке дивизије I и II позива (Тимочка дивизија I позива у саставу Прве армије). Одмах по објави рата Турској, 18. октобра 1912. године, 14. пук I позива у саставу Друге армије кренуо је у борбу и ушао у Кратово, а одатле на Црни врх, па преко Кочана, Штипа и Пљачковице дошао у Радовиште и након борбе с Турцима заузео Струмицу.

Један део Друге армије у чијем саставу су били и људи из овог краја, после победе над Турцима у Македонији, отишли су у помоћ Бугарима у бици код Једрена.

Лондонским миром 1913. године закључен је мир с Турцима.

После великих успеха балканских савезника над Турцима, између турске и бугарске буржоазије избиле су свађе око поделе територије. Бугарска је мучки, без објаве рата са целокупном својом војском напала српску војску 29. и 30. јуна 1913. године. Један део бугарске војске преко Кадибогаза напао је наше снаге, разбио их, преко Минићева ушао у Књажевац 5. јула, и ту остао само три дана. После пораза на осталим бојиштима, Бугари, враћајући се преко Кадибогаза за Бугарску, за собом су оставили пустош. Књажевац је био опљачкан, а куће делом запаљене и порушене.

Поражена Бугарска затражила је мир и он је закључен у Букурешту августа 1913. године.

Први светски рат 1914–1918.

Српска војска, исцрпљена у балканским ратовима, већ 1914. године улази у нови ратни сукоб. Након ултиматума и претњи које је Аустроугарска упутила Србији после Сарајевског атентата, 28. јула 1914. године, уследила је

објава рата. Општи напад на Србију почео је већ 20. августа, а српска војска је у почетку одолевала надмоћној Аустроугарској и донела победе на Церу и Колубари.

Крајем 1915. године исцрпљена борбама и десеткована епидемијом пегавог тифуса, српска војска, са Краљем, Владом, државним органима и великим бројем цивила, повукла се преко Црне Горе и Албаније и нашла помоћ савезника и уточиште на грчком острву Крфу.

Већ од половине 1916. године, опорављена српска војска почиње борбу на Солунском фронту. Српска војска је у овом рату показала своју снагу, храброст и одлучност да брани и одбрани своју отаџбину.

На самом почетку рата, Књажевчани су се масовно одазвали за мобилизацију. Неки од њих (нпр. грађевински инжењера Боровој Раденковић) извршавали су и специјалне задатке по налогу војног врха. У време Првог светског рата Врховна команда му поверава специјални задатак – изградњу дела пута Шапић–Забучје код Лазаревца, кроз колубарске мочваре. Раденковић је са инжењеријском јединицом и помоћи локалног становништва за само три дана изградио пут преко мочваре дужине 4 километара, којим је прошла цела Друга армија Војводе Степе, да би на Варовници и Торлаку до ногу потукла аустроугарску војску 1915. године. Исте године, инжењер Раденковић, ради на изградњи железничког тунела на Грамади, а при повлачењу српске војске 1915. године врши поправке пута Куршумлија–Рача–Подујево, те руководи радовима Чазма–Ликине куле и упркос снегу и леду оспособљава горску стазу Љу–Куле преко Умишта–Вајсјата до Прокупља, преко које је прешло 35.000 избеглица, као и део тимочке војске и београдске одбране.

Грађевински инжењер Боровоје Раденковић (1887–1982) родио се у Књажевцу у трговачкој породици. Дипломирао је на Техником факултету у Минхену 1910. године. На подручју општине Књажевац изградио је бетонски мост у центру града и пут Бучје–Зубетинац (1912/13). Као главни инжењер руководио је изградњом многих значајних објеката широм Краљевине Југославије.²⁴

Октобра 1915. године Бугари нападају Србију. Одмах по окупацији Бугари су завели своју војну и цивилну власт. Младиће су интернирали у Бугарску на рад, док је остало становништво малтретирано и присиљавано да говори бугарским језиком. По селима су отварали бугарске школе, а у Књажевцу, поред основне школе, радила је и нижа гимназија. Затварали су и убијали истакнуте људе, а пре свих учитеље и свештенике. Тако су већ 1915. године у Белом Потоку убили Добросава Миленковића, свештеника Цркве Свете Богородице.

По казивању унука убијеног свештеника Миленковића, Добросава (пенсионер, живи у Београду), после убиства његовог деде, породица Миленковић – супруга и три сина, из страха и безбедоносних разлога сели се

²⁴ Милан Милосављевић, *Нав. дело*, 268–269.

у Ниш под новим презименом – Цветковић. По завршетку Првог светског рата парохијани су свештенику Добросаву Миленковићу у белополичкој цркви подигли спомен-плочу.

У рату од 1914. до 1918. године српска војска је показала непријатељу своју необичну храброст и издржљивост бранећи своју отаџбину. Из општине Књажевац од почетка рата учествовало је око 10.000 бораца. у саставу Тимочке дивизије, а у склопу Прве и Друге армије. Књажевачки 14. пук учествовао је у свим борбама од Цера и Шапца, па преко Саве и Срема, у борби код Рудника, Лазаревца и Космаја, повлачећи се зими 1915/16. преко кршне Црне Горе и бепутне Албаније до Јадранског мора, а одатле на Солунски фронт до коначног ослобођења земље.

У току четворогодишњег рата из општине Књажевац погинуло је и нестало око 6.000 људи. Око 50% погинулих није било ожењено и од њих није остало порода. Око 90% погинулих и несталих били су становници сеоских насеља. Због великих губитака у људству током рата, између два пописа становништва 1910. и 1921. број становника на територији садашње општине Књажевац се смањио за 15%, односно 9.327 становника.

Кретање становништва на територији општине Књажевац (1900–1921)²⁵

Година	Становника Укупно	У граду	%	На селу	%
1900.	67.490	5.449	8,1	62.041	91,9
1910.	73.105	4.337	6,0	68.768	94,0
1921.	63.346	3.415	5,5	59.931	94,5

Подручје општине Књажевац у Првом светском рату имало је велике губитке у људству и у привреди. На свакој другој кући био је црни барјак. У многим случајевима раме уз раме, заједно су ратовали отац и син, рођена браћа. Преживели борци добили су славно и часно име – Солунци.

Преживеле борце, Солунце, одликовало је велико животно искуство, али их није увек пратило заслужено поштовање и признање. Многи преживали солунци препричавали су своје ратне доживљаје, али је мало о томе остало записано. Светолик Милосављевић из Белог Потока, учесник у Балканским ратовима и Првом светском рату, носилац албанске споменице, чији је рођени брат погинуо у пробоју Солунског фронта, често је говорио понављајући: „Рат нису преживели најбољи. Најхрабрији и најбољи су погинули, а рат су преживели они који су имали више ратне среће и избегли судбини.“

Казивања преживелих Солунаца

Казивања преживелих Солунаца из Белог Потока седамдесетих година 20. века забележио је др Владета Кошуткић, професор Филолошког факултета

²⁵ Извор: РСЗ.

у Београду. Записи су објављени 2011. године у публикацији „Док су Солунци још говорили“, коју је приредио др Недељко Богдановић.

Драгољуб Анђелковић, из Белог Потока, код Књажевца

„Сад ми је 76 године, 1896. сам рођен... Осамнајест ми је било кад сам пошал у рат, нес-преман. Седмог октобра '915. јавили смо се у команду, ми реглуту, омладинци... Тамо смо добили оделу, пушке, кој две, кој три, муницију довољно и кренули уназад... Пет хиљада нас је пошло из Ниш, а у Бизерт смо прешли пет стотина... А виде ли какав сам био, тој на зид ми је слика као жандомрејски наредник, из 1925. Кад дођу цигани у собу и погледају, питају: „Ко је то, је л' краљ?“

Кад се сетим шта се све јело кроз Албанију! У грм један видим здуну тикву. Крадом од другова клекнем, па је метем у шињел, да је не види нико, јер отеће ми ју. И тако гледам да останем насамо и позади; с једну руку држим, а са другу вадим ону сушену тикву и мећем у уста. Оне семенке слатке у грло, па се лепи. И ту сам ноћ мирно спавао у Дебар. Нисам сањао 'леб.

Мене су преко Албанију оставиле живог маслине. Јер тамо има маслине доста, ја одма' увечер наберем, и по три, четири порције скувам за сутра. Оне су горке, ал' ја сам на њи научио у Румунију. Па једем, а ови наши не могу, нико. Сутра цео дан идем путем, ал' пун стомак. Та маслинова гора није много шумовито дрво, као врба јој лист, само црно. Сирово, одмах гори...

Баш на Нову годину, '916, стигосмо у Бизерт. Ту се смистимо. Французи на дају много да једемо, али ми купимо крадом 'леб, преко зид. Свежемо у марамче коричку леба и бацимо преко. Они тамо на улици, паметни људи, нађу оно, па цео 'леб купе, промакну кроз марамче, паре нису узели ником и пребаце преко зид. Чије марамче, томе 'леб. И ми смо јели петина. Она четворица умреше ноћу, прсо им стомак. А ја се брзо сетим, куд је ушла храна, тамо мора да изађе. Па метнем прст у уста, траву и још шта ми не, па почнем да повраћам. И само сам се налактио на дланови... Кад је пошла она храна, иде к'о ракија на црвено. Само јури а ја зин'о, осећам под појас лабаво, лабаво, лабаво, и онда се усправим...

Сутрадан саслушања, одкуд смо дошли до 'леб. После Французи појачаше стражу, не смемо ни да приђемо до зид... А на нас све огладнело, и дреје огладнеле, и мора да се једе, па иако ћу да умрем, само да сам сит...

Шест месеци смо туј учили обуку, стални кадар... Онда дојдемо на положај, ми смо омладинци били подељени међу стару војску: да смо сами били, све би изгинуло. Јер копамо ровови, а Бугари чују мотичице, ашовчићи, камен је то, брдо... па онда тај правац пусте митраљез. Ја никад нисам чуо митраљез, мислим неки врапци били по земљу, па од нас бегају. А стари војници – главу у земљу и вичу на мене: „Лези доле! Кој си ти!“ Ком ми стрину, кој ујну, знаш како је, војничка посла... виде, ће ме убију.

После сам знао, па се кријем и ја, чим чујем пушку, легнем. Туј су били резервни ровови, ако нас случајно нападну Бугари, да имамо да оступамо.

Први положај ми је туј био, на Горничево, а прва ноћ у борбу. Постави ме наредник Милорад Красојевић на објавницу, пред ровови. Био сам за непун сат и приметио неко иде к мени, вуче се. Ценим, дивљач није, човек је ово. Нисам хтео да пуцам, да ме тај не примети, ако иде. Зато сам спремио бомбе; у исти правац бацим три бомбе. Нисам чуо, ал' моји другови позади чули јаукање, а ја од оно пуцање нисам чуо.

Друго вече оде поднаредник, донесе торбу паприке, парадајси, и 'лебац један к'о коњска копита. Прн к'о земља, Бугаринов.

И тако, то ми је прво убиство било... Е, после ослободима се, кад имам оружје, не бојим се... Али тада стра' ме било, да сам уморио и гаће... А он можда ме и не би убил, уватио би ме за ошвице²⁶, ја сам млад дечко, па би ме свукал доле код њи', да види која смо јединица и бројно стање, што се дознаје од заробљеника. Па би ме обесили да ме је одвео у своју позадину.

²⁶ Предњи део кошуље који покрива прса.

На Горничево био опасан положај. Ниједан није смео прст да подигне од Бугари. Пошто су били одоздо, подмакли се над нама, ми на висину. Наређење за наређењем долази да вршимо напад, а поручник Милан Анђелковић није 'тео да изврши наређење... Истера из вод по једног, а мој одмах падне... И обуставимо онда напад... Одговара да му је немогуће да јуриша на Бугаре, пошто смо на висину а они одоздо, и цела чета има да изгине без успеха. После му комисија прегледала положај и усвојила му је то, за спас људства, он је унапређен за капетана.

Кад се кренемо за по Бугари, '916, они одступе, а ми на Горничево поробимо неке, који су остали у заштитницу бугарску. Саслушује и наш поднаредник чете који се како зове. Неко Паун, неко Голуб, неко Сокол, који како, а поднаредник зове командира: „Одите, г. капетане, да видите ове бугарске 'тице какве су.“ А лепи су били, овако пуни мужи, избријани, ошишани. Поклаше и', да су се предали одма', не би. Али они опседнути с наше стране, пуцају да нас убију, а да су се предали одма', ништа им не би било.

То је било повише село Брод, '916, вршили смо напад на Бугари кад су одступили. Али, поред њи'ови ровови била је велики простор жица обухватила; нисмо могли да се кољемо, да се мешамо с њи'.

Ја сам намерно пао у једну рупу, да видим шта ће ови наши стари војници да ураде, па ћу онда и ја. Кад малер, после дигнем главу, наша војска одступила. Само сам им видео ранци и главе, замакоше. Ја шта ћу, нађем сам, они много, ће да нишане, убиће ме... брисан простор. Решим се, останем до мрак, па у мрак ћу да бегам. Вечерам, Немци били ту, пред нама, чујем из порције, примају вечеру. Мислио сам да бацим бомбе, имам две, мислио сам да пуцам из пушке, ал' шта могу да учиним ја... све без успеха би било. Најбоље да ћутим, па док они вечерају, ја ћу да бегам, Тако је било, таман се ја спремам да идем натраг, ал' погледам к мени иду два, три ли су, војника; прођоше поред мен', само што ме нису нагазили и одоше бесно код једног Војислава Шајиновића из Горњу Горјевицу. Рањен је био, па кука. Сад мене је добро дошло. Њега су узели, и тамо га носе с леђа, а ја дам њима леђа, према нашим.

И тако сам прешао. Зову ме на саслушање. Мислио сам кад узимају оног нашег војника, пошто су Немци, да им се предам, а опет нисам дозволио да си оставим моје друштво. А да су били Бугари, они би ме одмах заклали, ударили би ме бајонетом, иако сам мртав, само да врше освету.

Каже ми капетан: „Соколе, има ли још неко тако да ми дојде?“ Јер осамнајест душа је ту погинулу из чету. Осамнајест душа, на тај јуриш. То је било глупо наређење без успеха, команда – команда. Сутрадан и' тукла наша артиљерија, и трећи дан о'ступише. Ми наиђомо у њихови ровови, б'ш на то место где су онога Војислава однели, опасач му пресечен, упртач од ранца, пушка, сва ратна спрема му остала. И капетан се уверио да су збиља били Немци; да су Бугари, они би то узели.

А имао је брата тај Војислав Шајиновић. Ја му реко' да га однесоше, а он: „Бем му све, сем Бога“, такво је њино наречје, шумадинско, „ако су Бугари, они ће га убију, ако су Немци, неће.“ „Море, чика Тозо, Немци су, чујем ја добре, ја сам са бугарске границе, неко би реч разумео.“

Ал' тај стра' не могу да заборавим. Био сам између артиљериске ватре, бију једни, бију други. Бију Срби, бију Бугари, а ниједан за другога не мари.

Ал' на Лерин су наишли на рутав нос. Ми од Горичеве потиснемо и бежали су пред нама к'о стрине. И, где ће ни дочекају? Према Лерин. Ноћу се закопамо и ми, у ровови. Сутрадан, око један, два сата, њина коњица је напала, прегазила први борбени ред; оде у позадину. А Бугари напали одма'. Пешадија на пешадију. Њен први стрељачки строј све збрисан; други се појави. Кад виде да коњица њина нестаде тамо, прекину напад. Коњи, то изгинили; неки ко је остал без војника, одмах се враћа натраг. Али, ми га убијемо, те падне. Французи су јели месо од њи, дебели коњи...

У одступање, '915. наша војска била изнурена исувише, мали број остао, а и муниције нису имали. Од стране бугарске коњице је пострадала многа наша војска. Е, на '916. године, опет навалише, исто му, али, заплатили су, да се више не сете.

На Ристовац, код Лесковца, кад сам '918. пуштен на неодређено осуство, лети орао по-више нас, над воз, вије се... Неки га гађапе, не моглоше да на погоде; онда се нађе добар стрелац. Лего ја на леђа и увис је нишанио. И погоди га с први метак. Након десет, петнајест минута,

почео је с крила да трепери и пао. Пао је недалеко од станице, једно сто метара. Отиће један војник да га донесе, не могаше. Па одоше још два, те га једва довукоше. Велик, у собу не може да стане, крила су преко пет метара дугачка. То је велико, дебело.

И кад га распорали, туј на станицу, нађоше у његову гушу седамдесет човечји ока. Појео и'. Он и не прежива, само кљује и гута с мртви и рањени.“

Видоје Младеновић Брка, рођен 1893, Бели Поток

„Прешал сам Албанију и бори се на Солунски фронт... Најтеже је било на Кајмакчалан, смрт од Бугари, а кроз Албанију од нејело... Кад смо ишли из Драч за Валену, а наш капетан пита: „Знате ли који је данас дан? Данас је Свети Сава, српска и ђачка слава“. А ми од глади изгубљени, па кажемо: „Кој зна на који смо свет, можда су то наше душе стигле у ово јужило и убавило.“ [...] „Албанија је просејала све што је нездраво и урокљиво.“

Кајмакчалан није могао да се освоји због Соколац који држали Бугари. Високо, стрмо, проклето. Са Соколац се види Солун и море, бродови се само крећу по воду. Све пролука, нема ниједан брег пред њег. А Црна река доле плови: ако ниси веш' да пливаш, она те умори. На свако купање удави се понеки.

Била направљена жичара, па на њој мањерке, чутурице и остало, дотурају нам на положај. А сваке ноћи медведи обилазе ровове, навадили се на људско месо... Убисмо и јелена – нас петнајест стрелци ишли у лов, па га поједосмо, па се поразболевамо, јер је греота убити оно што само пасе и пије воду.

Један медвед носил овце – унгури чували по пет до седам 'иљади комада, по тријес људи с коњи иду – па медвед дојде, зграби по три овце, једну под једну мишку, другу под другу, а трећу преко средину зграби у уста. Наша три војника, први стрелци, отидоше и убише га: кожу дадоше команданту, а за месо дошли Французи, па однели за гвожђарску маст. Пуни вагони долазе сас зајци. Французи слали, а ми јели, прво одрти. Ал' Французи сваког завитлавају. Дојду код Талијани, па им вичу: „Кре-кре-ке-ке!“ нама за зајци викали: „Мау-мау!“, па ми не 'тели да и' више примамо одрати, већ само с целу кожу.

На бугарски положај видиш само бабуре. А некултурни – нападају на рђаво време, спрам благодан, Божић, Ускрс. Ако не пазиш, ће те у'вати за очи. Само вредноћа спасава у борбу: да знаш да скочиш кад долази метак, да знаш одзив на оружје. Кад митраљез прекине и мења реденик, да увребаш и у'ватиш заклон...

Тако ишли Јенглези за Битољ, па на Верткоп војска се ослободила, не сме Јенглезе нико! Улегли у Вертекоп језеро, да се окупају, господска посла, а Бугари се привукли до њи', и све и' покољу, онако голи. Неколико дана је то остало, не могло се прође од смрада.

А у Нонте, турско селе у Грчку, богато од буду свијелу, само дудови расту, нисмо смели да улазимо, јер је било на бугарски положај. Отиду наши шес' војника на објавницу – још није почео да савиња – да увате неког Бугарина. А један каже другоме: „Што ми се спава, да пазиш, да само мало ркнем и одма' да ме будиш.“ Овај стоји, стоји, гледа спрам себе; одједном оте ти миниић, бело кученце, чаршијско, па га њуши по ноге. А овај помисли: „Ово је туђе кучиште, одкуд овде?“ Погледа мало боље, а оно неколко кукуруз мрда; он опали онако у муруз; нешто се сруши... Онај заспали рупи, на бомбу баца. Бугари се разбеже, иако су 'тели погинулог да понесу. Притраче наши, а оно тај лежи, погођен посред чело. Прљав, исцепан гуњ на њем', ал' кад му га скинуше, оно под њим блуза и златне еполете. То беше бугарски војвода, прерушил се, ако га у'вати непријатељ, да га сматра за ништа... Дођу наши, однесу војводу; одликоваше војника са две Карађорђевог звезде. И тако војводи миниић дошал главе.

На Соколац на коту 12 били ровови на двеста метара. До пола '917. годину, Бугари вичу: „Предавајте се, бре, ви се не бијете у ваша врата. Вашити вас продали на Французи!“ А од пола '917. годину: „Бре, братке, немој си нас тепате. Нас продали на Немците. Ми ће си будеме браћа!“

А на јенглески и француски топови писало: *Удри и не штеди муницију*. На наши: *Удри и штеди муницију*.

Једне ноћи у патрулу сменимо Други пук и питамо: „Знате ли где су Бугари?“ „Идите слободно, нема и' ни на онај ћувик.“ А они се укопали иза ћувик, а наредник ми наредио да

идем по појачање, јер је непрегледно земљиште од шибе. Вратим се и кажем „Нема помоћ“, а наредник: „Добро, ја ћу да извидим, ако има Бугари, ће да бацим бомбе, ако нема, ће бацим ракетлу за артиљерију, да бије даље.“ И тражи дуван од мен'. Вије цигару и погледа десно. Бугарин седи. „Шта, бре, радиш туј?“ „Рањен сам у краката.“ Ал' пушка близу њег' и сандук с муницију. „Па шта ова муниција!“ „Коморџије кад бегаше, они је сврлише.“ А Бугари из рова исколики се и вичу: „Предајте се, сага кад ви потераме, ће се топите у морето, сичките!“ А наредник Видојко: „Овде трт!“ Рупнуше на нас а ми беж, ће нас у' вате. Видојко викну „Дај ми комитску бомбу!“ Један ме стиже и удари сас нож у ранац, ја бежим, он удара, ал' не пробија, било много кушуље и гаће, а ноћ, па не види у шта бије. Баца Видојко бомбу, они се растрљешкаше. Ал' наста пучњава. Јеног из Галибабинца погодише, паде... метак га удари под десно уво, а над лево изашал. Уватим га за ногу, а глава му троска, па га вучем у ров. Ров био од '913. годину, кад се борили на Овче поље. А Бугари пошли у напад, развили се у петнајест строја. Наши вичу из ров, извештају нас: „Не бојте се, ће се врате! Примирје наступило!“ И вратише се, а нама свима криво што ће мир; змија кад се убије, треба и глава да се стуца.

Вратио сам се кући '918, без иједну рану. Како се кој влада, тако и прође. Од мртвог сам само узел 'леб, али, Бог да опрости, поједем, па што остане, опет врнем у торбицу његову. А наш командир види побијени Бугари који ишли у патролу, па каже: „Иди узми дувана.“ „Не смем да узимам од мртви.“ „Узми па пуши, а остатак дај на друштво и тој Бог да прости.“ Дуван, ја га зовем велика зараза, а мала је господска болест. Који од војника ишал у Солун, у Вардарску улицу где су жене, тај је добије, па укће, не сме од бруку да каже шта га мучи. А многи и погине кад се врати на положај, јер ко воли будство, на тог метак иде.“

Ослобођење Књажевца и околине

Књажевачки 14. пук у саставу Прве и Друге армије храбро се борио од почетка рата, почев од Цера и Шапца, па преко Саве и Срема, борбе код Рудника, Лазаревца и Космаја, повлачећи се преко кршевите Црне Горе и беспутне Албаније до Јонског мора, а онда одатле на Солунски фронт, до коначне победе и ослобођења земље.

Фотографија: Ослобођење Књажевца 1918. године
(Гласник Етнографског музеја 61, година 1997, 78)

Српска Друга армија и Коњичка бригада француског генерала Гамбете, 16. октобра 1918. године ослободиле су Књажевац. Грађани Књажевца и околине са великим одушевљењем и радошћу дочекали су ослобођење и завршетак једног од најстрашнијих ратова који је свет до тада видео, али и са великом тугом и жалошћу за погинуле и нестале у том страшном рату.

По завршетку рата, застава 14. пука, у знак храброг држања у рату и доприносу ослобођења, одликована је Карађорђевоом звездом 4. реда, златном медаљом за храброст и Француским ратним крстом.

Новембра 1918. окончан је Први светски рат

Једанаестог новембра 1918. године закључено је примирје којим је окончан Први светски рат. У том великом светском сукобу Србија је поднела велике жртве. У Србији 11. новембар се обележава као државни празник од 2012. године. Дан примирја деценијама се обележава у Великој Британији, Француској, Белгији и другим земљама. Установљен је јер су тог дана, пре 100 година, у шуми Компјењ близу Париза, у вагону француског маршала Фердинанда Фоша, заповедника савезничких снага, и представници Немачке потписали примирје са силама Антанте. Одредбе тог примирја предвиђале су моменталан прекид борби, размену ратних заробљеника, уништење немачких подморница и повлачење њене војске унутар граница Немачке. Тиме су окончане борбе у Првом светском рату, највећем и најсуровијем сукобу који је свет до тада видео.

Формално, рат је окончан скоро годину дана касније – 28. јуна 1919. године (на петогодишњицу Сарајевског атентата), потписивањем Версајског мировног уговора између Немачке и сила Антанте.

У Првом светском рату, од почетка до краја, активно је учествовала и Србија. Она је, борећи се на страни сила Антанте, из рата изашла као победница, али уз огромне жртве. Изгубила је 1.247.435 војника и цивила, што је чинило више од четвртине њеног предратног становништва, тако да се од демографских последица из тог рата никада није опоравила. У рату је 60% мушке популације у Србији погинуло и нестало.

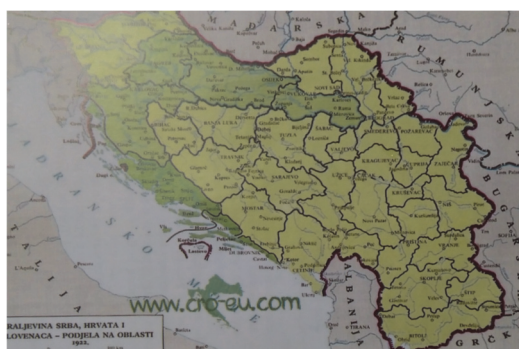
Уједињење и стварање државе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца

- 11. новембра 1918. у шуми Компјењ поред Париза закључено је примирје којим је окончан Први светски рат;
- Срем је 24. новембра 1918. прогласио уједињење са Краљевином Србијом;
- Банат, Бачка и Барања прогласиле су уједињење са Краљевином Србијом 25. новембра 1918;
- Црна Гора прогласила је уједињење са Краљевином Србијом 26. новембра 1918;

- 1. децембра 1918. створена је нова уједињена држава под називом Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. (Од 1922. Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца је подељена по областима.)
- Године 1929. држава Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца мења назив и добија нови назив – Краљевина Југославија; подељена у девет бановина.

Границе Краљевине Србије
26. новембра 1918.

Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца по
областима, 1922.

Краљевина Југославије подељена на бановине
(1931).

Године 1929. држава Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца мења назив и добија нови, Краљевина Југославија, подељена на бановине.

Бановине: Вардарска, Моравска, Зетска, Дринска, Дунавска, Врбарска, Приморска, Савска и Дравска.

Организација власти после ослобођења

После ослобођења спроведена је нова организација власти. На подручју Тимока формиран је округ Тимочки са седиштем у Зајечару. У састав округа били су: срез Зајечарски са седиштем у Зајечару, срез Заглавски са седиштем

у Књажевцу, срез Тимочки са седиштем у Краљевом Селу (Минићево) и срез Бољевачки са седиштем у Бољевцу. Округ је имао 96 општина са 120 села.

Садашња територија Општине Књажевац за време Краљевине Југославије (после 1929. године) административно се развијала унутар простора Моравске Бановине, чије је седиште било у Нишу.

Бановине су, као облик локалне самоуправе, имале двоструки карактер. Са једне стране биле су самоуправне јединице и територијалне јединице државе, са друге стране.

Органи управе у њима су били: бан, банско веће и бански одбор. Бан је био на челу бановине и истовремено представљао државну власт.

У Краљевини Југославији постојале су 9 бановине и посебно управно подручје – Град Београд. Бановине су укинуте за време Другог светског рата 1942. године од стране Недићеве владе.

Уочи Другог светског рата, садашња територија Општине Књажевац била је организована у три подручја: срез Заглавски са седиштем у Књажевцу, срез Тимочки са седиштем у Андрејевцу (Минићеву) и подручје Калне – Буцак које је, организационо, припадало Пироту.²⁷

Спомен-обележја

После Првог светског рата, двадесетих година, у многим сеоским насељима и на подручју општине Књажевац, грађани су у знак признања и захвалности изгинулим и несталим ратницима у Првом светском рату подигли споменике.

У Књажевцу и околини постоји велики број споменика, спомен-бисти, спомен-чесама подигнутих у част значајних личности и страдалима у ослободилачким ратовима.

Најстарији споменик у Књажевцу подигнут је 1906. Године. Био је посвећен палим борцима у српско-турским ратовима 1876–1878. године. Његов аутор био је вајар Јован Пешић, ученик Ђорђа Јовановића. Споменик су 1915. године однели бугарски окупатори у Софију и уништили, а минијатура, која данас стоји у центру града у оквиру Споменика слободе, потиче из 1971. године и изграђена је по решењу Милана Бесарабића.

Споменик слободе, познатији као Спомен-парк, представља групу епиграфских споменика који говоре о историји Књажевца и околине и посвећен је свим жртвама ослободилачких ратова од 1804. до 1944. године, тј. до НАТО агресије 1999.

Споменик је дело архитекте Богдана Богдановића. Поред епиграфских и релефних споменика у камену, доминирају и капија са атријумом и сунчаним сатом и два споменика. Овај меморијални комплекс освећен је 1974.

²⁷ Извор: Милан Милосављевић, *Нав. дело*, 23.

године, поводом тридесетогодишњице ослобођења Књажевца, а о њему је објављена и монографија „Споменик у Књажевцу“ (1974).

Спомен-парк се налази у центру града, на месту некадашњег централног градског трга. Заменио је бројне спомен-плоче пирамиде посвећене жртвама минулих ратова, које су пре подизања овог комплекса уклоњене са разних локација у граду.

На подручју општине Књажевац има 145 споменика – 52 пирамиде, 24 чесме, 45 плоча, 11 бисти, 4 костурнице и 2 споменика.²⁸

Послератна обнова и развој књажевачког краја

Услови за послератни развој нове државе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (од 1929. Краљевине Југославије), нису били повољни. Неповољности су произилазиле из наслеђене неразвијености, великих губитака у привреди током ратова (1912–1918), светске економске кризе тридесетих година...

Велики подстицај за књажевачки крај био је завршетак и пуштање у редовни саобраћај деонице Тимочке железнице Књажевац–Ниш августа 1922. године.

Највеће инвестиције у привреди, на подручју данашње општине Књажевац, између два светска рата, остварене су у периоду од 1922. до 1935. године. У том периоду изграђене су прве електране: термоелектране у Књажевцу, Подвису и Вини и хидроелектрана на Трговишком Тимоку (на Бараници). У Књажевцу су изграђени привредни објекти: Винарски подрум, тада по капацитету највећи у Србији, Фабрика за прераду кожа (Табана), затим, у том времену савремена, Комунална кланица и Циглана. Истовремено, у неколико села изграђене су млекарне за откуп и прераду млека. Посматрано вредносно, највећа улагања остварена су у развоју рудника угља „Тресибаба“, „Подвис“, „Благовести“, „Добра Срећа“, „Влашко Поље“ – истражни радови. Готово све реализоване инвестиције у привреди ишле су у прилог бржем развоју и обнови пољопривреде и сеоских насеља.

Највећи наталитет, природни прираштај становништва, на садашњем подручју општине Књажевац у 20. веку остварен је у периоду између 1921. и 1931. године. Број становника у том периоду повећао се за 10%.

Висок наталитет у послератном периоду остварен је пре свега захваљујући великој виталности и привржености људи овог краја свом огњишту, породици, селу и великом ентузијазму, вољи, жељи и хтењу да ратне ране лече рађањем деце и тако обнове и увећају своје породице...

²⁸ Извор: Владана Стојадиновић, Милена Милошевић Мицић и Бојана Илијић, „Књажевац о завичају од А до Ш“, Књажевац, Народна библиотека „Његош“, 2013, 119.

НАРОДНЕ ТОРБЕ СРБИЈЕ

Миодраг Д. Перић

Торба је имала врло широку примену код етничких заједница Србије од најстаријих времена до данас. Највећи део Влаха североисточне Србије од њиховог постанка до наших дана бавио се сточарством. Поред осталог, торба је саставни део пастирске ношње и везана је за сточарски начин живота. Врло је тешко одредити време када је човек први пут почео да употребљава торбу, али је вероватно да је торба била један од првих предмета којим се човек служио да у њега стави сакупљене плодове или најнужније предмете приликом сељења с једног места на друго. Ове прве торбе биле су од материјала који је тадашњем човеку био приступачан, а то је кожа, лишће, биљна влакна, дрво, кора, лика и друго. Торбе од овог материјала, врло примитивно направљене, одржале су се у употреби код неких племена и народа у свету до нашег времена. Тако се на простору бивше Југославије у планинским крајевима још увек употребљава особита врста торбе начињена од луба (дрвене коре). Употребљавају је чобани за скупљање ситних плодова, јагода, купина и боровница и називају је „крбуља” или „коруба”. По Нидерлеу, типична ознака словенског сељака била је торба исплетена од лике.²⁹ Данас се код народа и националних мањина на простору бивше друге Југославије највише употребљавају кожане торбе и торбе ткане од влакана биљног и животињског порекла.

Немамо сачуваних торби најстарије прошлости, али са великом вероватноћом можемо закључити да се торба по свом облику, материјалу, техници ткања и начину украшавања није много изменила. Константин Јиречек у *Историји Срба* наводи да се у документима од 1354. године помињу „бугарске торбе”, а 1416. године „велике влашке шарене торбе” и каже да су се и у краљевској палати и пастирској сељачкој кући ствари највише држале и чувале у торбама.³⁰ Према нашим средњовековним фрескама које приказују пастире, торба сачињава део пастирске ношње. Фреска у Студеници приказује старијег пастира у скорњама и кожуху с торбом о рамену. Пастир на фресци у Марковом манастиру такође је с торбом о рамену.³¹ Ова пастирска

²⁹ Ј. Ердељановић, „Нидерлово дело о старим Словенима”, *Гласник географског друштва*, Београд, 1922, 233.

³⁰ Ј. Аранђеловић Лазић, „Народне торбе по збирци Етнографског музеја у Београду”, *Гласник Етнографског музеја*, XXI, Београд, 1958, 100.

³¹ Ј. Ковачевић, *Средњовековна ношња Балканских Словена* – Посебно издање САНУ, књ. CCXV, 275.

кожна торба, позната под именом „татарчик” очувала се у истом облику код балканских Словена све до данашњих дана.³²

Да је торба и касније била у широкој употреби код Срба и Влаха у североисточној Србији и других етничких заједница на простору Југославије, видимо и из врло оскудних података путописаца који су путовали кроз Србију и шире. Примера ради, Балтазар Хаке, описујући српску сељачку ношњу крајем XVIII века, каже: „Пошто на тако кратком оделу није лако наћи места за џеп, то се у свако доба носи једна мала торба од коже или вуне преко рамена за најнужније потребе.”³³

Српски и влашки устаници за време Првог српског устанка у почетку нису имали униформе, већ су ратовали у своме оделу од сукна. По опису Баталаке сваки војник је имао „по једну сукнену торбу упртњачу поради успреме и ношње обичних војничких потреба.”³⁴

Акварели Николе Арсеновића из друге половине XIX века, поред осталих делова народне ношње, приказују нам и торбе из тог времена које су у основи исте с торбама које се данас употребљавају.

Животињска кожа је један од најстаријих материјала које је човек почео да искоришћава за прављење одеће, обуће и других разноврсних предмета, па је вероватно да је и прва торба била направљена од коже. Како одрана кожа с убијене животиње већ има изглед торбе, није било тешко доћи на мисао да се она и практично употреби. На ово нас упућује и изглед торбе која се још употребљава у североисточној Србији, углавном код сточара у планинским пределима. Ова пастирска торба, која се у Србији, околини Скопља и још неким крајевима Балканског полуострва назива „тарчуг”, врло је примитивно израђена од целе јареће или јагњеће коже пошто се са ње скине длака, а затим уштави. С једне стране је отвор, а с друге стране су упуте са задњих ногу исечене на ресе и од њих начињене кићанке. У збирци Етнографског музеја у Београду има пет „тарчуга”. Најстарији су „тарчуг” (Инв. бр. 1562) из Скопске Црне Горе и „тарчуг” (Инв. бр. 1563) из Црнољева (Косово), набављени 1904. године. Затим је „тарчуг” из Криве Паланке (Инв. бр. 8432), набављен 1913. године, „тарчуг” (Инв. бр. 8694) из Македоније и „тарчуг” (Инв. бр. 21973) из Средачке Жупе, набављен 1954. године. У источној Србији се поред назива „тарчуг” чује и „тарачуг”. Интересантно је да назив „тарчуг” не употребљавају Власи у Србији већ овакву торбу зову „траста”.³⁵

Кожна торба „траста” влашким чобанима из североисточне Србије је служила за ношњу хране и обично им је била око струка, а понекад и преко рамена. Поред „тарчуга”, у Србији и Босни употребљаване су кожне торбе које су по облику сасвим сличне вуненим торбама. На пример, пастирска торбица из околине Пирота (Инв. бр. 19520) начињена је од јагњеће мешине, има мали поклопац и каиш за ношење. Набављена је 1952. године.

³² Т. Вукановић, „Ношње Балканских Словена у средњем веку, *Гласник музеја Косова и Метохије* I, Приштина, 1956, 194.

³³ П. Васић, „Српска ношња за време Првог устанка”, *Историјски гласник* 1–2, Београд, 1954, 152.

³⁴ Л. Арсенијевић Баталака, *Историја српског устанка*, књ. I, Београд, 1898, 366.

³⁵ Ј. Аранђеловић Лазих, *Нав. дело*, 103–104.

Сем пастирске кожне торбе употребљавала се и путничка торба „јанцик”. Носили су је кириџије, гласоноше, сејмени, па и многи сељаци када крену на пут. У њој су држали новац, писма, самарњачу (велика игла) и друге ситнице. Етнографски музеј у Београду има два „јанцика”. Један је са Златибора (Инв. бр. 22202), а други, мањи, из околине Горњег Милановца.

Јанцике су израђивале занатлије сарачи од прерађене говеђе коже. Кружног су облика с металним затварачем који има браву и кључ. На спољашњој страни је џеп с поклопцем, а око јанцика је причвршћен трима кожним гајкама каиш који служи за ношење о рамену.

Поред кожних, код Влаха и Срба савероисточне Србије, у великој су употреби ткане торбе, особито од вуне и платна, које ткају жене свака за своју породицу. Некада су и Власи и Срби савероисточне Србије употребљавали торбе ткане од кострети које су поред жена израђивали мутавџије или врењари.

У Србији и скоро свим крајевима Балканског полуострва, а особито у Војводини и Хрватској употребљавају се и платнене торбе. Ткају их жене од кудеље или памука, врло су једноставне, беле и без украса. У збирци Етнографског музеја у Београду су три платнене торбе из Србије. Најстарија (Инв. бр. 77), из Мачве, набављена је 1902. године, назива се „упртњача”, сашивена од белог кудељног платна, без украса. Има дуге беле траке и служила је за ношење хране. „Упрта” (Инв. бр. 5258) из околине Ваљева сасвим је слична претходној. Набављена је 1904. године.³⁶

Вунене и платнене торбе које су израђивале жене у савероисточној Србији и другим крајевима Балканског полуострва, по начину ткања могу се скоро све сврстати у три групе. У прву групу дошле би торбе ткане помоћу чунка („совељке”). То је такозвано ткање „у затку”. Друга техника која је заступљена у ткању торби је „на преборе”, „пребирање”, „на даску” или „ситни замет”. Трећа „клечање”, „балучање”, „инверање” или „заметане”. Често су на једној торби заступљене две или чак и све три ове технике којим се израђују и остале тканине, нарочито ћилими.

Помоћу чунка се тка на хоризонталном разбоју. Чунак се кроз учињени зев пребацује између жица основе с једне на другу трану. Овом техником раде се торбе с једноставним украсима, обично разнобојним пругама или квадратама.

Друга техника ткања, „на преборе”, ради се увек у комбинацији с првом на тај начин што се у оном делу ткања где се користи једна боја, употребљава чунак, а када се дође до шаре, жице основе се издвоје у два дела помоћу даске која служи за прављење зева приликом пребирања прстима, односно издвајања жица за шару. Док се жице пребирају, даска се поставља уздигнуто и кроз одбројане жице провлаче се гужвице вуне и ради се „замет” шара.

Техника клечања која је такође заступљена у ткању торби изводи се „гужвицама” вунице које се провлаче кроз основу, при чему се ткања помаже

³⁶ Исто, 104–108.

само прстима. На торбама је ова техника скоро увек заступљена заједно с ткањем помоћу чунка.

Сем украса који се изводе приликом ткања, торбе се украшавају везом, комадићима чохе, разноборојним вуненим кићанкама, гајтанима и стакленим перлама.

Торбе свих крајева некадашње Југославије ткају се чунком, али је ова техника карактеристична за Србију. Те су торбе украшене попречним или уздужним пругама врло лепих боја, а често су зупчасто рађене па их називају „на зуберке” или „на зубе”, док се једноставно пругасте торбе у Шумадији, Херцеговини и Црној Гори називају „на стреке”, а у Србији још „на пруге” или „на патљике”. У околини Вршца пругасте торбе зову „чункаре” и употребљавају их за свакодневне потребе, док свечане торбе ткају клечањем.³⁷

У Етнографском музеју у Београду налази се торба (Инв. бр. 1331) из села Раброва у североисточној Србији, ткана је од fine домаће вуне црвене боје, а шара „коло”, која је врло честа у орнаментици на Балканском полуострву, рађена је техником „на преборе” или „на даску”. Шара „коло” састоји се из неколико ромбова који су рађени белом, црном, зеленом и жутом вуном, а стилизовани крст у средини рађен је белом вуном.

Поред геометријских орнамената на торбама, особито новијим, прилично су заступљени и биљни мотиви. То су торбе „на руже” или „на гране”. Ако се таква торба украшава за време ткања, орнаменти су стилизовани, а ако се украси раде једном од везилачких техника, орнамент је више натуралистички. У новије време у Србији се више употребљавају торбе украшене биљним шарама у којима су боје врло јаке, тако да су торбе знатно изгубиле у естетском погледу. На овај начин украшена је торба у збирци Етнографског музеја у Београду (Инв. бр. 11705) из Врчина (околина Београда) набављена 1931. године „Грана” је везена покрстачком техником, а боје вунице су љубичаста, плава, светлозелена, тамнозелена, светлоцрвена и тамноцрвена.

Ликовне представе у народној уметности на простору Србије на тканим предметима врло су ретке. Због тога је торба (Инв. бр. 1332) из околине Пожаревца на којој су техником клечања уткане две женске фигуре једна од најинтересантнијих торби у Етнографском музеју у Београду.³⁸

Торба је незаобилазна потреба не само сваког влашког пољопривредника (сточара и земљорадника) већ и других пољопривредника осталих етичких заједница које живе у северисточној Србији. Због тога свака сеоска кућа у североисточној Србији има по неколико мањих и већих торби, обично тканих и лепше украшених према томе у којим се приликама употребљавају. Народ разликује саму торбу, потом поклопац, ако га има и узице. Торбе с поклопцем највише се употребљавају у Хрватској, Срему, а у Србији мање, изузев ђачких торбица које скоро увек имају поклопац. Највише се употребљава назив „поклапало”, потом „заклопац” у Војводини и „поклапало” у

³⁷ В. Милутиновић, *Српска народна ношња у околини Вршца – Српске народне ношње у Војводини*, Нови Сад, 1953, 123.

³⁸ Ј. Беловић Бернациковска, *Српски народни вез и текстилна орнаментика*, Нови Сад, 1907, 231.

источној Србији. За ношење торбе служе узице најчешће исплетене од вуне у неколико боја, понекад су ткане, а на неким торбама из Хрватске за ношење место узица служи каиш – „ремен”. Најчешћи назив за вунене узице је „упрте” јер се помоћу њих торба „упрти” на леђа. Отуда се у североисточној Србији и торба која се носи на леђима зове „упртњача”. У Словенији узица се зове „опрта”, у Црној Гори, Далмацији и Војводини – „повраз”, у источној Србији и Црној Гори – „трак”, Врањској Пчињи – „трачка”. У Србији се употребљава и назив „врвца”, а у Срему „дизга”. Називи „стручица” и „запетљача” употребљавају се у Босни за узицу која се провуче кроз петље на отвору торбе и служи за затварање, „запетљавање” торбе.

Торба се може носити у једној руци или преко руке. На овај начин носе се мање женске торбе које служе за плетиво или разне ситнице када се пође у град. Веће торбе, обично мушке, носе се на леђа. Обе се руке протуре кроз узице које су пришивене за доњи и горњи крај торбе. Често се једна и друга узица повуче и на грудима привеже. Торба „упртњача” носи се и на тај начин што се кроз обе узице провуче једна рука па торба виси о рамена. У Хрватској се торба обеси о једно раме тако да каиш иде преко груди и торба виси с друге стране низ бок, или је обешена о раме и виси са исте стране. Упртњача се највише употребљава када се пође на пут. Интересантно је да су у некадашњем Дистрикту (околина Кикинде) у Војводини људи носили торбе, али никада о рамену „већ ако одлази у поље на рад пешке, торба је обешена о мотици или коси, а овај алат се носи преко рамена. Ако пак Диштрићанин путује, онда је обавезно да понесе и штап заматнут преко рамена. Сматрали су да торбу обешену о раме носе само Роми и просјаци”.³⁹

Торбе се разликују по томе када се употребљавају и ко их употребљава, али ту нема строгих граница јер се често једна торба употребљава и као путничка торба, а служи и за ношење јела на њиву. Тако, мала ђачка торба често служи човечанству да у њој понесе нешто јела док иде за стоком.

За источну Србију карактеристичне су торбе са шарама облика квадрата или правоугаоника ткане у две или три боје. Ткају се на хоризонталном разбоју у четири нити. Торба (Инв. бр. 22906) из Ошљана служи за ношење хране кад се пође на њиву, а и као путничка торба. Носе је мушкарци и жене. Назива се „цедиљњак” или „цедило”. Шаре су квадрати црвене, беле и црне боје. Ткана је 1895. године, величина 42x46 цм.

Не можемо ништа поуздано рећи за назив „цедиљњак” или „цедило” који се за торбу употребљава у неким крајевима источне Србије, али има података да је торба служила за цеђење. Примера ради, у околини Ужица „воштана” заостала од одређеног меда меће се у бакрач, дода јој се саће са отвореним медом, стави се на ватру и пошто се добро загреје, изаспе се у већу костретну торбу која се обеси да се мед оцеди.

Торба је служила и за пренос тежих и већих ствари. То су обично велике торбе, али у ову сврху служила је и „увезача” или упртњача, која није права

³⁹ А. Стефановић, *Српска народна ношња у Диштрикту у другој половини XIX века – Српске народне ношње у Војводини*, Нови Сад, 1953, 99.

торба већ само комад тканине с упртама помоћу којих се везује терет. У Хо-мољу, кад жене негде пођу, понесу своје дете у торби. Ако је дете мање, стави се у торбу да седи, па се торба упрти на леђа или, ако је дете веће, привежу га торбом за леђа тако да му ноге висе са стране. У Хомољу се може видети да човек кући с пијаце носи јаре у торби.

Торба је саставни део пастирске ношње и везана је за сточарски начин живота. Увек у покрету, пастир нема могућности да се враћа у село да би узео храну. Због тога је приморан да је носи са собом. Напред је поменуто да су најстарије торбе биле начињене од коже и оне се још употребљавају у неким планинским крајевима бивше југословенске државе, али поред њих употребљавају се и ткане торбе од вуне, кудеље или козине. Поред хране чобани су у торби носили и друге потребне ствари. Пастирска торба често се не разликује по ткању и украсима од радне торбе, само што је мања. Чобанска торба је од вуне, али је нешто мања од обичне торбе. У њој чобанице носе хлеб, сир, плетиво и ручни рад, а чобани јело.⁴⁰

У многим крајевима Србије стоку су чувала и деца, те је и торбица коју су носила у школу, као и она коју су носила док су ишла за стоком била иста. Торбица из збирке Етнографског музеја у Београду (Инв. бр. 20867) из села Гаочића (околина Бајине Баште) ткана је на пруге широке 10 цм. На отвору су беле ресе. „Повраз” је куповна трака која се на једном крају закопчава за торбицу двома металним копчама. У овој торбици су деца носила књиге кад иду у школу и храну кад чувају говеда. У Србији су ђачке торбице ткане од вуне и украшаване попречним пругама. Имале су поклопац.

У свакодневне торбе које су служиле за пренос или чување разноврсних предмета и намирница можемо уврстити и двојне или дупле торбе – бисаге. Бисаге су израђивале мутавције, а ткале су их и жене од вуне. Мутавције су израђивале бисаге као и торбе, само што је за бисаге било потребно више кострети. Начињене су од једног комада тканине. Средишњи део који спаја торбе разрезан је и служи да се бисаге ставе преко седла или самара. Бисаге су носили и преко рамена тако да једна торба виси спреда, а друга низ леђа. Употребљаване су у свим крајевима Србије где је био развијен мутавцијски занат.

Бисаге ткане од кострети ткане су на пруге. Шаре су „зубери отворени” (у једном реду беле нити у другом црне) и „цветови”. Боје су природне: црна, зелена (грао), риђа (жућкаста) и бела. На средини имају прорез за „облук” на седлу или самару. Алке кроз које се провуче узица зову се „колагије”. Узицом се затегну обе торбе и истом узицом завеже се средина кад се носе преко рамена. У наше време у Србији се ретко употребљавају бисаге које су израђивале мутавције.

Бисаге од вуне ткале су жене. Украшавале су их као и торбе, нарочито оне које су употребљаване у свечаним приликама. У албуму акварела Николе Арсеновића човек из Ваљевског округа и човек из Истре представљени су с бисагама. То су, у ствари, две посебне торбе без поклопца, ткане од вуне на

⁴⁰ Ј. Аранђеловић Лазић, *Нав. дело*, 115–116.

разнобојне пруге. Торбе су спојене двома вуненим узицама које су пришивене с једне и са друге стране отвора. Носе се на тај начин што се једна узица пребаци преко рамена, а друга је испод руке или су обе пребачене преко рамена. Једна торба виси с предње стране, а друга низ леђа.⁴¹

Поред свакодневне употребе, торба се носила и у свечаним приликама: о рођењу детета, свадби, слави, смрти, затим приликом разних обичаја. Њена основна намена да се у њој понесе храна, дарови или шта друго, остаје и у овим приликама иста.

У Банату разликују „торбу за госте” и „торбу за поље”. Торбе за госте су лепше и на њима је обично једна страна више, а друга мање украшена. Кад се полази у госте, торба се носи тако да се види лепша страна, а кад се враћа тако да се види и она мање украшена страна. Тиме се даје израз радости на поласку, односно жалости на повратку из гостију.⁴²

Власи североисточне Србије у свечаним приликама традиционално употребљавају новију и лепше урађену торбу која је понекад укаршена специјалном орнаментиком.

Код Влаха североисточне Србије торба је незаобилазна за време обреда сахране. „Пре спуштања ковчега покојника у раку на гробљу, једна жена кади покојника, намешта малу торбу око покојникове руке (у торби је нешто од хране, флашица ракије, а деци се дају наполитанке и други слаткиши. У торбу се ставља и новац, потребан за трошкове „на оном свету”). Затим се приступа покривању покојника.⁴³ Торба коју носе Власи на гробље приликом давања „помане” обично је тамнијих боја, а понекад је украшена и особитим шарамима. На поманама Власи североисточне Србије у торби обавезно намењују и одело покојнику.

⁴¹ Исто, 116–119.

⁴² М. Филиповић, „Белешке о ћилимарству у Војводини”, *Зборник Матице српске* 4, Нови Сад, 1952, 147.

⁴³ В. Стојановић, „Етногенеза Влаха”, *Власи и балкански народи*, Неготин, 2007, 245.

РАТНА 1876. ГОДИНА

-Мајор Кирејев, војвода Хитов и капетан Оприков-

Миодраг Димитријевић

Николај Алексејевич Кирејев рођен је 1841. године у Москви, а осам година раније у Заграђу код Зајечара рођен је Митар Стојановић. Како се Кирејев и Митар (који је имао још једно име – можда надимак) доводе у везу? Тако што су обојица погинули у рату између Србије и Турске уз учешће бугарских устаника и руског командног кадра под заповедништвом генерала Михаила Черњајева. Наше трупе су наступале у форми Тимочког корпуса и моравске војске чијој команди припада и потпуковник Милојко Лешјанин. Рат је почео 20. јуна и није се срећно завршио.

На основу књиге бугарског историчара ГенADIЈА Влчева „Николај Алексејевич Кирејев” издате у Видину 1995. године и Протокола пописа становништва за „окружје књажевачко, срез тимочко-заглавски, општина заграђска” за годину 1863, сазнајемо да је Кирејев погинуо у својој тридесет петој години живота, а Митар, Мита или Димитар, како је различито записиван у документима, иначе деда мог деде Димитрија Димитријевића, изгубио је живот у својој тридесет трећој години у шуми изнад потока у селу Ново Корито или у равници села Раковица испред турског одбрамбеног утврђења. Још две личности, поред осталих, непосредно су повезане са овом погибијом знатног броја војника – једна је неименовани Вратарчанин, који је ризикујући живот изнео смртно рањеног Кирејева из крвавог бојишта, а други је неки Мита Оприков кога у својим записима помиње један од многобројних писаца мемоара из тих тешких дана када је Србији претила опасност од пропасти. Следећи рат који је убрзо покренуо кнез Милан показао је стратегијску и тактичку зрелост српске војске која, не први пут, доводи до победе.

Рат је вођен у пуној сагласности кнеза Милана и кнегиње Наталије (несугласице и свађе уследиће касније) и био је нека врста пробе, али је следеће 1877. и 1878. године, уз помоћ Руса, окончан како се желело и очекивало. То значи да је кнез Милан, упркос својим добрим везама са Аустријом и њеном невољном пристанку да се он започне, одлично следио националне интересе Србије.

Кад је реч о Мити Стојановићу за сада ћемо (поред веома магловитог и непоузданог породичног сећања на њега) поменути да је он из непознатих разлога променио своје презиме по оцу Стојану, што му није никада

опроштено (као и брату мога деде Петку Димитријевићу, чији син Војислав добија презиме Петровић, можда и по вољи попа Стојана Моцића).

Према протоколу пописа из 1863. године Митар Стојановић има 30 година. Он има браћу Драгана и Марка, жена Цвета има 28 година, син Петар 2 године, кћи Пека 12 година, кћи Цека 7 година. На почетку рата 1876. године Петар има 15 година. Пека и Цека су саме отхраниле свог брата јер је њихов деда Стојан умро 1862. године што се јасно види на његовом каменом споменику.

Николаја Алексејевича Кирејева и Митра Стојановића повезује лакомишленост, нестрпљење да се што пре уђе у окршај, да се лични пример што пре наметне осталим војницима.

Породично сећање, које су чували мој деда Димитрије и отац Живојин, говори да је Митар Стојановић био склон јуначењу, да је учествовао у многим обрачунима и да се, као и његов деда Димитар (презиме непознато; 6 синова и 3 кћери), бавио хајдучијом и крађом стоке на турској територији.

Подаци задржани у породичном сећању, који уистину делују као факти, говоре да је Петар у свом пунолетству од државе као одштету за смрт оца добио 40 дуката цесарских. Он је, од тих пара, својим синовима Димитрију и Петку купио шест хектара земље. Те њиве зову се и дан-данас „Ђатино” јер је власник био богати дућанџија Никола Јовановић који је, поред осталог, био и општински писар – ћата.

Да допунимо наше писање детаљима из биографије дворске фамилије Кирејевих на тај начин што ћемо поменути да је Александар Алексејевич Кирејев у својој каријери доспео до чина генерала, да је био ађутант великог кнеза Константина Николајевича, брата руског императора Александра II. Сестра Александра и Николаја, Олга Новикова, такође је веома активно учествовала на популаризацији словенске идеје на европским дворовима, заједно са Иваном Аксаковим, председником словенског комитета, као и Николајева супруга, лепотица Ана Ивановна Несвицка.

Посета Кирејева српском двору на позив кнегиње Наталије и кнеза Милана обављена је тако што су најпре попили турску кафу, разменили неколико речи о бугарским добровољцима који су се скупили у Кладову у већ кренули према Зајечару. Кирејев се интересовао да ли је српска војска кренула према граници, у шта се касније могао уверити пролазећи кроз Алексинац. У приближавању граници било је доста борбене буке и поклича. Кирејев је најугледнијег бугарског војводу Филипа Тотју дигао увис на рукама. Глиша Марковић, поручник српске народне војске, замерио је, негде у близини Новог Корита на банкету који је трајао до касних сати, то што ни једно наздрављање није упућено српском кнезу и народу. Међутим, видљиво је да је Кирејев поштовао савезништво Срба и Бугара на једнак и праведан начин. Вероватно је у том тренутку мислио да Бугарима треба више охрабрења.

Није познато како је Пека доспела до бугарског села, које у току ратних дејстава 1876. године, а ни у наставку рата 1877–1878, није имало име. На његовом месту биле су колибе села Раковице.

У недостатку докумената из којих бисмо сазнали како се Пека удала у Бугарској изнећемо неколико претпоставки. Можда је она заједно са стрицем Драганом ишла на гроб свога оца на месту Врх у близини Раковице. То је могло да се догоди по завршетку историјски значајног рата 1878. године када је Пека навршила двадесет седам година.

На основу чланка на руском језику, који је преведен на бугарски језик, под насловом „Девојачка суза”, 1882, на гроб Кирејева и петорице српских војника који су погинули заједно са њим, стигла је велика поворка народа на челу са видинским архимандритом и неколико свештеника. Архимандрит Антим већ је два пута тога дана плакао. Описано је како су се у поворци кретали према српској граници и манастиру Раковица. Претходно су уз опело откопали посмртне остатке погинулих. Централна фигура „торжества” био је брат Кирејева, Александар. Он се захвалио што жртва Николаја Кирејева није заборављена од Бугара. Ношен је и Кирејевљев портрет, а Александар је на лицу места записивао своје утиске. Руси и посматрачи и народ били су дирнути изгледом високих српских планина, који је био „очаравителен” (очаравајући). Присутнима су, такође, дуго одзвањале речи које су описивале суровости турске војске и Осман-паше који није дозволио да се тело Кирејева и осталих одвезу са попришта. Поред осталог, Александар Кирејев је изразио жељу да крсти новонасељено станиште на самој граници са Србијом, али му је саопштено да су нови житељи који су дошли из дубине Бугарске то већ учинили јер су га назвали у почаст његовог брата – Кирејево.

На основу „Мемоара” Владана Ђорђевића (државник, научник, историчар и писац) сазнајемо имена српских официра који су сахрањени заједно са са Кирејевим. То су мајор Петровић и капетани Шандор Тадић и Мита Оприков.

Да ли је Мита Оприков – Мита Стојановић, не можемо знати. Да је његово презиме промењено, то знамо. Није ли чин капетана превисок за њега, није – јер је у питању народна војска, која је називана добровољачка, или „милиција” за разлику од стајаће професионалне војске. Осим тога, знамо да је најстарији син Димитра (то је онај чије презиме не знамо и који је са родоначелником фамилије „Крчмарци” отишао у Цариград и никад се није вратио), Живко, био капетан народне војске. Осим тога, опис економског стања породице Мите или Митра Стојановића говори да се он поред земљорадње бавио и другим пословима јер су његови месечни приходи -4 талира, на имању врло добре III класе, али су његови приходи на нивоу II класе. Његов брат Драган имао је месечни приход за III класу, а најбогатији трговац у Заграђу, Стеван Николић Паракалски, имао је месечни приход од 42 талира.

Изгледа да је Мита највише свог слободног времена трошио на егзерцир војне вежбе. Било би још горе да није имао приход од воденице у 1/7 власништва. Могуће је да је Мита сам кумовао новом надимку „Оприков”. У карактеру таквих људи какав је био он биле су шале, често врло грубе. Замишљај га како се поздравља са својим пријатељима: „Где си, бога ти,

пријатељу? Нес'м те видел од прошлу годину, о, прико!" И све тако и често док га пријатељи нису назвали „Оприков”.

На путу од Зајечара до Вратарнице дошло је до сукоба међу бугарским војводама због чега је Симо Соколов са својом четом напустио поход, али се види да се он касније прикључио. У сумрак, 20. јуна, ова српско–бугарска групација преноћила је у близини села Петруше. На том простору Кирејев, који је често мењао расположење, дао је Филипу Тотју 300 дуката јер, рекао је, није могао више да их носи, и ако погине, не жели да Турцима падну у руке. Те паре добио је од кнеза Милана да се искористе за исхрану добровољаца. Ишао је, по својој вољи, пешице, иако је био коњички официр. Од својих пара дао је војводама, ако им затребају, приказујућим притом свој презир према новцу. Нико у тим тренуцима није веровао да му није било до живота. Ту се догодио још један инцидент који је могао уздрмати потребно борбено расположење. Војвода Панајот Хитов је једног дрског младог Бугарина ударио каменом и он је истог часа био обливљен крвљу. Кирејев је заповедао да се тај младић стреља. Тада су остали добровољци молили да му се опрости јер није добро да се покољу међу собом пре него што опале један метак на Турке, јер дошли су да се бију са Турцима, а не да се свађају.

Кирејев је затим одржао кратак запаљив („горешт”) патриотски говор који је повратио добро расположење. Он је нагласио да су са њима руски цар и српски кнез. Тако су, у доброј атмосфери, али у стратегијски лошем положају, око 10 сати стигли у Ново Корито. Из оцене искусног ратника Панајота Хитова, кога су цитирали многи писци ратних мемоара и чему је у наше време уредно и свеобухватно Генадиј Влчев написао књигу, проистиче да су уморни борци и непрегледност тренутне локације довели до погибије српских и бугарских добровољаца. То је било 22. јуна 1876. године. Породично сећање нарочито наглашава да је Димитар са дружином преко Новог Корита доспео до турске територије због крађе стоке, да је страдао у турској потери и да му гроб никада није пронађен. То је вероватно била нека друга гранична провала која не одговара чињеничном стању јер држава у таквом случају не би доделила 40 дуката цесарских Митровом сину Петру.

Генадиј Влчев је изнео запажање војводе Хитова да Кирејева краси „искључителна лична храброст, безстрахије и пренебреженије к'м смртта”, али да Киреев „ништо не разбiera од војени работи”, као ни Симо Соколов. Турци су били на једном вису, наспрам малог потока које је обрастао високом и густом храстовом гором. Комбиновани добровољачки одред је био на простору са ретком и ниском шумом тако да су турски војници могли да виде своје противнике. Хитов је у тој очајној ситуацији рекао Кирејеву да то што ради није добро, да нареди да трубач свира повлачење – поготову што је до мрака остало два сата, а сам Кирејев да се бар склони са тог места јер ће погинути. Кирејев није марио за то, већ је викао „Вперед, братци!” Упозорење је било више него потребно јер су турски стрелци пуцали у Кирејева. Једна гранчица била је куршумом откинута изнад његове главе, он је узео и заденуо је за своју српску мајорску шапку. У опису Абџијева, Кирејев је заденуо гранчицу („колнче”) за српску шапку и рекао: „То није за мене.” И био је у

праву, Турци нису погодили Кирејева, али је дванаест српских и бугарских добровољаца било устрељено.

Кнез Милан је телеграфски обавештен да је комбиновани одред након тога избио у село Салаш на турској територији, да су запаљене карауле на граници и да су у помоћ упућени припадници III класе народне војске, Крагујевачка и Београдска бригада.

Записано је да се Кирејев обратио Черњајеву да тражи „поткрепа” (помоћ).

Не може се разабрати да ли је Митар Стојановић био међу погинулима у чети Симе Соколова. Како би се консултовао, Кирејев се састао и са потпуковником Милојком Лешјанином.

Новине „Дунав” на бугарском и турском језику коментаришу телеграфски извештај по коме су „злодејници” (тако називају српско- бугарске чете) запалиле карауле на граници према Белоградчику. Помиње се да је убијен 31 српско-бугарски добровољац. Приликом осигуравања кадибогаског наступа, у близини Новог Корита, пуковник Александар Николић одбио је да уступи два топа војводи Христу Македонском. Лешјанин је дозволио уступање топова, а Николић забранио. У продору према Раковици Кирејев се састао са Хитовим и позвао га на банкет. Наравно да не знамо да ли је и Мита био на банкету за великим столом („масата” што би рекли Бугари) у друштву Кирејева. На столовима је већ било доста ђаконија и „питиета” (пића). Хитов, забринут за читаву операцију, после консултације са Черњајевим, одбија. Он је имао наређење да избије до Бабине главе. Ближио се тренутак када ће наши и бугарски добровољци доспети у дубину територије где ће тако дићи на ноге бугарско становништво као недавно у Старозагорском устанку (Тада, 1875. године, почеле су оружане акције у Херцеговини.). Тај планирани продор извели су мајор Кирејев (у неком извештају он је чак називан генералом) и капетан Илија Цветковић. У некој неслози и мимоилажењу, војничком незнању, није се схватило да су турска „укрепљенија” испред Раковице била јака, да је Осман-паша био добар стратег, да је имао бројнију и добро обучену војску. Тачно у 9 сати 1876. године нападнуто је турско утврђење. Капетан Илија Цветковић описао је трагичну личну димензију судбине руског словенофила. Приметио је, док су били у Салашу, да Кирејев није излазио из собе, лежао је на кревету, лице је покрио неком крпом. Цветковић касније није могао да се отме утиску да је Кирејева „нека тајанствена невоља довела до смрти”.

И поред неискуства, неслагања у командовању, неједнаког држања у нападу, чак и бекства неких јединица, не може се рећи да савезници нису имали успеха. Турци су се повукли из граничне линије на потезу Вратарнице, на Затвореничкој пољани. Око 500 бугарских добровољаца (помиње се и њих 1000) и 4 батаљона наше војске није могло да се ефикасно и уредно супротстави Осман-пашиној војсци од 20.000 људи. Турски извори бележе 200 погинулих противника, али и императорска турска војска има губитке. Погинуо је кајмакам Џалил-беј и ефенди Али Шакир, као и 17 војника.

Почео је напад на Раковицу. По неким записима, то се догодило око 11 сати. Сам тренутак погибије Кирејева је различито описан. Према Емилу де Лавалу (сва европска штампа извештавала је о ратним збивањима на Балкану), Кирејев је у „штурму” носећи заставу погођен у руку. Кирејев је узео заставу у другу руку, па је погођен. Он је скочио уз узвик: „Напред!”, затим је поново појурио и био коначно оборен. Питомац војне академије Живојин Мишић, коме аутор Влчев највише верује јер је био Кирејевљев ађутант, није успео да изнесе смртно погођеног Кирејева осим што је узео његове личне ствари из џепова.

Према претходним контактима са генералом Черњајевим и бугарским војводама и старешинама српске војске, Кирејев је требало да нападне утврђење код Раковице кад зачује топове из правца Великог Извора код Зајечара. Али Осман-паша је заузео то село, Кирејев се наљутио што је очекивана подршка изостала, наредио да се „сукин син”, који није успео да се одржи, стреља где год га затекну. Потпуно откривен, улетео је, како га многи описују „као колос у црвеној кошуљи”, у пшенично поље – трубач упорно позива резерву, али ње нема. Онда су га турски стрелци погодили, а он је затражио од Мишића да узме његову сабљу, златан сат са ликом супруге Ане Несвицки. Поклопац сата био је украшен двама ситним дијамантима и брилијантима. Мишић пише да је и један други подофицир покушао да склони Кирејева, али пошто је он веома крупан човек, у томе није успео. Према извештају Черњајева Александру Кирејеву – Николај (Коша, како су га звали у породици) рањен је најпре у леву руку, други га је погодио у врат, трећи му је сломио десну руку, четврти је ударио у тело, а пети у срце. Кнез Милан је 23. јула, телеграфски, изразио саучешће породици, Кирејев је пао „у име вере и правде, његова смрт увеличава симпатије према нашој северној браћи”. Ордонанса из Вратарнице помиње и кнез Милан у писму Александру Кирејеву. Митрополит Михајло служио је опело за покој душе Николају Кирејеву.

*

Приповедање о временима слоге између балканских народа никад није сувишно и поред трагичних мимоилажења и сукоба. Наша породица је, као и многе друге, била ближа својој пропасти него икад – 1916. године. Тада је Мита Д. рањен у ногу. Да је бугарски или аустријски стрелац био прецизнији, читали бисте неку другу ратну повест, у чему не оскудевамо. После лечења у Алжиру, вратио се. Следеће, 1919. године умро му је син Петар у деветнаестој години, а следеће и други син – чим се родио. Мој отац је рођен 1920. године, а после 24 године и он је отишао у рат. Што се тиче Митрове ћерке Пеке, она је у Киреву родила бројно потомство. Године 1994. смо упознали њене потомке – породицу Целових: Дешу, Пену, њихове синове Тонија, Цеца и остале.

Године 1878. на Берлинском конгресу Србија је добила потпуну независност, као и Нишки, Пиротски, Врањски и Топлички округ.

ЛИКОВНОСТ

ПОРТРЕТ УМЕТНИКА

НАПОМЕНА

Слике на странама 6,8, 19, 24, 26, 62, 64, 84, 130, 132, 135, 144, 146, 151, 158, 162,174, 202 -
Томислав Паунковић, из циклуса *Моја Србија*.

ИМАГИНАРНИ ПРОСТОРИ ТОМИСЛАВА ПАУНКОВИЋА

Милена Милошевић Мицић

Ако постоји некакав европски идентитет који треба остварити, у његовој основи треба да буду заједничке основне вредности, поштовање заједничког наслеђа и културне разноликости, као и уважавање достојанства сваког појединца.

*Бела књига о интеркултурном дијалогу
усвојена од стране министара спољних послова у Савету Европе
118. министарска седница
Стразбур 7. мај 2008.*

Да уметност комуницира универзалним језиком, да порекло и националност нису од пресудног значаја за успех, потврђује и искуство Томислава Паунковића. Овај сликар, пореклом из књажевачког краја, већ тридесет година живи и ради у Немачкој. Признање и славу, у средини у којој живи и у ширим европским уметничким круговима, стекао је вишедеценијском истрајношћу да свој уметнички израз учини препознатљивим. Веома често, мада не сасвим с правом, препознаје се као сликар мртвих природа, а његово сликарство као декоративно. Свакако, мртва природа јесте један од његових најчешћих мотива али не и једини.

Томислав Паунковић је пре свега сликар фигурације. У својим раним радовима, минијатурама и мртвим природама, Паунковић користи веристички приступ, методично и стрпљиво фиксира призоре, детаље. Временом, тамну палету разбија светлост. Боја је носилац светлости. Израз се мења, садржај компликује. Композицију чине транспарентне форме, а фантастични призиори уводе се у свет чињеница. Уметник религиозне симболе комбинује са већ коришћеним мотивима – суочава имагинарно и реално. Он указује на своје порекло, увођењем мноштва знакова, користи метафоре, а слике добијају ново значење и смисао.

Било да се тумачи као сликар који негује поетику магичног реализма или као сликар надреалног, он је доследан заговорник класичног сликарства, решен да истраје у времену у којем се овакав начин визуелног изражавања често тумачи као застарели.

Овом приликом, сасвим неочекивано, Томислав Паунковић публици представља своје нове радове настале комбинацијом штампе и сликарских интервенција. Уметник свесно провоцира ризикујући да буде оспорен. Радови представљају реакцију на поруке масмедија и негацију идеала лепоте које нам поменути медији пласирају. Хоће ли способност да се самостално одлучује и ствара, однети превагу над наметнутим укусом конзументског друштва, остаје отворено питање.

Очигледно је да, у средини са богатом класицистичком традицијом каква је Немачка, без обзира на порекло или савремена стремљења и појаве у уметности, фигуративна уметност са свим ликовним елементима наилази на разумевање. Иако у комуникацији са посматрачем, на својим платнима користи елементе традиционалне културе и окружења из којег потиче, сликар очито успева да јасно упути на осећање и идеју који су провоцирали настанак дела.

Управо из тог разлога, са жељом да укаже на могуће modele дијалога и комуникацију различитих култура, Завичајни музеј Књажевац је поводом обележавања Међународне манифестације „Дани европске баштине“ са темом „Унапређење интеркултурног дијалога“ организовао изложбу Томислава Паунковића.

БИОГРАФИЈА

Томислав Паунковић рођен је у Књажевцу 1952. године. Сликарством се бави од 1968. године, а од 1970. самостално излаже. Студије на Вишој уметничкој школи у Београду завршио је 1975. Био је члан уметничке „Групе 72“ са којом је до 1982. излагао више пута у земљи и иностранству. Од 1979. живи и ради у Немачкој, где је као члан немачких и међународних уметничких удружења (BBK South-Swabia-1990, Peintres Européen-1993, Kunstforum International-2007, Ars Nova Suisse-2007) излагао на бројним изложбама. Од 1980. у току студијских путовања по европским уметничким центрима у Немачкој, Француској, Италији, Холандији проучава сликарство „стarih Мајстора“. Приредио је више од 40 самосталних изложби, а излагао је на преко 200 колективних изложби (Србија, Немачка, Аустрија, Италија, Швајцарска, Француска, Холандија, Белгија, Бугарска, Мађарска и др.). Добитник је бројних награда у земљи и иностранству.

Самосталне изложбе:

2015. Ede ArtSense, Huis Kernhem (NL), 2014 Amsterdam Art Vinkeveen (NL)
2014. Belgrado Galerija Signidunum (SRB)
2014. Kempten Foyer der Residenz (D)
2013. Rotterdam Schuurmans Art (NL)
2012. Antwerpen Schuurmans Art (BEL)
2012. Fischen Fiskina
2011. Negotin Galerie Mokranjac (SER)
2010. Sofia Paviljon Na Mir (BUL)
2009. Knjaževac Gradski Muzej (SER)
2009. Gamzigrad Romulijana (SER)
2008. Jungholz Jubiläums- Ausstellung
2007. Winterthur Kunsthaus Seen (CH)
2007. Imst Museum im Ballhaus (A)
2006. Kempten Kunsthalle (D)
1972–2005. Види Вебсајт:/zu sehen auf meiner www.tompaun.com

Групе изложбе:

Seit 2005 “Grosse Südliche” in Oberstdorf, Sonthofen en Immenstadt
“Kunst aus 4 Länder” in Bregenz; “Serbische Kulturwoche” München;
“Künstler aus 9 Ländern” in Leipzig; Kunstforum Zürich; “Kult” Krumbach;
1972–2004. zu sehen auf meiner Website www.tompaun.com

Награде:

2010. Grosse Südliche, Museum Hofmühle Immenstadt, Johann-Georg-Grimm-Preis 2010
2007. Künstler aus 9 Ländern, Leipzig (Preisträger)
2006. Grosse Südliche Oberstdorf “Kunstpreis Zötler”, Villa Jauss
2005. Kunstpreis Pfronten (Kunst im Rathaus)
1993. Europäischer Kulturpreis, Berlin (Euro-Ehrennadel in Gold) “Ami de l’Europe”
1992. Offener Kunstpreis Museum Haus Beda (Die Goldene Palette)
1990. Preis der Stadt Knjaževac
1979. 3. Preis: Biennale in Rieka Kroatien
1974. 1. Preis: Malerei-Festival für Kultur Knjaževac Serbien

ПРЕТПЛАТИТЕ СЕ НА

ИСТОК

ЧАСОПИС ЗА КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ И КУЛТУРНУ БАШТИНУ

ИСТОК излази 4 пута годишње у тромесечним свескама.

Годишња претплата износи 2.000 динара, за иностранство 80 евра.

Наручујем _____ примерака часописа ИСТОК

Име и презиме, назив установе или предузећа:

Адреса: _____

Телефон: _____

Претплата се може извршити у свакој пошти или банци на текући рачун број: 200-2703160101921-09 (Банка Поштанска штедионица), прималац: Уметничка академија Исток Књажевац, са знаком „за Исток“. Оваквом уплатом обезбеђујете да, чим уплатите и пошаљете ову наруџбеницу, читаве године добијате часопис на адресу коју наведете.

Инструкција за уплату из иностранства:

Preko posredničke banke/ INTERMEDIARY INSTITUTION: DEUTSCHE BANK AG
FRANKFURT, SWIFT: DEUTDEFF. Na račun/ ACCOUNT WITH INSTITUTION Banka

Poštanska štedionica a.d. 11000 BEOGRAD, SWIFT: SBPORSBG. BENEFICIARY

CUSTOMER – NAME & ADDRESS: RS35200270316010100347, Istok Knjaževac, Kej Dimitrija
Tucovića 8, 19350 Knjaževac

СПЕЦИЈАЛНА ПОНУДА: Претплатник на часопис Исток стиче право на бесплатан пријем свих издања едиције Исток у години за коју изврши претплату

Контакт адреса:

Уметничка академија Исток Књажевац,

E-mail: istok.akademija@gmail.com

19350 Књажевац,

Кеј Димитрија Туцовића 8,

Пошт. факс 58

Телефон: 064 864 33 75

